

Über dieses Buch

Dies ist ein digitales Exemplar eines Buches, das seit Generationen in den Regalen der Bibliotheken aufbewahrt wurde, bevor es von Google im Rahmen eines Projekts, mit dem die Bücher dieser Welt online verfügbar gemacht werden sollen, sorgfältig gescannt wurde.

Das Buch hat das Urheberrecht überdauert und kann nun öffentlich zugänglich gemacht werden. Ein öffentlich zugängliches Buch ist ein Buch, das niemals Urheberrechten unterlag oder bei dem die Schutzfrist des Urheberrechts abgelaufen ist. Ob ein Buch öffentlich zugänglich ist, kann von Land zu Land unterschiedlich sein. Öffentlich zugängliche Bücher sind unser Tor zur Vergangenheit und stellen ein geschichtliches, kulturelles und wissenschaftliches Vermögen dar, das häufig nur schwierig zu entdecken ist.

Gebrauchsspuren, Anmerkungen und andere Randbemerkungen, die im Originalband enthalten sind, finden sich auch in dieser Datei – eine Erinnerung an die lange Reise, die das Buch vom Verleger zu einer Bibliothek und weiter zu Ihnen hinter sich gebracht hat.

Nutzungsrichtlinien

Google ist stolz, mit Bibliotheken in partnerschaftlicher Zusammenarbeit öffentlich zugängliches Material zu digitalisieren und einer breiten Masse zugänglich zu machen. Öffentlich zugängliche Bücher gehören der Öffentlichkeit, und wir sind nur ihre Hüter. Nichtsdestotrotz ist diese Arbeit kostspielig. Um diese Ressource weiterhin zur Verfügung stellen zu können, haben wir Schritte unternommen, um den Missbrauch durch kommerzielle Parteien zu verhindern. Dazu gehören technische Einschränkungen für automatisierte Abfragen.

Wir bitten Sie um Einhaltung folgender Richtlinien:

- + *Nutzung der Dateien zu nichtkommerziellen Zwecken* Wir haben Google Buchsuche für Endanwender konzipiert und möchten, dass Sie diese Dateien nur für persönliche, nichtkommerzielle Zwecke verwenden.
- + *Keine automatisierten Abfragen* Senden Sie keine automatisierten Abfragen irgendwelcher Art an das Google-System. Wenn Sie Recherchen über maschinelle Übersetzung, optische Zeichenerkennung oder andere Bereiche durchführen, in denen der Zugang zu Text in großen Mengen nützlich ist, wenden Sie sich bitte an uns. Wir fördern die Nutzung des öffentlich zugänglichen Materials für diese Zwecke und können Ihnen unter Umständen helfen.
- + *Beibehaltung von Google-Markenelementen* Das "Wasserzeichen" von Google, das Sie in jeder Datei finden, ist wichtig zur Information über dieses Projekt und hilft den Anwendern weiteres Material über Google Buchsuche zu finden. Bitte entfernen Sie das Wasserzeichen nicht.
- + *Bewegen Sie sich innerhalb der Legalität* Unabhängig von Ihrem Verwendungszweck müssen Sie sich Ihrer Verantwortung bewusst sein, sicherzustellen, dass Ihre Nutzung legal ist. Gehen Sie nicht davon aus, dass ein Buch, das nach unserem Dafürhalten für Nutzer in den USA öffentlich zugänglich ist, auch für Nutzer in anderen Ländern öffentlich zugänglich ist. Ob ein Buch noch dem Urheberrecht unterliegt, ist von Land zu Land verschieden. Wir können keine Beratung leisten, ob eine bestimmte Nutzung eines bestimmten Buches gesetzlich zulässig ist. Gehen Sie nicht davon aus, dass das Erscheinen eines Buchs in Google Buchsuche bedeutet, dass es in jeder Form und überall auf der Welt verwendet werden kann. Eine Urheberrechtsverletzung kann schwerwiegende Folgen haben.

Über Google Buchsuche

Das Ziel von Google besteht darin, die weltweiten Informationen zu organisieren und allgemein nutzbar und zugänglich zu machen. Google Buchsuche hilft Lesern dabei, die Bücher dieser Welt zu entdecken, und unterstützt Autoren und Verleger dabei, neue Zielgruppen zu erreichen. Den gesamten Buchtext können Sie im Internet unter <http://books.google.com> durchsuchen.

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

TOZZER LIBRARY

TZ 1UEC Z

H.D. BALK.ANT. M 599 k

HARVARD UNIVERSITY

LIBRARY

OF THE

PEABODY MUSEUM OF AMERICAN
ARCHAEOLOGY AND ETHNOLOGY

BOUGHT FROM

LEWIS SEAVER DIXON FUND

Fewkes Collection

Received

February 23, 1946

КРАЉЕВИНА СРБИЈА

Географ.

Ъ

НОВИ КРАЈЕВИ

ГЕОГРАФИЈА — ОРОГРАФИЈА — ХИДРОГРАФИЈА — ТОПО-
ГРАФИЈА — АРКЕОЛОГИЈА — ИСТОРИЈА — ЕТНОГРАФИЈА
СТАТИСТИКА — ПРОСВЕТА — КУЛТУРА — УПРАВА

НАПИСАО

М. Ђ. МИЛИЋЕВИЋ

У БЕОГРАДУ

ШТАМПА И ИЗДАЊЕ КР.-СРП. ДРЖАВНЕ ШТАМПАРИЈЕ

1884

H.D. Balk. A mt. 599 k.
S.S. Dixon's Fund
Feb. 23, 1946
Fenkes Collection

Молю хотештихъ по мнѣ бити — недоконьуальнаѣ мною
испльннѣ!

Свети Сава (Гласник XI, 190)

4106
19

Вама, који се именима не именујете, него се бројевима бројите ;

Вама, којима не́знан засебних имéна украђује спомену личну пошту потомака, али га и штити од жалаца зависти, обичне другарице свих малих душа ;

Вама, који немадете кад причати својих мука и својега јунаштва, а доспесте припремити нама живима богату жетву за приче и описе ;

Вама, који не доживесте радости гледати тековину отаџбине, плаћену вашом крвљу, а имадете славу положити за њу главе своје ;

Вама, који своју љубав према отаџбини својом крвљу записасте, а никакве награде не сачекасте ;

Вама, који покајасте Ћеле-Кулу, и стадоште на-
поредо с друговима Синђелићевим;

Вама, осветници Видова Дана, који још не до-
престе до гроба Обилићева, али костима својим про-
крчисте најпоузданије путе на Косово;

Вама, јуначки хртници српскога васкрса, чија
гробља бележе *други одморак* српске државне обнове;

Вама, незнанима, који *мртви* подсећате *живе* да у
три пута Бог помаже;

Вама, који узесте на се смрт, да другима остане
живот;

Вама, који умресте незнани, да кроз векове живе
знани и срећни — синови и унуци ваши;

Вама, јато соколова, који се не знате сваки по
свом малом личном имену, али који ћете се до века
славити крупним општим именом:

Пали за отаџбину

Вама, да осветли вашу славу и нашу тековину,
ужиже ову подушну свећу

Захвални

М. Ђ. Милићевић

ПРЕДГОВОР

Незнано — непитано; знано — вођено

У пролеће, године 1876, штампао сам књигу која се зове *Кнежевина Србија*.

У тој књизи ондашња је Србија раздељена на пет великих делова.

Делови ти јесу :

А. *Шумадија*.

Б. *Мачва*.

В. *Рујно, Стари Влах, и Рашка*.

Г. *Тимочка Крајина, и*

Д. *Браничево*.

Сваки овај велики део има више мањих делова, или округâ. И сваки овај мањи округ за се описан је што се могло потпуније.

Од онога доба, у балканским земљама догодили су се велики догађаји. Сама наша отаџбина водила је два крвава рата против турске царевине.

Први рат је почела 20 јуна, а свршила га 17 октобра 1876.

Други рат је објавила 1 децембра 1877, а завршила га 22 јануара 1878.

Први рат бејаше злокобан... несрећан.....

Други рат беше напредан, срећан.

Као што је рекао врховни команданат српске војске, ни овај други рат, ма да је био срећан, није још осветио Косова; али нас је примачао ближе к њему; донео је Србији

независност, и увећао је са четири нова округа : *нишким пиротским, врањским, и топличким.*

За те напретке дужни смо захвалити на првом месту

Његовом Величанству Краљу Милану

који се је не само одважно ставио на службу вековној идеји водићи српскога народа, не гледајући на безбројне препреке и тегобе, него је још, у склапању ратнога плана, својим стратегиским даром, највише учинио да српска војска, у овом рату, однесе победу. Јер

Његово је — што су наше трупе одмах у почетку рата потегле к Балкану и к Пироту, те тако добиле спону с војском савезничком (руском) ;

Његово је — што се Ниш олимао преко Горице, откуд су се Турци најмање бојали ;

Његово је — што је војска наша, по освојењу Ниша, пошла на Косово у три колоне : десна долином топличком и, даље, лапском ; лева долином моравском, а средња долином јабланичком, држећи спону међу двома првима, и потискујући и сама непријатеља.

У кратко : Његова је, у овом рату, сва сјајна стратегиска радња.

За то Њему дугују захвалност сва родољубива српска срца.

Хвала припада и нижим командантима, који су тактичком вештином, брзином, и чврстином извршивали оно што је процртавао врховни команданат.

Најпосле, историк мора хвалом поменути : послушност, издржљивост, и јунаштво свију војника, који, вршећи тако похвално своју војничку дужност, примакосе ближе Косову осветну заставу своје отаџбине.

Да бисмо боље памтили места, заливена откупном крвљу ; да бисмо више поштовали борце ; и да бисмо достојније славили јунаке и мученике, стављамо овде :

БРАТКИ ПРЕГЛЕД СВИХ БОЈЕВА У ДРУГОМ РАТУ

Време боја	Место боја	ПОГИНУЛО	НЕСТАЛО	РАНЕНО	СВЕГА	ПОСЛАНАК БОЈА	Команданти
7 Декембар 1877	Свети Никола	4	—	12	16	добар	Глиша Фрањкић
5 Декембар 1877	Бабина Глава	1	—	—	1	добар	Б. Хрватовић
12 Декембар 1877	Бела Паланка	8	—	42	50	добар	Јев. Марковић и Б. Хрватовић
12 13, 14 и 15 Декембар 1877	Пирот Нишор, Суводол	109	—	580	689	добар	Ј. Белимарковић и Б. Хрватовић
24 Декембар 1877	Власотинци	12	—	9	21	добар	Јов. Поповић
25 Декембар 1877	Соколовица, код Новог Пазара	1	—	6	7	добар	Милош Милоје- вић професор.
1 Јануар 1878	Планиница	34	31	33	98	добар	
26 Декембар 1877	(Белоградчик)	1	2	5	8	добар	Ст. Здравковић
3 до 28 Дек. 1877	Ниш и околина	110	—	791	901	добар	Белимарковић, Бу- човић, Љ. Ивановић
8 Јануар 1878	Текија (Пус. Рена)	—	—	3	3	добар	Љуба Ивановић
8 и 9 Јануар 1878	Копаштица и Гридица	54	—	242	296	добар	Нићинор Јовановић
18 и 19 Јан. 1878	Враћа и околина	122	—	228	350	добар	Јов. Белимарковић
19 Јануар 1878	Шајковац (у Лабу)	4	—	3	7	добар	Лазар Јовановић
20 Јануар 1878	Шајковац (у Лабу)	19	—	39	58	добар	Лазар Јовановић
21 Јануар 1878	Маџидомци	5	—	32	37	добар	исти
Свега		484	33	2025	2542		
12 Декембар 1877	Куршумлија	15	—	37	52	добар	Стеван Бинички
22 Декембар 1877	» и Самоков	7	3	10	20	н и к а з а в	исти
25 и 26 Дек. 1877	» »	1	—	12	13		исти
31 Декембар 1877	» Самоков	14	11	41	66		Милојко Лешјанин
11 Јануар 1878	» Самоков и Соко (планина)	12	2	19	33		исти
16 Јануар 1878	» » »	5	3	39	47		исти
17 Јануар 1878	» »	13	49	57	119		исти
18 Јануар 1878	» и село Механа	10	17	—	27		Стеван Бинички
19 Јануар 1878	» Самоков	49	25	317	391		Милојко Лешјанин
22 Јануар 1878	» »	42	14	342	398		исти
С в е г а.....		168	124	874	1166		
С оним горњим бројевима излази.....		652	157	2899	3708		
Умрло у болницама.....		—	—	—	1534		
Нестало (не зна се куда) добровољаца.....		—	—	—	168		
Цео губитак.....		—	—	—	5410	Људи	
Без рањеника пак који су остали живи.....		—	—	—	2511	Људи	
Целокупан је губитак.....		—	—	—	2511	Људи	

Слава онима који својом смрћу купују живот другима!

И жеља ме је вукла, и дужност ми је била, да нове крајеве размотрим и проучим, како бих могао и њих описати, бар онако како су описани окрузи у *Кнежевини Србији*.

За то сам се користио сваком службеном приликом, која би ме одвела у нове округе, те сам оно слободног времена, што би ми претицало преко службених послова, трошио на збирање грађе, на записивање свега што може бити од користи при опису једнога предела.

Осем службених прилика, ја сам и сâм, од своје воље, пропутовао уз дуж и по преко нове крајеве наше.

На тај начин, имао сам радости пети се на Миџур, Вражу Главу, Копрен, Сто, Чемерник, Власину, Стрешер, Црне Врхове, Патарицу, и тако разгледати у целом и на по се нову тековину наше отаџбине.

На сваком свом путу, а и иначе, збирао сам грађу за спис који поштовани читалац сад већ има у рукама.

Извештаје историјске пак о догађајима у окрузима нишком и пиротском црпао сам из извора са свим поузданих.

Осећам врло милу дужност да се топлотом захвалношћу одужим свим пријатељима и познаницима који су ми помагали у збирању грађе за овај спис. Без њиховог топлог одзива, ја не бих могао неке делове ове књиге представити оваке каки су сада.

Хвала им свима и свакоме!

Особиту захвалност дугујем своме пријатељу *Бенералу Кости С. Протићу*, који се је на свако моје питање одзивао свакад и радо и брзо: онако како доликује и пишчеву личном пријатељу, и просвећеноме поштоваоцу књиге и науке. Његова љубазност није се ни ту уставила. Он је, на моју молбу, израдио карту која је уз ову књигу; и чак ми је у коректури пријатељски помагао, само да би мени смањио труд, и да би књизи убрзао довршетак.

Хвала му велика за то!

Хвала Г-ђи Кати Бадемлићки, Г-ђи Персиди Лешчинској, Г-ђици Јелки Јеленићевој, и Г-ђици Милеви Милутиновићевој, које су ми помагале у збирању народних песама. Без њихове пријатељске и разборите помоћи, велики део тих народних умотворина не би могао ући у *Краљевину Србију*.

Велика хвала и г. *Богољубу Јовановићу*, вредноме нашем статистичару, који ми је љубазно помогао у сређивању статистичког дела.

Нови Крајеви су део наше отаџбине; по томе и опис нова четири округа даљи је део књиге *Кнежевине Србије*. А како је, међу тим, наша отаџбина постала *Краљевина*: то сам ја, према новом имену, и овај свој спис назвао овако:

КРАЉЕВИНА СРБИЈА

Ъ

Н О В И К Р А Ј Е В И

Књизи на крају регистар је од именâ местâ, рекâ, брдâ, и лицâ која се у спису помињу.

Најпосле је карта *Нових Крајева*, која ће читаоцу на много места облакшати оно што чита у књизи.

Кад је изишла *Кнежевина Србија*, многи су ми читаоци говорили да би им било наручније служити се књигом, кад би се могао одвојити округ од округа, и сваки за се везати.

За то сам сада ова четири округа штампao с толиком размачицом између једног и другог, да се сваки округ може везати за се.

Према томе и регистри су удешени за сваки округ на по се.

Пезнано — нешитано; знано — вољено!

М. Ђ. МИЛИЋЕВИЋ

КРАЉЕВИНА СРБИЈА

Ъ

НОВИ КРАЈЕВИ

Нови крајеви зову се онај део *Краљевине Србије* који се с њом сједини после рата 1877 и 1878.

Нови крајеви, без оног делића који је одвојен од округа нишког и дан округу алексиначком, износе 10.972 □ километра или 199·27 □ миља.

Нови крајеви су за управу раздељени на четири округа. Ти су окрузи: *нишки*, *пиротски*, *врањски*, и *топлички*. Од целог простора долази

на округ:	□ км.	проценат
врањски	1.915	17.48
нишки	2.681	24.42
пиротски	2.697	24.58
топлички	3.679	33.52

Овде се излаже целокупан *Статистички Преглед* нових крајева, а после ће се разгледати округ по округ.

ОПШТИ СТАТИСТИЧКИ ПРЕГЛЕД НОВИХ КРАЈЕВА

Редни број	Окрузи	Број срезова	Број насељ. места				Број становника		
			вароши	варошица	села и зас.	свега	мушких	женских	свега
1	нишки	4	1	2	270	273	59.0367	56.854	115.890
2	пиротски	4	1	1	169	171	39.151	37.741	76.892
3	врањски	3	1	—	179	180	33.238	31.606	64.844
4	топлички	4	1	1	486	488	22.021	19.993	42.014
	Свега	15	4	4	1104	1112	153.446	146.194	299.640

При поређењу насељених места с простором на ком су, излази да је

1

у округу	ВАРОШ И ВАРОШИЦА БИЛА	СЕЛО ИЛИ ЗАСЕЛАК БИЛО	НАСЕЉЕНО МЕСТО У ОПШТЕ БИЛО
НА КВАДРАТНИХ КИЛОМЕТРА			
нишком	894	9.9	9.9
пиротском	1.399	16.0	15.8
врањском	1.915	10.7	10.6
топличком	1.840	7.6	7.5
у опште	1.372	9.9	9.9

На једном квадратном километру било је

у округу	СТАНОВНИКА
нишком	43
врањском	34
пиротском	29
топличком	11
у опште	27

Када број насељених места поредимо са становништвом, онда на-

лазимо, да у средњу руку долази на једно насељено место

у ОКРУГУ:

НИШКОМ	425 становника
ПИРОТСКОМ	450 „
ВРАЊСКОМ	360 „
ТОПЛИЧКОМ	86 „
у опште	269 „

Интересни су подаци о броју варошана и сељака у Новим Крајевима. По попису од 1879. године, било је

у ОКРУГУ:	ВАРОШАНА	СЕЛИМА	ПРОЦЕНАТ ВАРОШАНА
НИШКОМ	25.215	90.675	21.8
ПИРОТСКОМ	9.120	67.772	11.9
ВРАЊСКОМ	8.291	56.553	12.8
ТОПЛИЧКОМ	2.780	39.234	6.6
СВЕГА	45.406	254.234	15.2

Такође интересни су подаци о полној размери у варошана и у сељака.

На сто мушких било је женских

у ОКРУГУ:	ПО ВАРОШИМА	ПО СЕЛИМА	У ОПШТЕ
НИШКОМ	95	97	96
ПИРОТСКОМ	93	97	96
ВРАЊСКОМ	91	96	95
ТОПЛИЧКОМ	81	92	91
у опште	93	96	95

У Новим Крајевима има доста Турака и нешто Јевреја. Тако нађено је пописом од 1879. године

у ОКРУГУ:	ТУРАКА	ЈЕВРЕЈА	СВЕГА
НИШКОМ	2.445	1.076	3.521
ПИРОТСКОМ	824	360	1.184
ВРАЊСКОМ	2.251	—	2.251
ТОПЛИЧКОМ	1.047	7	1.054
СВЕГА	6.567	1.443	8.010

Од овог броја било је по варошима 4.704, а по селима 3.306 или 41.37 процената. Посебице пак било је

у ОКРУГУ:	Т у р а к а		Јевреја
	ВАРОШАНА	СЕЉАКА	ВАРОШАНА
нишком	2.019	426	1.076
пиротском	692	132	360
врањском	437	1.814	—
топличком	113	934	7
свега .	3.261	3.306	1.443

Кад поредимо становнике Турке и Јевреје с целим становништвом, онда видимо да је проценат њихов износио

у ОКРУГУ :

врањском	3.47
нишко	3.04
топличком	2.51
пиротском	1.54
у опште	2.67

Проценат Турака и Јевреја износио је

у ОКРУГУ :	ПО ВАРОШИМА	ПО СЕЛИМА
нишком	12.27	0.47
пиротском	11.53	0.19
врањском	5.27	3.21
топличком	4.32	2.38
у опште	10.36	1.30

По себи се разуме, да у новим крајевима није велики број храмова где се народ стиче на богомољу, јер су Турци бранили народу да таке зграде подиже.

У 1883. години било је

у ОКРУГУ:	МАНАСТИРА	ЦРКАВА	КАПЕЛА	ЦРКВИШТА	СВЕГА
нишком . .	5	40	—	1	46
пиротском .	4	39	5	—	48
врањском . .	3	32	—	—	35

ТОПЛИЧКОМ . . . —	6	—	4	10
ОВЕГА . . . 12	117	5	5	139

Школа је било 1883. године

У ОКРУГУ :	СРЕДЊИХ	ОСНОВНИХ	ОВЕГА
НИШКОМ	3	27	30
ПИРОТСКОМ	1	23	24
ВРАЊСКОМ	1	11	12
ТОПЛИЧКОМ	—	11	11
ОВЕГА	5	72	77

Према томе долазила је једна

У ОКРУГУ :	БОГОМОЉА	ШКОЛА
	НА ЕВАДРАТНИХ	КИЛОМЕТРА
НИШКОМ	58	89
ПИРОТСКОМ	56	112
ВРАЊСКОМ	55	160
ТОПЛИЧКОМ	368	334
У ОПШТЕ	79	142

Кад богомоље и школе поредимо с бројем становника, онда налазимо да је долазила једна

У ОКРУГУ :	БОГОМОЉА	ШКОЛА
	НА С Т А Н О В Н И К А	
НИШКОМ	2.519	3.863
ПИРОТСКОМ	1.602	3.204
ВРАЊСКОМ	1.853	5.404
ТОПЛИЧКОМ	4.200	3.819
У ОПШТЕ	2.156	3.895

Округ пиротски има релативно највише богомоља и школа. Најмање богомоља наспрам других има у округу топличком; најмање школа — у округу врањском.

Кад поделимо основне школе на варошке и сеоске, и на мушке и женске, онда имамо овај преглед.

Број основних школа				
у округу:	варошких	сеоских	мушких	женских
нишком	6	21	24	3
пиротском	4	19	21	2
врањском	2	9	10	1
топличком	3	8	10	1
свега	15	57	65	7

Једна основна школа			
у округу:	варошка	сеоска	у опште
	долазила је на становника		
нишком	4.203	4.318	4.292
пиротском	2.280	3.567	3.343
врањском	4.146	6.284	5.895
топличком	927	4.904	3.819
свега	3.027	4.460	4.162

Интересна је размера коју добијамо кад ове бројеве међу собом поредимо. Кад бисмо узели да по варошима има једна основна школа на 1000 становника, то би према горњим бројевима долазило по селима једна школа, и то у округу:

нишком	на 1.028 становника
врањском	„ 1.516 „
пиротском	„ 1.565 „
топличком	„ 5.290 „
у опште	„ 1.473 „

Напред смо показали број богомоља у новим крајевима, а сад додајемо да је опслуживало богомоље

у округу:	свештеника	калуђера	свега
нишком	92	3	95
пиротском	63	5	68
врањском	81	—	81
топличком	39	—	39
свега	275	8	283

Напротив радило је у основним школама

ОКРУГА :	УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	НАСТАВНИКА
нишког	41	19	60
пиротског . . .	28	8	36
врањског . . .	14	7	21
топличког . . .	12	4	16
свега	95	38	133

Кад број свештеника и учитеља поредимо с бројем становника, онда видимо да је долазио

У ОКРУГУ :	Ј Е Д А Н	
	СВЕШТЕНИК	НАСТАВНИК
	НА СТАНОВНИКА	
нишком	1.220	1.932
пиротском . .	1.131	2.136
врањском . . .	801	3.088
топличком . .	1.077	2.626
у опште	1.059	2.253

Кад број наставника поделимо на школе варошке и сеоске онда видимо, да је радило у школама

ОКРУГА	ВАРОШКИМ	СЕОСКИМ
	НАСТАВНИКА	
нишког	39	21
пиротског	17	19
врањског	12	9
топличког	8	8
свега	76	57

Кад ове бројеве поредимо с дотичним становништвом онда добијемо ове размере.

Један наставник школа

У ОКРУГУ :	ВАРОШКИХ	СЕОСКИХ
	долазио је на становника	
нишком	647	4.318
пиротском	536	3.574

врањском	691	6.284
топличком	348	4.904
у опште	597	4.460

Из ових размера види се, да варошани у новим крајевима имају релативно *седам* пута више наставника него сељани.

У свима основним школама

Б И Л О Ж Е			
у почетку 1882-83. год.			
ОКРУГА :	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА	БАКА
нишког	2.242	519	2.761
пиротског	1.409	183	1.592
врањског	909	95	1.004
топличком	631	70	701
свега	5.191	867	6.058
у варошким школама	2.816	850	3.666
у сеоским школама	2.375	17	2.392
НА КРАЈУ ГОДИНЕ			
у ОКРУГУ :			
нишком	2.013	478	2.491
пиротском	1.237	155	1.392
врањском	786	90	876
топличком	515	62	577
свега	4.551	785	5.336
у варошким школама	2.517	770	3.287
у сеоским школама	2.034	15	2.049
ОСТАВИЛО ЈЕ ШКОЛУ			
у ОКРУГУ :			
нишком	229	41	270
пиротском	172	28	200
врањском	123	5	128
топличком	116	8	124
свега	640	82	722
у варошким	299	80	379
у сеоским	341	2	343

Каква је била размера ђака, који су школу напустили у те-
чају године, види се из овог прегледа:

округ	О д с т о у п и с а н и х								
	У Ч Е Н И К А			У Ч Е Н И Ц А			Ђ А К А		
	Н а п у с т и л о ј е ш к о л е								
	ВАРОШЕ	СЕОСКЕ	У ОПШТЕ	ВАРОШЕ	СЕОСКЕ	У ОПШТЕ	ВАРОШЕ	СЕОСКЕ	У ОПШТЕ
НИШКИ	7.6	14.1	10.8	7.6	28.6	7.9	7.6	14.2	9.8
ПИРОТСКИ	17.0	8.3	12.2	15.5	—	15.3	16.7	8.8	12.6
ВРАЊСКИ	12.4	15.5	13.5	5.8	—	5.3	11.5	15.1	12.8
ТОПЛИЧКИ	7.2	27.3	18.4	11.4	—	11.4	8.0	27.3	17.7
Свега	10.6	14.4	12.3	9.4	11.8	9.5	10.3	14.3	11.9

Кад број ђака поредимо с бројем школа и наставника, онда
налазимо да је у почетку школске године долазило ђака

у округу	НА 1 ШКОЛУ			НА 1 НАСТАВНИКА		
	ВАРОШКУ	СЕОСКУ	У ОПШТЕ	ВАРОШКОГ	СЕОСКОГ	У ОПШТЕ
НИШКОМ	309	40	103	48	43	46
ПИРОТСКОМ	203	41	69	48	41	45
ВРАЊСКОМ	327	39	91	54	39	48
ТОПЛИЧКОМ	116	44	64	44	44	44
у опште	244	42	84	48	42	46

Највише ђака било је у једној школи округа нишког, а нај-
мање у топличком округу. Један наставник имао је у средњу руку
највише ђака у округу врањском, а најмање опет у топличком округу.

У окрузима: нишком, пиротском и врањском, наставници школа
сеоских имали су мање ђака од наставника школа варошких. У топ-
личком само округу размера ђака била је подједнака и у једним и
другим школама.

Интересне су размере до којих долазимо при поређењу становника с бројем ђака. Те размере изложене су у овом прегледу.

Округ	О Д Х И Љ А Д Е С Т А Н О В Н И К А								
	МУШКИХ			ЖЕНСКИХ			У ОПШТЕ		
	ПОХОДИЛО ЈЕ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ								
	ВАРОШКЕ	СЕОСКЕ	У ОПШТЕ	ВАРОШКЕ	СЕОСКЕ	У ОПШТЕ	ВАРОШКЕ	СЕОСКЕ	У ОПШТЕ
	У Ч Е Н И К А			У Ч Е Н И Ц А			Ђ А К А		
нишки	104	20	38	42	0·2	9	74	10	24
пиротски	134	23	36	41	0·1	5	89	12	21
врањски	130	12	27	22	0·3	3	79	6	15
топлички	182	17	29	56	—	4	126	9	17
Свега . .	120	18	34	39	0·1	6	81	9	20

Из ових размера види се, да је школовање варошке деце најјаче у топличком и пиротском округу.

Ако узмемо да од 1000 мушких становника, варошана и сељака, походе њих 100 основну школу, онда према горњим размерама има од равног броја женског становништва, у основним школама.

ОКРУГА :

ВАРОШКИМ СЕОСКИМ У ОПШТЕ

У Ч Е Н И Ц А

нишког	40	1.	24.
пиротског	31	1.	14.
врањског	17	3.	11.
топличког	31	0.	14.
у опште	33	0.6	18.

Ове размере, одиста мале, биле би још другчије и неповољније, да смо за поређивање ђака с бројем становништва имали о овоме новије податке а не оне од 1879. године.

Не ће бити без интереса ако овој слици просветнога стања на супрот ставимо слику моралности у новим крајевима. Истина подаци

су нам о томе још врло непотпуни; но ипак доста су занимљиви, и обухватају године: 1879. 1880. 1881. и 1882:

		РАЗБОЈНИШТВА БИЛО ЈЕ				
У ОКРУГУ:		1879.	1880.	1881.	1882.	ГОДИШЊЕ
НИШКОМ	—	—	4	4	2
ПИРОТСКОМ	—	2	—	—	0.5
ВРАЊСКОМ	1	2	4	1	2
ТОПЛИЧКОМ	2	2	3	2	2.2
СВЕГА	3	6	11	7	6.7

Кад ове бројеве поредимо с бројем становника, онда налазимо, да је долазило једно разбојништво у години

1879	на 99.880 становника
1880	„ 49.940 „
1881	„ 27.240 „
1882	„ 42.806 „
од 1879 — 1882	„ 44.722 „

На сто разбојништва у години 1879. било их је у

1880. години	200
1881. „	367
1882. „	233

БРАТА ПОЧИЊЕНО ЈЕ

У ОКРУГУ:		1879.	1880.	1881.	1882.	СВЕГА	ГОДИШЊЕ
НИШКОМ	. . .	10	20	21	50	101	25.2
ПИРОТСКОМ	. . .	6	11	3	8	28	7.0
ВРАЊСКОМ	. . .	11	11	11	9	42	10.5
ТОПЛИЧКОМ	. . .	14	11	8	10	43	10.8
СВЕГА.	. . .	41	53	43	77	214	53.5
ПОСЕБИЦЕ КРАЈА:							
СТВАРИ	11	14	15	28	68	17.0
СТОКЕ.	17	13	13	14	57	14.2

пића и јестива	2	10	2	11	25	6.3
новаца	11	16	13	24	64	16.0

Од 1879. до 1882. године број крађа увећавао се у округу нишком годишње за 100, у пиротском пак за 8 процената, а смањивао се у топличком округу за 7.2 а у врањском округу за 2 процента годишње.

Крађе ствари, новаца и пића учестале су, а крађа стоке било је 1882. године мање него у 1879.

Кад број крађа поредимо са ствановништвом, онда видимо, да је од 1879. до 1882. године долазила једна

КРАЂА У ОКРУГУ:	ГОДИШЊЕ
НИШКОМ	на 4.560 „
ПИРОТСКОМ	„ 10.985 „
ВРАЊСКОМ	„ 6.170 „
ТОПЛИЧКОМ	„ 3.890 становника
У ОПШТЕ	„ 5.600 „

Кад сматрамо крађе по предметима, онда налазимо, да је било релативно највише крађа ствари и новаца (једна на 17.626 + 18.715 становника), за тим крађа стоке (на 21.100 становника) а најмање крађа пића и јестива (једна у средњу руку на 47.562 становника).

ПАЉЕВИНА И ПОЖАРА БИЛО ЈЕ

У ОКРУГУ:	1879.	1880.	1881.	1882.	СВЕГА	ГОДИШЊЕ
НИШКОМ	14	12	17	26	69	17.2
ПИРОТСКОМ	3	7	7	22	39	9.8
ВРАЊСКОМ	9	19	11	47	86	21.5
ТОПЛИЧКОМ	15	22	21	20	78	19.5
СВЕГА	41	60	56	115	272	68.0

Од 1879. до 1882. године број паљевина и пожара увећавао се годишње

У ОКРУГУ :

ТОПЛИЧКОМ	за 8.2 процената
НИШКОМ	„ 21.4 „
ВРАЊСКОМ	„ 105.5 „
ПИРОТСКОМ	„ 158.2 „
У ОПШТЕ	„ 45.0 „

Посебице пак било је од 1879. до 1882. године

У ОКРУГУ :	ПАЉЕВИНА		ПОЖАРА	
	СВЕГА	ГОДИШЊЕ	СВЕГА	ГОДИШЊЕ
НИШКОМ	41	10.2	28	7.0
ПИРОТСКОМ	31	7.8	8	2.0
ВРАЊСКОМ	62	15.5	24	6.0
ТОПЛИЧКОМ	29	7.2	49	12.2
СВЕГА	163	40.7	109	27.2

Размера између паљевина и пожара била је

У ОКРУГУ :

ПИРОТСКОМ	као 100 : 26
ВРАЊСКОМ	„ 100 : 39
НИШКОМ	„ 100 : 68
ТОПЛИЧКОМ	„ 100 : 160
У ОПШТЕ	„ 100 : 67

Интересно је поређење паљевина и пожара с површином и становништвом појединих округа.

Тако долазила је годишње по једна паљевина и по један пожар

У ОКРУГУ :	НА ☐ КМ.	НА СТАНОВНИКА
НИШКОМ	156	6.738
ПИРОТСКОМ	275	7.867
ВРАЊСКОМ	89	3.016
ТОПЛИЧКОМ	171	2.155
У ОПШТЕ	161	4.407

Штета нанесена пароду паљевинама и пожарима износила је од 1879. до 1882. године

У ОКРУГУ:	КОД ПАЉЕВИНА ; КОД ПОЖАРА У ОПШТЕ		
	С В Е Г А Д И Н А Р А		
НИШКОМ	15.013	80.368	95.381
ПИРОТСКОМ	25.470	16.904	42.374
ВРАЊСКОМ	22.710	25.696	48.406
ТОПЛИЧКОМ	12.517	21.172	33.689
Свега	75.710	144.140	219.850

Од 1879. до 1882. године износила је штета од паљевина и пожара

У ОКРУГУ:	У Д И Н А Р И М А		
	СВЕГА НА 1 СЛУЧАЈ; НА 1 СТАНОВНИКА		
НИШКОМ	23.845	1.382	0.20
ПИРОТСКОМ	10.594	1.087	0.14
ВРАЊСКОМ	12.101	563	0.19
ТОПЛИЧКОМ	8.422	432	0.20
у опште	54.962	808	0.18

О самоубиствима, убиствима, и о случајно погинулима имамо овај преглед

О к р у г	Од 1879. до 1882. године био је				
	САМОУБИ- СТВА	УБИСТВА	СЛУЧАЈНО ПОГИНУ- ЛИХ	СВЕГА	ГОДИШЊЕ
				ОД НЕПРИРОДНА ОМРТИ ПРЕМИНУЛО	
НИШКИ	14	18	42	74	18.5
ПИРОТСКИ	8	16	23	47	11.8
ВРАЊСКИ	10	26	26	62	15.5
ТОПЛИЧКИ	2	26	16	44	11.0
Свега	34	86	107	227	56.8

Према томе износио је проценат

у округу: убиства, самоубиства, случајно погинулих

нишком	24.32	18.92	56.76
пиротском	34.04	17.02	48.94
врањском	41.93	16.14	41.93
топличком	59.09	4.55	36.36
у опште	37.89	14.98	47.13

Кад број од неприродне смрти умрлих поредимо са становништвом, онда добијамо ове релативне размере за поједине категорије

Округ	од 1879. до 1882. године долази 1			
	САМОУБИСТВО	УБИСТВО	СЛУЧАЈНО ПОГИНУЛИ	ОД НЕПРИРОДНЕ СМРТИ ПРЕМИНУЛИХ
	Н А С	Т А Н	О В Н	И Б А
нишки	33.110	25.753	10.037	6.264
пиротски	38.446	19.223	13.257	6.516
врањски	25.938	9.822	9.822	4.188
топлички	78.468	6.464	10.500	3.819
СВЕГА	35.252	13.937	11.222	5.275

Занимљиво је посматрати убиства и самоубиства по начину како су она извршена.

Тако од 34 самоубилаца, задао је себи смрт:

вешањем	них 12 или 61.77 процента
пушком	„ 10 „ 29.41 „
ножем	„ 2 „ 5.88 „
утопљењем	„ 1 „ 2.94 „

Од 86 убиства извршено је:

пушком	50 или 58.14 процента
другим оружјем	17 „ 19.76 „
дављењем	7 „ 8.14 „
ножем	6 „ 6.98 „
непознатим начином	6 „ 6.98 „

Код 107 случајно погинулих проузрокована је смрт :

утопљењем	код 26 или	24.30 проц.
пушком	" 25 "	23.37 "
громом	" 12 "	11.21 "
ватром	" 6 "	5.61
падом с дрвета	" 6 "	5.61
мразом	" 5 "	4.67
глађу	" 1 "	0.93
пићем	" 1 "	0.93
непознатим начином	" 25 "	23.37

Из овог поређења види се, да је од 227 умрлих неприродном смрћу, 85 украћен живот пушком, дакле више од 37 процента.

Веома би било интересно да знамо и узроке убиствима и самоубиствима, но подаци су нам о томе посве непотпуни. При свем том види се и из овако непотпуних података, да је највише убиства учињено због свађе (23) и омразе (12); код 51 случаја узроци убиства остали су непознати.

И код већине (19) самоубиства узрок је непознат, а остала извршена су због болести, и то : 14 због душевне а једно због телесне болести.

Имамо при руци податке о природном кретању становника у новии крајевима и, то за 1882. годину.

Поменуте године било је *венчања*

у округу :	свега	на 1000 становника
нишком	1.387	12
пиротском	789	10
врањском	647	10
топличком	735	17
СВЕГА	3.558	12

О броју *рођених* и *умрлих* имамо овај преглед:

О К Р У Г	У Т Е Ч А Ј У 1882. Г О Д И Н Е					
	Р О Д И Л О С Е			У М Р Л О		
	МУШКИХ	ЖЕНСКИХ	СВЕГА	МУШКИХ	ЖЕНСКИХ	СВЕГА
нишки	3.055	2.797	5.852	1.655	1.556	3.211
пиротски	1.835	1.631	3.466	1.116	1.078	2.194
врањски	1.520	1.430	2.950	960	901	1.861
топлички	1.324	1.209	2.533	575	527	1.102
Свега	7.734	7.067	14.801	4.306	4.062	8.368

На једну хиљаду становника долазило је

У ОКРУГУ :	РОЂЕНИХ	УМРЛИХ	РОЂЕНИХ
нишком	50	28	+ 22
пиротском	45	29	+ 16
врањском	45	29	+ 16
топличком	60	26	+ 34
СВЕГА	49	28	+ 21

Међу рођенима било је свега само 21 ванбрачно дете, дакле од хиљаде тек 1.4. Понајвише ванбрачно рођене деце било је у пиротском округу ($8 = 0.23$ процената.) За тим у врањском ($6 = 0.20$ проц.), и нишком ($7 = 0.12$ проц.), У топличком округу није било на једног случаја ванбрачног рођења.

Кад број рођених поредимо с умрлима, онда налазимо, да је на 100 рођених долазило

У М Р Л И Х			
У ОКРУГУ :	МУШКИХ	ЖЕНСКИХ	У ОПШТЕ
нишком	54	56	55
пиротском	61	66	63
врањском	63	63	63
топличком	43	44	43
СВЕГА	56	57	57.

Размера за округ топлички не може се узети као правилна, јер је број рођених и умрлих поређен с бројем становника, од 1879. године. Међу тим тај округ има сад знатно више становника, који су се ту настанили досељавањем. То се види најбоље по броју пореских глава.

Пореских глава било је

НА КРАЈУ ГОДИНЕ

У ОКРУГУ:	1880.	1883.	1883.
нишком	24.838	24.803	— 35
пиротском	14.475	15.059	+ 584
врањском	12.268	11.479	— 789
топличком	6.934	10.079	+ 3.145
свега	58.515	61.420	+ 2.905

Број пореских глава увећавао се за последње три године са 1.65 процената годишње. Кад бисмо применили размеру пореских глава од 1880. године и на годину 1883, онда би број становника сада износио

У ОКРУГУ:

нишком	115.890
пиротском	79.960
врањском	64.844
топличком	61.078
свега	321.772

Нови попис становника показаше најбоље колико је порастао број становника у новим крајевима у опште, а у Топлици на по се.

Подаци о економном стању нових крајева које овде износимо, нису истина резултат редовнога пописа, ну они су опет толико интересни, да ће бар изазвати потребу што скоријега редовнога пописа.

О обрађеној површини имамо овај преглед:

Г о д и н е 1 8 8 8 в и д о ј е			
у округу:	Њ и в а д а н а о р а њ а	Л и в а д а к о с а	В и н о г р а д а м о т и к а
нишком	165.487	42.519	78.14
пиротском	91.199	33.291	50.317
врањском	64.399	30.282	16.385
топличком	61.623	17.450	5.960
Свега	383.108	123.542	150.796

Кад ове народне мере преобратимо у хектаре, онда можемо обрађену земљу поредити с целом површином појединих округа. То поређење налазимо у овом прегледу:

На једном квадратном километру вило је хектара				
у округу:	Њ и в а	Л и в а д а	В и н о г р а д а	О б р а ђ е н е з е м љ е
нишком	22.6	3.5	1.7	27.8
пиротском	12.3	2.7	1.1	16.1
врањском	12.3	3.4	0.5	16.2
топличком	6.1	1.0	0.1	7.2
Свега	12.8	2.5	0.7	16.0

На 100 хектара њива долазило је

у округу:	Л и в а д а	В и н о г р а д а
нишком	15	8
пиротском	22	9
врањском	28	4
топличком	16	2
у опште	20	5

Округ нишки има, према површини земљишта, највише обрађене земље. Кад тај округ поредимо с осталим окрузима, онда налазимо, да на 100 хектара обрађене земље у том округу, има

ОКРУГ:	ХЕКТАРА
врањски	58
пиротски	58
топлички	26

Кад простор обрађене земље поредимо са становништвом, онда имамо овај преглед:

Н А 1 0 0 0 С Т А Н О В Н И К А Д О Л А З И Л О Ј Е				
у округу:	Њ И В А	Л И В А Д А	В И Н О Г Р А Д А	О В Р А Ћ Е Н Е З Е М Љ Е
	Х	Е	К	Т
нишком	522	80	39	641
топличком	535	91	8	634
пиротском	433	94	38	565
врањском	362	102	15	479
Свега	467	90	29	586

По попису обрађене земље, који је чињен 1867. године, долазило је у Србији на 1000 становника¹

њива	286 хектара
ливада	114 „
винограда	20 „
обрађене земље	420 „

Размера између старе и нове Србије била је дакле	
код њива	као 100 : 163
„ ливада	„ 100 : 79
„ винограда	„ 100 : 145
„ у опште	100 : 140

Воденица било је

у округу:	СВЕГА	ВИТЛОВА
нишком	433	804
пиротском	374	792
врањском	474	547
топличком	357	421
СВЕГА	1.308	2.564

¹ В. Јакшић, Статистичка збирка I.

У средњу руку

ИМА

ДОЛАЗИ

Ј Е Д Н А В О Д Е Н И Ц А

У ОКРУГУ :	ВИТЛОВА	НА ☐ КМ.	НА СТАНОВНИКА
нишком . .	1.9	6	268
пиротском .	2.1	7	206
врањском .	1.2	4	137
топличком .	1.2	10	118
свега . .	1.6	7	183

Према простору највише је воденица у округу врањском, а најмање у топличком. Према становништву пак највише је воденица у топличком, а најмање у нишком округу.

Кад, напротив, број витлова поредимо са становништвом, онда добијамо друге, правилније, мере. Тако долази један витао у округу :

пиротском	на 97 становника
топличком	„ 100 „
врањском	„ 119 „
нишком	„ 144 „
у опште	„ 117 „

Остаје да кажемо коју реч о *живом благу* народном у Новим Крајевима. Истина и ови се подаци могу узети тек да су приближни, пошто нису добављени редовним пописом; али су за сад они најпоузданији.

У овом прегледу износимо податке о стоци:

РОД СТОКЕ	Б р о ј к о м а д а				
	У О К Р У Г У				СВЕГА
	НИШКОМ	ПИРОТСКОМ	ВРАЊСКОМ	ТОПЛИЧКОМ	
Коњи	4.139	5.916	4.158	6.397	20.610
Магарци	309	63	353	20	745
Волови и краве	38.509	24.419	23.557	25.624	112.109
Свиње	23.585	11.053	9.593	17.355	61.586
Овце	90.618	118.075	62.854	81.367	352.914
Козе	38.415	40.409	18.170	22.274	119.268
Свега	195.575	199.935	118.685	153.037	667.232

*

Кад број стоке поредимо с површином и са становништвом, онда налазимо, да долази :

КОЊА И МАГАРАЦА		
У ОКРУГУ	НА 1 □ КМ. НА 1000 СТАНОВНИКА	
ТОПЛИЧКОМ	2	153
ПИРОТСКОМ	2	78
ВРАЊСКОМ	2	70
НИШКОМ	2	38
У ОПШТЕ	2	71

ГОВЕДА		
У ОКРУГУ	НА 1 □ КМ. НА 1000 СТАНОВНИКА	
ТОПЛИЧКОМ	7	610
ВРАЊСКОМ	12	362
НИШКОМ	14	332
ПИРОТСКОМ	9	317
У ОПШТЕ	10	374

СВИЊА		
У ОКРУГУ	НА 1 □ КМ. ИО 1000 СТАНОВНИКА	
ТОПЛИЧКОМ	5	413
НИШКОМ	9	204
ВРАЊСКОМ	5	148
ПИРОТСКОМ	4	144
У ОПШТЕ	6	206

ОВАЦА И КОЗА		
У ОКРУГУ	НА 1 □ КМ. НА 1000 СТАНОВНИКА	
ТОПЛИЧКОМ	28	2.467
ПИРОТСКОМ	59	2.061
ВРАЊСКОМ	43	1.250
НИШКОМ	48	1.114
У ОПШТЕ	43	1.576

СВЕГА СТОКЕ		
У ОКРУГУ	НА 1 □ КМ. НА 1000 СТАНОВНИКА	
ТОПЛИЧКОМ	42	3.643

пиротском	74	2.600
врањском	62	1.830
нишком	73	1.688
у опште	61	2.227

Према површини је наспрам других живим благом најбогатији округ пиротски. Према становништву је у томе најбогатији округ топлички, а пиротски округ заузима друго место, нишки пак округ последњи је у том погледу.

Интересно је поређење Нових Крајева са Србијом у старим границама по броју стоке, како према површини тако и према становништву. Подаци за Краљевину Србију узети су из последњег пописа, који је извршен још 1866. године.

Тако било је на једном квадратном километру у Србији:

	Новој	Старој
коња	2	4
говеда	10	20
свиња	6	34
оваца и коза	43	83
стоке у опште	61	141

Напротив долазило је на 1000 становника у Србији:

	Новој	Старој
коња	71	101
говеда	374	609
свиња	206	1.061
оваца коза	1.576	2.573
свега стоке	2.227	4.346

Размера између ових бројева била је код

коња	као	100 : 142
говеда	„	100 : 163
оваца и коза	„	100 : 163
свиња	„	100 : 515
стоке у опште	„	100 : 195

Из овог поређења види се, да су крајеви у старим границама богатији у живом благу; но пошто су подаци из тих крајева узе-

ти из пописа пре *осамнаест* година, и ове размере такође су из онога доба¹: то оне не одговарају тачно садањем стању, и само **живље** побуђују жељу и потребу да се нов попис стове што пре предузме.

Пчеларство у Новим Крајевима, као што се види из броја кошница, није у цвету

Кошница је било			
у округу:	свега на 1 □ км	на 1000 становника	
топличком	3.566	1	85
пиротском	5.362	2	70
врањском	2.389	1	37
нишком	4.134	2	36
свега	15.451	1.4	52
У Србији 1866 г.	106.452	2.8	87

Размера између нових и старих крајева јесте за кошнице као 100:167.

О трговачком обрту Нових Крајева с пограничним пределима до сад још ништа није изашло у службеној нашој статистици. Толико само може се казати да је тај обрт доста знатан, судећи по богатству пољопривредне производње, и по доста живој и напредној домаћој индустрији.

Разгледавши овако летимице *Нове Крајеве*, ми сада улазимо у њих да их из ближе размотримо округ по округ.

¹ Државопис Србије, IV. стр. 110 и д.

О Қ Р У З И

Нишки округ

1 Границе

Границе су нишкоме округу: са севера и са североистока — ивица округа алексиначког, и округа кнежевачког; с истока — ивица округа пиротског; с југа — округ врањски, а са запада — округ топлички.

Граница северна и североисточна готово свуд¹ иде оном пругом која беше међа Кнежевини Србији од 1834 до 1876.

Граница источна међу овим и округом пиротским, одвојивши се од границе кнежевачке, од била Гуљанског, удара на југ, између села Градишта и Островице, па иде изнад Равног Дола и Вете, изнад Мокре, Бежишта, Проваљеника до Љуберажде. Одатле се граница поврће на север, остављајући пиротском округу села: Остатовицу, Штрбац, и До, па онда иде на Присјан, Црну Бару, на Свође, Орахе, Лесковицу, и изнад Црвене Јабукe изиђе на Црни Врх, где удари у границу између Србије и Бугарске. Сад овом границом иде на Дешчани Кладенац, на Преслап до близу Власине. Ту оставља бугарску границу, па се упућује, изнад Црне Траве, преко реке Власине на запад к Морави. коју кад пређе иде на Чуљеник, Кукуловце, и на Барје.

Ту се сучељава с границом округа топличког, коју ваља видети под тим округом, да се не би писала на два места.

1. Стара граница, која је ишла преко села Катунa, била је од Ниша далеко 21.380 метара; а по што је округ алексиначки повећан, то је и граница између њега и нишког примакнута ближе Нишу. Сад од границе до Ниша нема више него 12,750 метара.

Као што се види из овога описа, нишки је округ много шири на својој јужној страни, него на страни северној.

Могло би се још овде казати да ова граница није свуда обележена тачно, него само по хатарима села, а међе хатарима врло су вијугаве, и некад их чак ни сами мештани не казују једнако.

2 Планине

Планине велике ударају у нишки округ, и неке од њих пружају у њега своје ниже косе, али ни једна велика планина није цела целцата својина нишком округу.

Сува Планина, на југоисток од Ниша, која се тако лепо из далека види, и која се, рекао би човек кад из даље гледа, наднела над Ниш, само једном својом страном припада нишком округу. Сва остала она је својина округу пиротском. Из Ниша се увек виде (мањ кад је време магловито), и лепоту нишке околине много увећавају, ови врхови Суве Планине: *Космовац* (Босмовачки Камен) онај најдаљи, из Ниша гледајући га, и највиши вис; *Јагликовац* (Јагликовачки Камен), онај ближи к Нишу, и *Карлички Камен* (или Студенски Камен). Ово је преслап између она два, куда је ишао још римски пут преко Суве Планине.

Била и врхови Суве Планине са свим су голи. У падинама њеним, нарочито у осоју, има горе букове, местимице и јелове, а негде доста старе *мечије леске*¹.

Дарковачка и *Драјиначка планина* пола припада Знепољу а пола нишком округу. Обе ове планине већином су голе; на дугим просторијама немају ни дрвцета, али су и туда, где дрвета нема, обрасле густом као море травом.

Кукавица, планина у Пољаници (старом Иногошту), тек осом својим припада нишком округу. Јужна њена пола припада округу врањском.

1. У Сувој Планини, у хатару села Сопотнице, има једна велика провала у стени, која се зове *Трем*, и у којој свакад има прелетњег снега.

Селичевица, пружа се на својих 20 километара, од реке Ку-
тине до Мораве. Готово је сва обрасла ситном, највише храстовом
гором. На последњем западном чоту Селичевичком стоји стара твр-
ђава *Курвинград*.

Бабичко-Јашуњска планина пружа се између Мораве и реке
Кутина од северозапада к југоистоку.

Крушевица, планина, која би се могла узети као продужење
Бабичко-Јашуњске планине.

Између Суве Планине, Крушевице, Бабичко-Јашуњске пла-
нине и Селичевице она је корутина која се зове *Заплање*. По том
имену данас се сав тај срез зове *Заплањски Срез*.

На југ од Лесковца, дижу се планине: *Чукљеничка*, *На-
кривањска*, *Вучанска*, *Стројковачка*, и *Збежишка* (све по именима
села која су им близу). Те се планине већином пружају од Мораве
на запад. Њихови врхови имају разна имена. Могу се овде при-
бележити тек неколика, као: *Влахиња*, *Свињарник*, *Вртешка*,
Кита, *Зелени Град*, *Писани Камен*, *Сланиште*, итд.

У Буковику, између Мораве и Власине, имају планине: *Остро-
зуб*, *Дебели Део*, и *Јастребац*.

У том пределу „*Општа карта аустриског војног завода*“, и
наша карта: „*Слив Јужне Мораве*“ бележе неку планину *Ширену*.

У том крају, од Мораве до реке Власине, и од Власотинаца до
села Власине, нисмо могли наћи планине која би се звала „*Ширена*“.

Још се могу поменути висови који су на оном огранку *Суве*

1. Кад сам питао људе из Буковика за планину Ширену, наишао сам на
одговор бистрог планинца, г. Проте Стевана Поповића, из Црне Траве, који вреди
овде записати.

— Опде где ти тражиш ту планину „Ширену“, рече г. Прота: — има брдо
које се зове *Новоселски Рид*.

— Па како је Новоселски Рид могао постати некака *Ширена* или *Ширина*?

— Кој знаје, одговори Прота: — онај што мери, гледи у једно брдо, и пита:
„Како се зове то брдо? Сељак мисли за друго, и одговара: — Је ли за ону *шири-
ну* питаш? Ми гу викамо: ширина (то јест, поље, просторија, брдоравањ). Инди-
нцр пише у своју књигу „Ширина“ а нико не зове *Новоселски Рид* „Ширина“.

Да ли се „Ширена“, на овај начин увукла у карте, не знам, али да пла-
нине *Ширене* или *Ширине* нема, то уверавају сви људи из тог краја.

Планине који се, међу Јелашницом и Црвеном Реком, спушта ка Нишави.

Овај крак Суге *Планине* има данас неколико имена, од којих име *Плоча* некад се узима као име за цео тај планински огранак. Међу тим тај огранак не ће бити ништа друго него онај део *Суге Планине* који су стари звали *Куновицом*. На том огранку највиђенији су висови: *Облик* и *Мандаш*.

На оном бјелу које везује *Стару Планину* са *Ртњем* идући на *Бабин Зуб*, на *Бабину Главу*, па на *Плеш*, падају у очи, према нишком округу, ови висови: *Коларница*, *Плеш*, *Тупанар*, *Лесков Врх*, *Вишеград*. Тај венац иде на *Грамаду*, па изнад села *Матевца* и *Каменице* дели воде *Нишави* и *Сврљешком Тимоку*. За тим се повија на север, и спаја се с планином *Девацицом*.

На северозапад од Ниша су: *Башаловац*, *Црни Врх*, *Бобен*, *Попова Глава*, *Зелени Камен*, *Бели Камен*, и већ над *Топоницом Дервишка Чука*.

Од тога планинскога повијарца одваја се на југ једна коса која се, за тим, повраћа на југоисток. На тој коси могу се поменути ови врхови: *Љути Врх*, *Паљина*, *Попова Глава*, и, најпосле над самим Нишем, са североисточне стране — *Виник*.

Од *Селичевике* пак одваја се једна коса те дели воде *Морави* и *Нишави*. Та коса дошавши близу Нишу с јужне му стране, рашири се у један врло велики брдоравањ, који се зове *Горица*.

И *Горица* и *Виник* угибљу се под грозним виноградима и под другим усевима.

Та два брда врата су нишка за све који мисле Ниш силом да освоје.

3 Воде

Планине и воде узрок су што је Ниш постао ово што је.

Да Нишава не расеца Ниш на две поле; да Морава не тече тако близу Ниша; да се у Мораву не стачу: *Топлица*, *Јабланица*, *Ветерница*, и *Власина*, те током својим отварају толике путове к Нишу,

не би се никад толика људска крв пролила на Нишу. Али по што је то тако, и не може се предругојачити, то ће Ниш и од сада остати место врло важно, а воде његове заслуживаће свака да се добро проучи од извора до увора свога.

Од водâ које квасе окрут нишки, највећа је и најважнија *Морава*.

Морава извире у једним ливадама, код села *Витина*, на планини која се зове *Црна Гора* (Карадаг), и која се налази у пределу између Куманова, Качаника и Скопља. Моравино је врело тако јако да би на њему одмах могла млети два до три витла. Оно је на таком висоравњу, да би води његовој било готово све једно потећи на југ к *Вардару*, или на север к *Дунаву*. Бар тако причају они који су та места видели, и њихову висину простим очима мерили. До Вардара имала би Морава тећи 5—6 часова, а док допре до Дунава (код Кулича) мора се ваљати добрих 70 часова.

Али, зна се, како вода поштује старије од себе; она обилази брешчић макар он био толико мален да га голе очи ни спазити не могу!

После свога извора, Морава удара на прво повеће место, које се зове *Бинач*. По имену тога места, она се и зове: *Морава Бинча*, или *Морава Биначка*.

Да су нешто све стране моравине водопаће обрасле густом травом, шибом, и гором, те да се кишница тихо, поступно, равномерно сцеђује у речно корито, Морава би могла бити пловна; а овако с голих страна њених сјурџи кишница у маху те постаје бујни поводањ, а кад то пројурџи, река бива поток. И тако је она ни пловна ни бродна, него често само велика штеточиња!

Морава има необично широку водопађу, особито у горњи крај свога тока. На Балканском полуострву нема реке која би се дужином свога тока могла мерити с Моравом.

На самом раздеоку својих вода Вардар и Морава чудни су суседи: њихове су се водомеће готово размимониле једна с другом, као што је речено мало пре.

Дуго се мислило да Јевропску Турску раздваја на две поле једно велико планинско било, без преслапа, од Црнога Мора до Си-

нега; мислило се, према томе, да пута не може бити из долине моравске у долину вардарску; али списи *Ами-Буја*, *Гризбаха*, карта *Кишпертова*, и још неколики извештаји путника научника показаше да се од Београда до Солуна може човек возати на кочијама. Пут тај мора ићи долином моравском и долином вардарском.

Гроф Кастељан прорачунао је, да је пут од Александрије на Солун, Београд, Беч и Кале, краћи 47 часова од пута који иде од Александрије на Марсељ у Кале, а 9 часова од онога пута који удара на *Брендич* (Вриндизи).

А ако би се од Београда ишло правце на Минхен, остављајући на страну Беч, тај би се пут скратио са читавих 300 километара¹.

Мало пре је поменуто како је моравина водопађа врло широка на изворима те реке, а кад Морава приђе к своме ушћу, водопађа јој се сузи као какво грло. Од *Три Уши* до *Шаргана* може бити близу 70 часова, а од *Смедерева* до *Костоца* не ће бити више од 6—8 часова. На тај начин долина моравине водопађе личи на какав циновски допар.

Нишава, жива, једра, бродна река, која јури кроза сами Ниш.

Нишава има више извора, и предео где ти извори избијају, доста је широк. Неки извори нишавини побележиће се овде; то ће бити само они који су живљи у самом почетку нишавином. Доцније, говорећи о местима која Нишава просеца, поменуће се све главније нишавине притоцице.

Ево овако мештани узимљу:

У хатару села *Годеча*, у месту *Злом Долу*, извире вода која се, наравно, зове *Годечка Река*. Ова река тече к *Цариброду*. Више Цариброда Годечка Река прима речицу *Јежевицу*, која долази кроз Драгоманску Клисуру, испод брда које се зове *Три Уши* (где је, по причању, у старо време била граница између Србије и Бугарске).

Из села *Протопошина*, местимице из *Смиловачког Поља*, извире друга вода која се зове *Протопошинско Врело*. Ова вода обилази село *Калотину*, па се улива у *Годечку Реку*.

¹ *Revue des deux Mondes*, 15 Децембра 1881, стр 931.

Годечка Река пак, прошавши Цариброд, прима, мало испод тога места, реку *Лукавичку* која долази од села *Невља*, из околине *Брезника*.

Већ од Цариброда на ниже *Годечка Река* зове се *Царибродска Река*.

Испод *Суковског Моста* ова царибродска Река прима с лева *Јерму (Голему Реку)* која извире на *Буковој Глави*, поврх села *Власине*, и која тече кроза *Знепоље* и *Трн*.

Тек од ових става, испод *Суковског Моста*, вода се ова зове *Нишава*, ма да се мора признати да многи људи са стране и *Јерму* и *Царибродску Реку* зову *Нишавом*.

Нишава после протиче кроз *Пирот*. делећи га на две поле; обавија северно *Белу Паланку*; пробија се кроз *Сићевску Клисуру*, где је раструпида *Куновицу* и *Плеш*; она кваси а некад и дави *Ниш*, па се, између села *Далинаца* и *Трупала*, слива у *Мораву* на 9.200 метара од *Ниша*.

Власина река истиче из језера *Власине*, које је на земљи врањског округа, те ће о њему тамо и бити говор.

Власина се одмах упућује на север или северозапад, тече кроза село *Црну Траву*, остављајући лево високи брдоравањ *Чемерник*, преко кога је ишао стари пут од *Врање* преко *Знепоља* и *Трна* за *Софију*.

Власина тече врло уским коритом кроза сав *Буковик* (који се сад зове срез власитиначки), и уз пут прима у се реку *Грацку*, *Тегоштицу*, и *Калуђерицу*.

У селу *Свођу*, под висом *Црнатовом*, *Власина*, с десне своје стране, прима *Љуберажду*, и тече даље к западу, орошава варошицу *Власотинце*, где већ излази у широку моравску раван, и код села *Стајковца*, улива се у *Мораву*.

Топоница, долази с планине *Девнице*, у кнежевачком округу, из више извора од којих су понајјачи *Бела Река* и *Диздаров Поток*, који, кад се састану у хатару села *Давидовца*, зову (се само *Бела Река*). Ова река тече кроз *Лабуковачко Ждрело*, удара на село *Лабуково*, и село *Пошчицу*; ту прима *Рашиначки по-*

ток (од Светог Аравђела), и *Копајкошарску реку*: за тим протиче кроз село *Кравље*, па удара на село *Тошоницу*. Тек од овога села, до свога утока у Мораву, ова се река зове *Тошоница*. Она пада у Мораву према *Сушовцу*.

Тошоница се често помиње у нашим ратовима с Турцима од 1806 — 1813, и од 1876 — 1878.

Студенска Река најпре, па после,

Јелашничка Река. У месту које се зове *Пољански Кладенац* извире вода која тече кроз села: Горњу Студену и Доњу Студену. Ова вода, докле тече кроз хатар села Студене, зове се *Студенска Река*.

За тим, та вода тече кроз село Чукљеник, и, кроз стене које се зову „*Масуров Камен*“, пробија се у *Јелашничку Реку* која се, после по часа тока, слива у Нишаву.

Река ова протиче долином тако живописном да је права штета доћи у Ниш а не видети села Јелашнице, и његове романтичне реке.

На овој реци, која је тако краткога тока, меље око 20 воденица — свака по 4 витла. Те воденице (и неке ваљавице) на гласу су што раде самотегом и лети и зими. А то бива за то, што се река Јелашница, текући коритом уским и дубоким, не мрзне зими, као друге воде, које теку равницама.

Кутинска Река има више извора, али као главно врело сматра јој се извор испод *Жутог Камена*, у хатару села Горњег Душника.

На овој реци, од њенога врела у Душнику, докле се не састави с Драговском Реком, меље 19 воденица. А тај ток није дужи од пола часа места.

Река та протиче кроз Горњи Душник, и кроз све четири Кутине (села). Десно јој остаје горостасна *Сува Планина*, а лево Крушевица и Селичевица.

Кутинска се река слива у Нишаву испод Нишке Бање више села Брзога Брода.

Долином ове реке иде пут који везује *Заплање* с једне стране с Нишем, а с друге — са Знепољем и Трном, преко Дешчаног Кладенца.

Медвеђа или *Јабланица*. Река Медвеђа извире испод планине *Прашаштице*, изнад села *Тулара* и *Мркоња*.

Она тече поред села Ретког Церја, Петриља, Врапче, Нисуште, Копрена, Медвеђе, Грабовнице, Дадића, Маџидомаца (Маџедонаца), Бучумета, Криваче, и Лебана.

У Лебанима прима у се реку Шуманску, па се одатле зове *Јабланица*. Пролази поред села Портате, недалеко од вароши Лесковца, па, више Чечинског Моста, пада у Мораву.

Од извора до Лебана дугачка је 50 км., а одатле до утока око 30 км.

Шуманска река извире више села Дрводеље, и, протичући кроз Бувце, Ковру, Клајиће, Поповац, Вранивце, и, Шумане, утиче у Медвеђу код Лебана. Тој ове реке може имати до 35 км.

С десне стране, више села Дадића, утиче у Медвеђу и река Бањска (Равнобањска), која извире из свирачких планина, и, протичући кроз Свирце, Тупале, Равну Бању, утиче у Медвеђу.

С леве стране прима Медвеђа у се Газдарску Реку, која се зове и Грабовничка, јер протиче и кроз село Грабовницу. Ова река има више извора, али јој је најглавнији онај у селу *Равништу* испод *Мадана*, а има извора и у планини Гајтану. Дужина јој може изнети до 20 км.

Ветерница извире у Пољаници. Она има два главна извора који су један другоме насупрот, то јест, један је на источној страни, а други на западној. Први кључа у селу Градњи, а други у селу Трстени. Ово је последње село на самој граници тако да је од њега нешто остало и за границом, онамо у Турској држави.

Ове две воде састану се више Големог Села, и одатле се зову *Голема Река*. Пре тога пак она трстенска река прима у се реку *Дреновачку*, која извире из осоја брда Плачевице које је над самом Врањом.

Голема протиче кроз Велико (Големо) Село, које је средина Пољаници; тече, даље, поред села *Драгобужда*, Прекобрдца, Мелове, Остре Главе, Округлице, Гагинаца, и Лалинаца (пробијајући се читава 3 часа кроз планинску суетску).

Код *Вучја* и *Мирошевца* (где почиње срез лесковачки), прима у се Вучанску Реку. Дотле се зове Голема Река, а одатле

Ветерница. За тим тече кроз богату лесковачку равну, пресеца Лесковац, и код села Богојевца пада у Мораву.

Ток Големе и Трстенске реке до Миросовца може изнети 45 км; а Ветернице до утока око 40 км.

Овом реком ишао је у старо време пут од Лесковца на Браћу.

Тај је пут, по уверавању тамошних људи, неколико часова краћи од онога који данас иде моравском долином у Браћу.

Туловска Река, извире из планине села *Тулова*; тече кроз *Тулово*, *Золево*, *Малу Грабовницу*, *Буниброд*, *Мрштане*; и, испод села *Навалина*, пада у Мораву с леве стране.

Слатинска Река, извире из планине *Застенке* и *Огорелице* (у срезу пољаничком), у општини мртвичкој. Протиче кроз село *Слатину*, од кога и име добија, кроз обе *Кошанице*, и, према селу Добротину, пада у Мораву.

У водама нишкога округа има риба од разних врста а најпознатије су: шаран, сом, клен, мрен, кркуша, вретенац, скобаљ, штука, змијоглавац, стрвца (пастрмка) и белица.

А има и ракова.

Језера и Баре

Дев-Казан, велико језеро, над селом Вучјем. О томе се језеру врло много прича. Народ околни верује да у њему имају некакe вражје воденице, које ноћу међу, и њихова се звука чује.

Кад неваљала човека осуђују, воде му:

— За тебе није да живиш; за тебе је да идеш у *Дев-Казан* да се давиш!

Црни Вир, језерце у селу Кумареву, из кога се вода рачуни у врло штетне воде за здравље људи и стоке.

Церничко Језеро на граници међу хатаром села Бошњака и хатаром села Турековца.

На Плочи (Куновици), јужно од пута Ниш — Пирот, има мало језеро које ретко пресушује.

Шебечко Језеро, у општини великовртопској, у срезу заплањском. Никад не пресушује.

Језеро у Лукама, у селу Семчу, у срезу заплањском, има у својој околини врло много шевара који сељаци секу те плету асуре.

Још нешто :

У Сувој Планини, у хатару села Сопотника, у месту *Точилима*, има снега усред лета.

Турци су одатле често лети носили снег да хладе јела и друге своје угодбе.

Минералне воде

Бања Нишевачка. 1 час и 52¹/₂ минута од Ниша, поред пута који води од Ниша к Пироту, под брдом *Коритњаком*, извире врућа вода, која се зове *Нишевачка Бања*.

У тој Бањи имају још од старог доба два купатила за мушкарце, и четири — за женске.

Вода је топла око 30° R. . .

У ову Бању долази мало света да се лечи; овде највише излазе нишлије и нишлике да се „бањају“, и да „теферице“.

До ослобођења Ниша, ово је било најобичније место за излазак и весеље Турака и Туркиња из Ниша.

Испод те Бање има неколико воденица. Воденице те, ма да су невешто начињене, међу и лети и зими, по што се вода не мрзне.

Бањница, топло врело, у селу Островици, више Сијева. Вода та, после кратког тока, пада у Нишаву.

За овај мах о тој се води ништа више не може казати.

4 Равни

Равни родне у нишком округу највеће су дуж река које тај округ пресецају или квасе. Тако је у реду на првом месту поменути :

Нишку раван која настаје с обе стране Нишаве чим се изиђе из клисуре *Сићевске*, и од последњих брежуљака брда *Куновице*, па се протеже до утока Нишаве у Мораву. Та раван иде и ниже од нишавина утока, дуж десне моравске обале, до испод Топонице.

На тој равни, између Виника и Горице, раширио се град Ниш на десној, а варош на левој обали нишавиној.

У тој равни рађа свако културно биље, па и наут, који ми у Београду, попржен, купујемо као *леблебије*.

Старци причају да је у тој равни некад сејан и пиринач; данас о том нико ништа не зна.

Лесковачка раван је још већа. Она се пружа од Грдилице левом страном Мораве чак до Топлице.

На десној страни моравској равница је од ушћа Власине до Власотинаца, и од Курвинграда до утока Нишаве у Мораву.

Лесковачку раван квасе, осем Мораве, Ветерница, Јабланица и Пуста Река.

Дужина ове равни (у колико припада округу нишком) може изнети око 8 часова, а ширина њена износи где више, где мање, тек нигде не слази ниже од 2 часа.

Та раван, особито од Лесковца на ниже к Морави, права је низина, пуна бара и кљџа, које се само у подводним равницама налазе.

Међу тим је земља родна. Само нема воћака и дрвећа у опште. Србину није баш повољно кад види лети како сељаци, који раде у тој пространој равни, немајући нигде хлада у својим њивама, прилазе к насипу, и одмарају се у хладу под оним врбама које је Митад-паша садио с једне и друге стране насипа.

Зар смо морали чекати да нам и тај одморак облакша ђенијални Турчин? Зар се у тој оскудици нисмо сами могли помоћи?

Поред Кутинске реке има нешто равнице око Драшкове и Прокопове Кутине у Запаљу.

Као велике равни, али не као земље усевне, него као страни пашњаци, могу се поменути и оне голе ширине изнад села Црне Траве, Драјинаца и Дарковаца, где се лети тови многа стока ситна и крупна.

Нешто равнице има и око језера Власине, али та већином иде у врањски округ.

5 Шуме

Шуме су велика потреба, и велика реткост у нишком округу; а готово би се то исто могло рећи и за друга три округа, осем једне поле округа топличкога.

У Кнежевини Србији само у окрузима крајинском и црно-речком беху неколика брда са свим оголеда тако да су им каменити костури избили на површину, те некако самртнички штрче на све стране. А у новим пределима таквих брда има врло много. У најближој нишкој околини, с моста на Нишави, може човек сваки дан гледати не само суре стене од Суве Планине, него још неутешне камените голети изнад села *Каменице*, изнад *Матевца*, *Кнез-Села*, *Сићева*, и *Куновице*.

То су стране, већином присојне, које би могле држати обилан биљни накит себи на лепоту а људма који око њих живе на велику корист. На жалост, Турци, док су владали овом земљом, не само што нису ништа чинили да се шуме чувају и множе, него су често дизали народну снагу те гору навалице секли и затирали, да би тако у голети лакше одржали своју затирачку власт.

Сада је, како уверава г. Вуде Вукотић, начелник среза нишког, наређено те су голети изнад Каменице, Матевца, и Кнез-Села засејане жиrom; тај се усев, вели, примио, и већ лепо напредује.

То би био срећни почетак од великога богаства које је веома потребно, а које се има где развити у широким размерима.

Ситном шумом, највише храстовом, обрасла је готово сва *Селичевца* која од реке Кутинске до Мораве може имати у дужину до 20 километара.

Као шумовита места нарочито се помињу: *Ибровица*, *Куње*, *Остра Чука*, *Десна Чука* (у општини габровачкој). Ту има дрвећа: диволеске, букве, цера (ретко,) белика, клена, јасена, калине (чибуковине), леске, сланопађе, идр.

Шума бабичко-јашуњска сатрвена је, само још има крупне горе на вису *Кривој Букови*, више села Бабичког а спроћу Душника, Сопотнице, Житорађе и Краставче.

За тим, има шуме на северозападној страни од Ниша у *Церјанској Провалији*, и у *Хајдучкој Падини*.

У општини Доњој Студени у *Хладном делу*, и у *Раскрсју* има шуме која иде у врсту мало пре поменутоу.

Највише шуме **биће** на југ од Лесковца, ближе ка срезу пољаничком. Нарочито се помиње шума села *Црцавице* у којој је *обилно букава, горунова, јаворова, јасенова, грабова, липа и леска*.

По планинама и шумама нишког округа има: медведа, вукова лисица, јазбака (јазаваца), творова, куница, веверица, зечева, ласица, срна, јелена, дивокоза, па чак веле да има и рисова (у Буковнику).

По камењу има: змија од више врста (а још више имена): *смукова, шарана* (врло отровних), *клетачица, брзача, звечарака*

Од тица има: врабаца, врана, гавранова, чавака, сврака (со-рака), чапаља, чеврљуга, јаребица, голубова, путпудаљака (препелица), соколова, дрпаваца (прдаваца), ластавица, лештарака (кокошију), ветрушака, ћукаваца, скороца, штиглица, жутајака, шљуна (детлића), штркова, јастребова, кобаца, орлова, шева, грлица совуљага, жуња, буљина, косова, вуга, кукавица, пупаваца, славуја, и дропаља, особито малих дроплица, које човек на другим местима једва у веку види, а у нишком се округу виђају у великим јатима.

6 Рудно Благо

Каква рудна богатства у недрима својим чува за потомке наше земља нишкога округа, нама је данас тешко погодити. Марљивије и дуже зналачко проучавање пролиће више светлости и у земљине дубине, премда ће, и поред тога, остати доста на део самим простим случајима.

За овај мах поменућемо неколика места у којима се већ зна за нека и нека рудна блага. Та су места:

1. *Јелашница*, врло живописно село, десно од пута Ниш — Пирот. У том селу находи се камен *маргла* од кога се може жећи добар хидраулски цеменат. Ово је благо у толико веће што ће врло близу Јелашнице проћи железничка пруга Ниш — Софија.

У јелашничкој реци нађен је изданак угља који се пружа од истока на запад, а пада на југ под углом $20 - 25^\circ$. Сва је прилика да тога угља има на целом простору од Каменице до Јелашнице, Габровца, села Влаха (Власе) па све до Курвинграда.

Угаљ овај припада најмлађој (терцијалној) формацији. Турци су га вадиле у селу Габровцу, на граници овога басена¹, па им је, како сељаци мисле, вода помела тај посао.

Наши су огледали вадити га у селу Јелашници; па је и то остало само као оглед.

Али како су околине нишке оголеде, а горива треба сваки дан све више, то се овим рудницама још напред види велика важност.

2. *Руије*, село у срезу власотиначком, на десно од Мораве, чувено је с руднога блага. У њему има камена микашиста, кроз који је пробио моћни трахит.

У Рупју је била велика рударска радња: вадило се олово у ком је било и сребра. На 3 км. испод рупљанске цркве има самоков за ковање руде.

У месту *Багрена Вода* находи се раствор галице од пирита и гвожђа. Ту се находи и трахита. Од злата мало има трага. Бар су до сад сва истраживања остала јалова.

3. У селу *Црној Трави*, у месту Пећини, вађене су руде за Турака. Сав тај крај око Власине заслужује да се рударски боље проучи и осветли.

4 У селу Матевцу вади се плочасто камење за покривање кућа и зграда, и за крстове и плоче на гробове мртвих.

7 Остаци од старина

Град Ниш, на десној обали реке Нишаве, између *Виника* са севера, и *Горице* с југа, не толико по старини свога постања,

¹ У Денском Поток.

колико по важности својега станка, заслуживао би да се помене међу остацима од старина. Али пошто ће о њему, као о месту насељеном, бити нарочити говор, то ми за овај мах прелазимо на друге старине за које смо могли штогод сазнати.

Курвинград, на 12.042 метра на југ од Ниша, на десној страни Мораве, на последњем чоту од планине *Селичевице*, која се од Кутине пружа на запад до Мораве. Град се тај доста добро одржао.

Према Курвинграду, на левом моравском брегу, имају развалине од некакве старе цркве, коју сељаци зову *Комига*.

Прича се да је та *Комига* била богомоља некаквој царици од *Курвинграда*. У *Комиги* је служио калуђер, врло угодан царици с Курвинграда. Да би могла чешће и лашје прелазити из свога града на *Комигу*, на богомољу, и на пријатељске разговоре, царица је разапичала платно с једнога брда на друго, и тим је платном прелазила.

Тако каже прича.

А пословица једна вели:

— Цар царује у Цариграду, а чеврљуга у Курвинграду.

Смисао јој је: свако је госа на своме огњишту.

Кад је пак, и рашта постала та пословица, није се могло сазнати.

По најновијем осветљењу г. Руварца, стари град *Копрџан* није ништа друго, него овај данашњи *Курвинград*.

И ако је одиста то стари *Копрџан* (а ми ћемо се на то вратити, кад буде реч о *Градишту*, у топличком округу), онда при његову имену ваља да се сетимо још и овога:

Бесни султан Муса, у пролеће 1413, опседе *Копрџан*, и, после крваве борбе, оте га, па војску његову и становнике нешто исече а нешто расели¹.

Те исте године, по смрти Мусиној, која би 10 Јуна 1413, *Копрџан*, заједно са *Знепољем*, враћен би, као земља српска, Деспоту Стевану Лазаревићу.

¹ Гласник ХI,II, стр 307

Године 1441 Турци беху притисли сву Србију. Ђурађ Бранковић, у савезу с Маџарима, 1443 потисну их, и узби чак иза Софије!

Сегединским миром, који би углављен месеца Јуна 1444, Ђурђу су враћени сви српски градови, међу којима су: *Копривијан, Лесковаци, Зелени Град, и Ново Брдо*¹.

Вишеград. — На исток од села Сићева, на брду које се зове *Слабица*, има стара јако порушена градина коју сељаци из околних села зову *Вишеград*.

Никаква се прича није о том сазнала до сад.

Градац. — На запад од села Сићева, на брду које се и само зове *Градац*, стоје остаци од неког старог градића, коме се ни име није запамтило.

Латински град на *Карличком Камену*, на Сувој Планини, у хатару села *Доње Студене*. Од града се познају само околни зидови. Тај је град чувао „*Латински пут*“, који је, у старо време, ишао од Ниша туда на *Белу Паланку*. Тај је пут преваљивао Суву Планину баш на *Карличком Камену*.

Кулина. — На врху стене у *чукљеничком ждрелу*, има стара зидина која се зове *Кулина*. На другој страни ждрела, спроћу те Кулине, на врху друге стене, ископано је у камену некакво *корито*. Оздо до корита усечени су у камен као ступњи за пењање. Сељаци веле да је и онај град, и то корито градио некакав „*Латински Цар*“; али имена томе цару нико не зна и не помиње.

Градић, више Њез-села, на једном вису, стара зидина коју сељаци зову *Латински Градић*.

Градац, у хатару села *Малче*, на брду више села *Врежине*, стара опала градина.

Више Нишке Бање, на десној страни пута идући к Пироту, имају неке рушевине, као да је расут некакав градић. Турци су туда много прекопавали, тражећи благо, „*Цара Константина*“ (тако веле овде место што у Крајини кажу — *Цара Радована*), и свуда су наглазили на некакве празне подруме и тавнике под земљом.

¹ Гласник XLII, 309

Железник, кула, и око ње сада већ порушени град, на десној страни реке *Топонице*, у хатару села *Миљковца*. На левој страни *Топонице* био је други један градић, који је сада порушен, и зове се *Градиште*.

Ова два града држала су пролазак из Мораве у Сврљиг.

Ту близу има и стара црква која се зове *Свети Никола*.

И о овој старини ваља казати коју реч. Олтар је округао, а дубок је 2·40 метра; црква је дугачка 4·30 а широка 3·75, припрата пак дугачка је 3·50, а широка 3·90. Ликови светаца добро су очувани.

У околини ове цркве и града нађе се по који старински новац. Тако данас има један у *Сибина Аранђеловића* из *Миљковца*, на коме пише: **ДЕСПО**; оно друго се не може да прочита.

Остатовица, стари градић у присоју *Суве Платине*. Тај је градић, по свој прилици, чувао пролазак између Запаља и Лужнице.

Модри Камен, сутеска између *Љуберажде* и *Ликовитице*. По Модром Камену има много кулица које су сада готово све порушене. И ту се (међу рушевинама тих кула) често налазе стари римски новци.

Хисар. — На западној страни вароши Лесковца, на брду које се наднело над саму варош, познају се остаци од некаквих старих зидина. Лесковчани то брдо зову *Хисар*, и веде да су ту били двори *Југ-Богданови*.

Сад је сав *Хисар* засађен виноградима.

На југозапад од Лесковца, на једном огранку од косе *Хисара*, развалине су од цркве која се зове *Свети Илија*. Ту сад има само једна капелица. Тој старој цркви, томе „Светом Илији“, долазе бони и невољни из округа врањскога, топличкога, и пиротскога. Свакога петка и сваке недеље може се ту видети неколико стотина душа.

Лесковчани мисле на том месту да начине нову цркву.

Градац. — Испод Власотинаца, на десном брегу реке Власине, код конопничке цркве, има брег, као каква дивовска хумка. Тај се брег зове *Градац*. На врху тога Граца ваде се многе старе опеке (тугле) и реч.

Пазариште. — У селу *Дединој Бари*, на десној страни Мораве, више Грдилице, до Козарске Реке, има место које се зове *Пазаришт*¹. Ту се данас изоравају опеке, малтер, и зидине од кућа. А прича се да је ту некад била велика варош.

Грдилица. — На излазу из грдиличке сутеске у лесковачку ширину, на десној обали Моравиној, на вису стари је град који мештани зову „Латински“. С јужне стране виса, на ком је град, тече *Рупска Река*. Преко реке, у хатару села *Дедине Баре*, има место *Пазариште*, које поменуемо сад пред Грдилицом.

Из града, с брда, до Мораве био је прокопан тамник којим се слазило за воду. Турцима, кад су отимали тај град, прокаже некаква баба где тај тамник слази у Мораву, и они га запте. Латини, не могући живети без воде, поткују коње наопако, и побегну из града преко поља ораховачкога. Турци, видећи тај траг, рекну:

— Многа војска дошла у град!

— Није многа дошла, одговори им баба: — него и ова побегла, али ковала коње наопако. Трчите за њом!

Турци потрче; стигну Латине на месту *Робином Делу*, и ту их потуку, и *шоробе*. За то се, веле, то место прозове *Робин Дел*. И сад ту има велико гробље¹.

Стара црква, на Малој Горици, спроћу села *Турлине*².

Неки *Благоје Маслар*, из села *Малошишта*, човек од својих 45 година, почео је први да откопава, и да тражи цркву на месту на коме се доцније и нашла ова некад дивна грађевина.

Видећи да се Благојева побожна ревност награђује тако ненадним открићем, и други сељаци навале помагати Благоју, и до сада је откопано свуда унаоколо зида на 1 — 1·20 метар.

Прева је та зидана од печених опека (цигаља) налик на опеке римске. Олтар је окренут право к истоку. Дужина је цркве, рачунајући и зидове, 26·19 метара од којих долази на олтар 6·80, на праву цркву 12·46, и на припрату 3·75.

¹ У једном проласку слушах да се у грдиличком граду помиње и *Цар Константин*, али онда то не записах, а доцније не нађох наметара, који би ту причу знао. Тако оста...

² Баш оно место где је та стара црква, зове се *Гробље*, а зове се и: *Турска њива*

Оба ребарна зида, и онај трећи што дели припрату од цркве дебели су по 0·92

Олтар је један већи у средини, па с обе стране тога има по један мањи.

На оној прузи која раставља олтар од праве цркве била су четири гранитна зелена стуба, од којих су три нађена у рушевини црквеној, оборена, и скрхана, а четвртога нема. Већи комади ових стубова сада су дугачки до 1·66, и на крајевима су дебели 0·32. и 0·35. Основице биле су им мраморне, црвене, лепо углађене стене, које и сад стоје на своме месту. И по њима се види да су стубови на силу крњени и обарани, да би се црква лакше порушила.

Правна црква дугачка је 12·96, а широка 15·40. Њена шупљина подељена је уз дуж на три дела, сваки део према свом олтару. Средњи је део широк 8·50, а два споредна по 3·45. Средину цркве, од споредних делова, растављали су по три стуба који су били у четврт дебели по 0·92

Из припрате се у цркву улазило на троја врата. Средња су широка 2·15, а обоја напоредна по 1·075

Припрата је широка угод колико и права црква, 15·40, а дугачка је 3·77. У њу се улазило с поља на троја врата: једна са западне стране, 2·15 широка, а друга двоја са северне и јужне стране. Ова су широка по 1·075.

Црква је имала и спољни трем с јужне, северне, и западне стране. И ови тремови, јужни и северни, као да су гледали сваки у свој оделити олтар

Но ово треба још да се откопава, те да се боље види.

Опеке, од којих је црква зидана, тројаке су по величини: једне су дугачке по 0·37, друге по 0·40, и треће по 0·44, а широке по 0·25, 0·30. и 0·32; дебеле су 0·03 до 0·05.

На неким имају два знаба, као нека слова; а на некимаше наш крст.

Осим ових, нађене су неке ситније, налик на онај ватрени језичац (штоглу) који се меће у гладилу (пеглу), да је загреје.

Темељи су црквени од кречнога камена, али су се врло лепо одржали.

При раскопавању цркве није нађено ништа од црквених утвари. Плитко у земљи, над самим темељима црквеним, нађене су неке људске кости; али ће то бити из новијега доба. То се потврђује још и тим што је баш на том месту и данас гробље села *Бурлине*.

Нико ништа не прича о овој цркви. Говори се једино да је долином речице *Горице*, спрам ове цркве, била некаква велика варош, јер, идући одавде ка *Марковом Калету*, има пространа калдрма од онаких истих опека, од каквих је и црква зидана, и сељаци, кад ору, наилазе на кутње темеље од таквих истих опека.

Сви су црквени зидови за чудо суви, као да нису ни били под земљом.

Сада се на тим зидинама, недељом и празником, држи богомоља; многи боници долазе тражећи лека, и многи се по повратку хвале да су се спомагли¹.

Кула Краљевића Марка. — Више села *Мирошевца*, на брду које се зове *Хумац*, има једна стара градина која се зове „*Кула Краљевића Марка*“. Кула је озидана у самом камену, и врата јој се, веле, ни данас не могу да отворе.

Изнад села *Вине* има стара црквица и гробље. Прича се да је то била црква *Светога Прокопија*, и да је њу зидао *Краљевић Марко*. Они ту показују стопе и мамузе *Маркове*, и плоче и клинџе *Марковога шарца*.

Марко је, причају сељаци, са своје куле, седећи на коњу, скакао на оно место где је она винска црква.

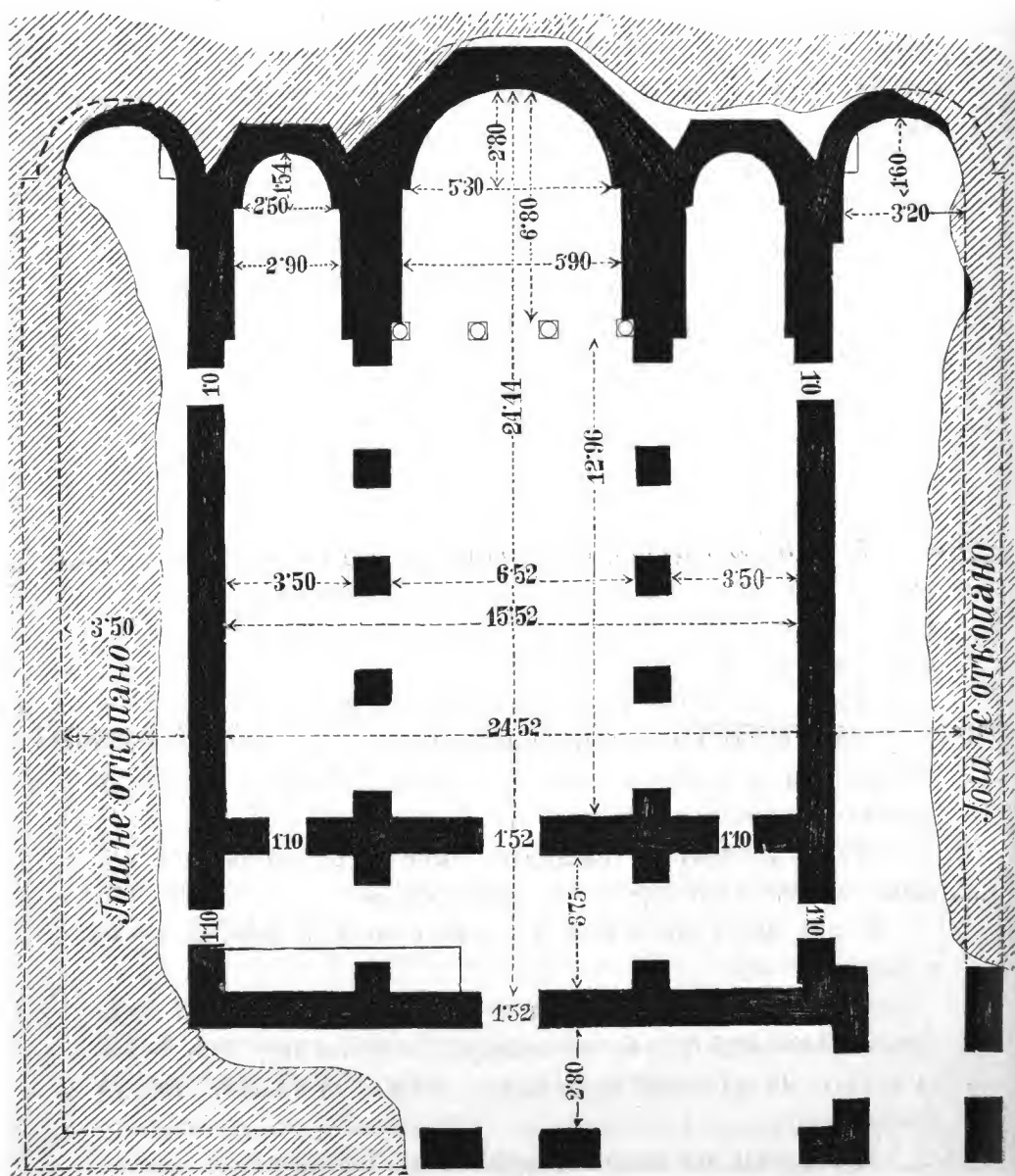
С тога му се тамо и познају у камену стопе, и шарчеве плоче и клинџи.

Град Николе Скобаљевића. — Више села *Вучја*, између овога села и *Збежишта* (у срезу лесковачком), на једном вису, има градић од камена. За тај градић народ каже: „*Зидао га некакав Никола Скобаљевић*“.

Испод града има извор лепе пијаће воде. Тај извор зову сељаци: „*Скобаљевићев Кладенац*“.

Мислим да овде не треба двоумити: и град и кладенац ја-

¹ Види цртеж на страни 22

мачно се везују за име онога славнога јунака *Николе Скобаљића* који године 1454, Септембра 24, код места *Бане*, потуче Турке онако бако их никад нико дотле није потукао, али који 16 Новембра те исте године, после пораза на *Трепањи*, издахну на коцу заједно са својим јуначким стрицем.

Света Петка Трновска. — Од Сићевског манастира 1 час на више, на десној страни Нишаве, под брдом *Вишеградом*, развале су од старога манастира који се зове *Трнова Петка*. Неки тај манастир зову *Иверица*.

Прича се да је тај манастир поробљен баш кад је ту био велики сабор. Насилници, који су робили, закопали су, вели се, пред црквеним вратима, баш на оном месту које прво огреје сунце кад у јутру изгреје, дванаест млада невеста живих, са свим накитом на њима.

Неки сељаци, желећи наћи тај накит, копали су на том месту и тражили; али нису нашли накита, него су ископали некакав велики воднични камен.

Од цркве стоји још нешто олтара; друго се све срушило. Ту има неколико икона и два кандила. Невољници долазе ту, да би лека нашли. Они и прилажу колико ко може. Тим прилозима рукују тутори из села *Сићева*.

Добра Глава. — У хатару села *Печењевца*, на месту *Доброј Глави*, има стари порушени градић, који се зове *Добра Глава*.

У хатару тога истог села има још

једно *старо црквиште*, и

једно *старо манастириште*.

Ни о једном се за сад није могло ништа сазнати.

У селу *Доњој Кошаници*, на југ од *Лесковца*, находе се у земљи опеке и темељи од кућа и других зграда. Сељаци причају да је ту некад била варош, па су се варошани, не знам од чега и рашта, раселили, и населили данашњи *Лесковци*.

Више села *Слатине*, опет у срезу лесковачком, у месту које се зове *Павлово Браниште*, има стари градић, већ порушен до земље.

У гробљу села *Слатине* има *стара црквица*, и друга у самом селу, до куће *Ђоке Стојковића*.

Никаких прича о тим старинама нисам могао сазнати.

Света Петка, стара разваљена црква, у селу *Кутлешу*, у срезу лесковачком.

Свети Спас, црквица између села *Накривња* и села *Рашин-Лаза*. Само се толико зна о том месту.

Више села *Накривња* има *старо гробље*, и *стара црквица*. Само се прича да је та црква, док је служила, славила *Светога Илију*.

У селу *Стошањи*, $\frac{1}{2}$ часа од Лесковца, има стара црква. Кад су је оправљали, наишли су у једној дупки, у зиду, стару једну књигу, писану на кожи. Књиге видео нисам, а ово бележим да се и оволико не заборави.

Црква Светог Димитрија, на левој страни реке *Љуберажде*, у лепој равни, окруженој брдима, разваљена је црквица, од које стоји само у олтару једна врло лепа плоча од бела мрамора.

Селаци само умедоше казати, да је та црква славила *Светог Димитрија*.

Стари разрушен манастир, $\frac{1}{2}$ часа далеко од села *Островице*, поред *Нишаве*, више села *Сићева*.

Свети Јован, стари манастир, на север од села *Горњег Матевца*, под брдом које се зове *Бели Врх*, $2\frac{1}{2}$ часа од Ниша.

Долазак к овоме манастиру, уз поток који се зове *Калуђере*, врло је мучан, али је сутеска, кроз коју се вере тај поток, тако живописна да све тегобе путнику навнађа необичним природним лепотама.

Манастирска црква има облик *крстат*. У олтару је *проскомидија* с леве стране, а *дјаконик* или *сасудохранилишница* с десне.

На вису *Денској*, 1 час од манастира *Габровица*, уз реку, има једно старо *Градиште*. Кажу да је ту, пре неког времена, нађен некакав *велики сребрни печат* који је однесен у *Високе Дечане*, где се и сад чува.

Свети Петар, црква западно од села *Врчишта*, у срезу нишком.

Прича се да је црква ова служила до пре 150 година, па дођу некакви цидови (!), и стану тражити, да им се навора даје на миздраке кроз црквене прозоре; нису хтели ни толико да се

замуче, да у цркву уђу! Онда, вели прича, црква Свети Петар од тога беса штукне у земљу!

Света Тројица на Брду Метоху. — Са западне стране села Горњег Матѣвца, на једном вису који сељаци зову: *Метох-брдо*, има лепа, стара црква, зидана опеком (цигљом).

Црква је ова дугачка 6·70 до 6·80, а широка 3·20, она је обликом лађаста, а олтар јој је округло.

Ово је једна од најлепших старих грађевина у нашим новим крајевима. Њу су видели наши уметници Господа Валтеровић и Милутиновић. Мене већ то ослобођава од пространијега описивања.

Казаћу само што се прича о њој.

Кад сам први пут (1878) видео ову дивну црквицу, живо сам зажеleo сазнати што год о њеном постању. Записа нема никаквих; бар их ја не нађох. На моје питање:

— Како зовете ову цркву? одговори сељак;

— Света Богородица *Русалија*.

— Богородице *Русалије* нема, брате!

— А оно ће бити Света *Тројица Русалија*, рече сељак.

У источним нашим крајевима народ тројичку недељу зове и *Русална Недеља*.

Други сељаци, после у Матѣвцу, казиваше ми, да је некакав поп прочитао на цркви некакав запис из кога се види да је црква та славила *Св. Тројицу*.

Трећи опет додаше ово:

Кад су Турци, године 1876, били заузели Алексинац, онда је један виши турски официр, са својом командом, становао у селу Горњем Матевцу.

Тај официр казивао се да је Хришћанин, да је Словенин, да је с Ђошутом добегао из Маџарске у Турску, где је стао у службу, и не мисли се враћати у отаџбину.

Он је ту цркву марљиво разгледао, и на једном камену који је у левом ребарном зиду, на доњем крају, с човечијег боја, прочитао је: да је та црква *славила Свету Тројицу*, и да је грађена још за време српских краљева.

На том камену одиста имају неке шаре, али их ја нисам могао прочитати.

Успеније, стари, порушени манастир, испод брда *Граца*, ниже села *Сићева*, на десној страни реке *Нишаве*. Од тога манастира стоји још четвртаста кула, и неки црквени зидови на којима су се одржали свеци, којима су *Турци* поизбадали очи.

Кад је овај манастир постао, и ко је био његов побожни ктитор, није се могло сазнати, а за пропаст његову бележим ову причу:

Калуђери у манастиру *Успенију* беху се јако посилили. Више су угађали себи, него Богу и дужности својој. Једном ухвате они младу једну из села, и затворе је у своје ћелије. Дуго су је тако држали у ћелијама, а нико није знао да је млада ту. Браћа младица тражила су сестру свуда, и нигде нису нашли ни стрва ни јава од сестре своје. Она опет, затворена, нити је могла изићи, нити коме дати гласа о себи.

Најпосле се довије те свој опанак избаци на поље кроз прозор од куле. Браћа њена нађу тај опанак, и по томе се досете да им сестра мора бити затворена у ћелијама *калуђерским*.

Дођу *калуђерима*, и зашту да пусте сестру њихову. *Калуђери*, охоли, отерају их од врата *манастирских*.

Браћа се дигну, те дозову *Турке*. *Турци* довуку топове, опколе манастир, изваде младу и даду браћи, манастир поробе и поруше топовима, *калуђере* пак неке побију а неке растерају.

Тако је умукао Манастир *Успеније*.

Прича још додаје, да је то било пре две ста година.

Јашуњски Манастир. — У срезу *заплањском*, близу села *Бабичког*, код реке *Јашуње*, има стара црква која се зове „*Јашуњски Манастир*“, али у њој сада служе *мирски свештеници*.

Црква је та врло лепо ишарана зидањем камена и црвене цигље, па није малтерисана, него се види то *наимарско шаренило*.

На црквеном зиду с поља има запис који каже да је то храм *Светога Јована Претече*, и да је пошисан (живописан) трудом и подвигом *Игумана Јанићија* и браће му 7061 = 1553, само

ако је ова година добро прочитана, месеца Априла 15 дан, при спахији *Алајбегу*.

Први ктитор је *Роман* и презвитер *Живко*.

Кад се уђе у цркву, онда се с десне стране на дувару чита :

Изкољнинемъ ѿца, поспъшенинемъ сына, и оскештенинемъ светаго дѣха създа се сѣн свети и божественън храмъ светаго славнога предтеуе и проповедника крстителя Іоана трѣдомъ и подвигомъ раба божна Кантавѣзена и Андроника и братне его, при нѣмъ Теодоръ и брати его въ дни цара Селима въ лѣто 7025 = 1517.

С леве пак стране има запис који казује да је тај храм живописан за владе цара Сулејмана¹ 7035 = 1527.

У цркви има једна сребрна кутија с моштима некога светитеља. Око кутије има овај запис : **Окрѹжне лесковѹко направнише за светне моциѣ монастирь св. Іоана въ лето 7032 = 1524 декемвриа 15 днь.**

У порти, више цркве, с леве стране, избио је из земље један камен као какав навиљак сена.

Једном дођу Арнаути да оплене манастир. Један од њих стане уз тај камен, разгледа неке светитељске ликове с поља на црквеном зиду, па, разабравши које је лик Светог Ђорђа, наслони пушку на тај камен, и рекне Србима :

— Гледајте, како ћу да вам убијем Светога Ђорђа !

Пушка му пукне; а он тресне о земљу мртав : олово одскочило од зида, и њега ударило у чело.

Црковница. — Од Јашуњског Манастира највише по часа идући на североисток, стара је црква која се зове *Црковница*. Она је била *женски манастир*. Сад је опслужују световни свештеници.

На зиду црквеном има овакав запис :

Изкољнинемъ ѿца поспешенинемъ сына и скършенинемъ светаго дѣха създа се сѣн светын храмъ преунстие въкеденіа трѣ-

¹ Солиман I владао је од 1512 до 1519; Солиман II од 1519 до 1566, а Селим од 1569 до 1574.

Нема, дакле, у то време Сулејмана, мањ ако запис не зове Солимана Сулејманом. А Селим је далеко иза године 1527

домъ и подвигомъ рабе божие Монахинъ Ксеніе и сестре монахинъ калугернице Теофине, Марфою и Марнією въ лѣто **З Н** (7050 = 1542) мѣсеца Октомвриа 11 днь¹.

Све приче у околини потврђују да је ово био женски манастир, као што се и из овога записа види.

Бад је у том манастиру нестало¹ калуђерица, нисам могао дознати.

Градиште. — На једном вису, у шуми, не далеко од манастира Црковнице, има један стари градић, доста порушен, који сељаци зову просто *Градиште*. Никаких прича за овај мах нисам могао сазнати о томе градићу.

Манастир Габровац, на 1 час и 34 минута јужно од Ниша. Зове се и: *Света Богородица Габровачка*.

Био је стари манастир, за који се прича да су га градили Немањини, и да је у њему Душан, једном приликом, идући на бој, причестио своју војску.

Тај стари манастир је порушен, а овај који сада служи, зидан је и живописан у новије време.

У олтару има на зиду живописан лик *Цара Лазара*, и до њега *Милош Обилић*. Милош има око главе онај обични светитељски сјај, и натпис: **свѣтѣи Мѣлошъ Обѣлићъ!**

Бод овога манастира, баш сироћу олтара, укупани су они честити синови Србије који, Децембра месеца, године 1877, падоше на Горици и на другим околним висовима отимајући Ниш од Турака.

Слава им!

Нишевљани често излазе с породицама својим у Габровац, као у врло пријатно и живописно место. Они се ту одмарају, веселе, и чаше по неколике дане.

Нека би, у тренутку својега одмора и весела, погледали и на бурумак који покрива јуначке кости ове, и нека би побожно изговорили речи појетине:

¹ Ове записе у Манастиру Јашуњском и у Црковници имао је доброту послати ми г. поп Алекса Радовановић, члан конвисторије нишке.

„Проста земља, која их покриваш,
Својом су те откупили крвљу!“

У граду нишком, на разним местима, нађено је више каменова са старим римским натписима, више или мање општењенима. Сви ти каменови смештени су за сада у згради где је канцеларија корпуснога штаба. Ту се чувају као заметак за војни музеј¹.

Ако се не би скоро војни музеј основао, добро би било да министар просвете нареди, да се то камење пренесе у Београд у народни музеј.

Још има у лесковачкој улици, у авлији г. Алексе Цветковића, један камен с натписом² који се налази на страни 30.

8 Становници

а. Њихове историске судбине

Ниш је, по самом месту где је, струга од неколико великих путова. Ту стругу журио се да освоји сваки који је желео имати власт над земљама балканским.

Ишао с мора на Дунаво, или с Дунава на море, освајач је морао ударати на Ниш и, мачем или хлебом, најпре добити њега, па се тек онда кретати даље.

Већ само то казује каква је морала бити историска судбина становника нишких и нишкога округа.

Остављајући далеку старину, ми ћемо у овом одељку поменути само оно што се тиче прошлости нашега народа.

Године 1385 Турци су већ ударили на српску државу, и продрли до Ниша. Српска се војска упорно бранила 25 дана. Али кад сила турска одоли, Ниш се мораде предати Турцима.

После те несрећне битке, Цар Лазар се први пут обвезао Турцима:

¹ На једном од тих каменова чита се ово: DEAEIVNON
ATIL ' FELICIA
NVS . V P

² Господар Алекса је, како чујем, намеран тај камен послати београдском народном музеју. Хвала му за то!

Υ D M λ

MΥ COCCCEIVS λ
 SEXTILLIANVS υ
 DECΥMVNICIPI λ
 MRCI λ VIX λ ANN λ
 XXVI λ MES υ V λ
 VALERIA LICINIAΥ
 COIVX υ MARITOΥ
 DESETΥ COCCCEIEΥ
 COLENDÆFILΥ DVCG
 ETΥ SIBIΥ SEQVITVΥ
 REΥVIVAΥ FACIΥ CVΥ
 RAVIT Υ M υ

1 плаћати на годину по хиљаду литара сребра у име данка ;
2 давати хиљаду коњика војске султану у помоћ.

И тако је Ниш, четири године пре косовске битке (1389), био пао под Турке.

Лесковац пак и лесковачки округ, у ком се родио славни Војвода Никола Скобаљкић, пао је под Турке тек године 1455, равних 70 година доцније од Ниша.

Сад да бацимо ма и најбржи поглед на *нишку јепархију*, и да, колико толико, поменемо ту средину духовнога живота нишкеме округу.

Још из првих векова хришћанске цркве, Ниш је био столица владичанска. Владике које су седеле у Нишу, и одатле управљале јепархијом нишком, звале су се некад *јепископи*, некад *архијепископи*, а некад *митрополити*.

И величина нишке јепархије није била у сва времена једна иста.

Тако, године 1203, кад се каже да је јенископска катедра у Нишу била при цркви Светога Прокопија, у јепархији се нишкој помињу ова главна места : *Ниш*, *Мокро* (јамачно данашња *Бела Паланка*, у пиротском округу), *Κόμπλος* (сада се не зна где је), *Топлица*, и *Сврљиг*.

Доцније, нарочито у оно време кад је нишка јепархија била под патријаршијом пећском, границе су се њене пружале уз Нишаву до извора ове реке, низ Мораву све испод Параћина, и обухватале су Сврљиг, Беле Цркве (Куршумлију), и Лесковац.

Године 1736 у Нишу беше митрополит *Ђорђе Поповић*.

Томе архијереју певало се овако мноштво :

*„Преошвештенејшему и словеснејшему оцу и господину нашему, митрополиту же богоспасајеміје јепархије нишке са окрестними странами, господам господину, господину оцу и учителу нашему Кирју Кирју Кир Георгију, многа јему лета!“*¹

Те године (1736) Аустрија, као савезница Русије, објави Турцима рат, и с војском својом уђе у Србију, ма да још није било протекло време пожаревачкому миру.

Главни војвода аустријске војске, *Гроф Валис* и *Венерал*

¹ Гласник IX. 257.

Рајцверг, знајући колика помоћ могу бити Срби, позову их писмено на устанак против Турака, обричући им васкрс старе независности.

На такав позив, Срби се дигну листом. Сам пећски патријар, *Арсеније IV*; нишки митрополит (који је у једно био и белоцрљавански), мало пре поменути *Ђорђе Пошовић*; самоковски владика — *Јефтимије*; ужичкоахиљски — *Алекса Андријевић*; и рашко-новопазарски — *Јефтимије Дамњановић*, кретали су и управљали тај народни покрет.

Но срећа изневери ћесарове заставе. Турци силно потисну *аустријску војску одмах године 1737*.¹

За ћесаровом војском, која се повлачила к Сави и Дунаву, нагне и патријар Арсеније IV, нишки митрополит Ђорђе, и владике: ужичкоахиљски и новопазарски с неколиким световним вођима и небојеном множином народа.

Турци сомоковскога владика Јефтимија одмах обесе; патријара Арсенија притворе; али се он, благодарећи папшници, измакне, и с поменутом двојцом владика добегне у стан ћесаровцима.

После тога Турци, кивни а силни, мачем и огњем стану се светити Србима за све оно што су имали против аустријанаца. Тада је, по рачуну који читамо у Рајића, пропадо око 80 хиљада душа српскога народа².

Грчки цариградски патријар *Самуило* употреби ту zgodну за се прилику, и српску пећску патријаршију закупи од Турака за 40 кеса *карагрошева*³. То је било 1765.

Последњи владика нишки, који је у Ниш послан из пећске патријаршије, био је *Гаврило*.

¹ Рат је почет 1736. 4 Августа (п. н.) 1737 потучен је принц Хилдбургхаузен код Бање Луке; 27 септембра (п. н.) 1737 потучен је на Тимоку Гроф Кевенхилер; 22 и 23 Јула (п. н.) 1739 битка на Гроцкој. Гроф Валис и ђенерал Рајнер изгубише ту битку, па за њом и Београд.

² *Рајић IV*, 200 и 201

³ Исти IV, 203. О томе гледај и *Гласник XX*, 13. Много сам распитивао какви су то *карагрошеви*, па ми нико не умеде казати. Неки веле да су то могли бити *бешлуци* (по 5 гроша један); а други опет помишљаху, да ли то није: 40 кеса *карагрошева*, то јест, 40 кеса одређених пара (prix fixe) за једно патријаршију?

И тако Ниш има део свога страдања, као и део своје одговорности, што је утуљено српско духовно светило у Пећи.

Први владика који је из Цариграда послан у Ниш звао се *Макарије I*. Само се толико могло разабрати у Нишу.

Овај владика беше хром у једну ногу. За то су га сви звали *Топал-Макарије*. Прича се да су га у цркву возали у колицима а у владичански сто дизали су га на рукама.

За њим је дошао

Макарије II, за кога се зна да је седео у кући која припада ришском метоху. Данас је та кућа својина нишког проте Младена.

После Макарија II, у Ниш је дошао *Мелентије Мученик*, који, године 1821, са још петорицом другова, би окривљен као саучесник у хришћанском устанку, и би обешен на нишком мосту, други дан духова.

После тога догађаја, у Цариграду се нађе за потребно да се и у Пироту постави један владика. Тоба ради одузму се од нишке јепархије Пирот, Бела Паланка, и још многа села, а тако исто одузму се неки делови и од софиске јепархије, те се начини *јепархија нишавска*, са столицом у Пироту.¹

После Мелентија дође за нишкога владика

Венедикт I, а за овим

Данило, кога народ назива само по томе што је сам собом ишао по селима, и збирао димницу (по 100 пара од дома). Кад је тако накупио доста пара, оставио је јепархију, и побегао некуд у Аустрију.

Иза Данила, дошао је

Јосиф, који је живео врло кратко време.

После Јосифа дошао је

Григорије који бејаше родом из села Кожнице, у округу триском. Под овим владиком нишка се јепархија на ново смањила, јер су од ње одузети: Алексинац, Ражањ, Крушевац и Параћин, која су места, са својим селима, припала Кнежевини Србији 1833. Прича се да је Кнез Милош звао владикау Григорија да пређе да седи у Алексинцу, па

¹ Тако причају људи који су били блиски нишкој митрополији, а г. *Голубински* каже да је та јепархија образована још 1761. Глед. његову *Историју цркве* стр. 148.

да му да јепархију већу од нишке, али он није хтео, задовољивши се хиљадом дуката, коју му је Кнез Милош послао.

За владиковања овога Григорија, записана су по црквеним књигама, овде онде, ова четири чуда:

1 Године 1838 беше страшна чума (куга) те брат брата не могаше чувати, ни саранити. Мртве су сарањивали они који су били чуму преболели, па је се нису бојали по други пут. Хиландарски јеромонах *Виктор* (потоњи *Деда-Виктор*), који је у Цариграду био предежао ту болест, опевао је мртве, и тада је стекао силне паре.

2 *Измет-Паша* нареди, и владика Григорије благослови те попови метнуше на главу капе калимавке, а калуђери да носе оне капе тенцерлије (као што је капа у Светог Спиридона);

3 Због народног устанка 1841, Турци попалише и поробише сву нишку наију, и

4 Дође из Цариграда *анатема* на све који пазаре у недељу; и одреди се понедељак да буде пазарни дан.

Григорије је умро 18 Октобра 1842, и укопан је код старе нишке цркве, северно од олтара.

После Григорија, дошао је

Гир-Венедикт II. Ово је био пријатељ народу. Он је изradio слободу да се код цркве обеси клепало, у које се ударало кад ваља ићи у цркву. И на то се узбуне Арнаути и ударе на Хришћане. Народ је од страха скакао у воду, а владика клепала не скиде. Много муке имао је Омер-паша (1844) докле је ствар стишао; али ипак друге године владику тога дигосе из Ниша „за то што је бранио народ“!

Гир-Никифор дође на место прогнаног Венедикта. Ово је био стар, добар човек. Године 1848 пође у Цариград, па се у путу разболи, и умре, на велики петак, у Пловдиву.

За њим дође

Јаникије, који је, године 1856, осветио темеље новој цркви нишкој. Њега, године 1858, отераше Турци спахије зато што је помагао народу да се укину „господарлуци“.

Иза Јаникија дође 1859

Калиник, који се, после постављења, читаву годину задржавао у Цариграду, а име му се помињало у Нишу.

Кад оно букну црквена распра између Грка и Бугара, Калиник умакне из Ниша.

После Калиника, дође *Деда-Виктор*. Он је, живећи дуго у Нишу, као хиландарски духовник, био врло познат човек. Држао се Бугара, и за то га је бугарска странка поставила најпре за администратора а после за владика. Деда Виктор је рођен у месту *Калогферу*.

Кад је Виктор, због непоковања познатим црквеним законима 1883, дигнут с јепархије, за нишкога владика посвећен је

Нестор, рођени у селу Шумама, у крагујевачком округу, бивши до посвећења ректор београдске богословије.

Сад да се вратимо догађајима од друге врсте који су се збивали на земљи нишкога округа.

Године 1796 — 1797 видински паша *Пазваноглу*, одметнувши се од свога цара, разби све војске које султан сла на њега. Тај одметник рашири своју власт на Никопол, Свиштов, Рушчук, Софију, Кладово, па се пружи и до Ниша.

Пазванцине *Крцалије*, не имајући топова, не могоше ништа граду Нишу и његовој посади; али за то ражњаху по селима нишким, те њих паљаху и људе робљаху.

Од многих зала њихових да поменемо само оно што се прича о једном њиховом пролазу кроз село *Малче*:

Љути, што нису ништа могли Нишу, крцалије су се враћале ка Грамади. У том повратку ударе на село Малче. Сељаци, опазивши њих, а знајући како су зли, побегну и затворе се у цркву сеоску која је била озида на свод. Крцалије опколе цркву, провале јој свод на крову, и унутра убаце трмке, да би челе пећале људе. После тога западе ручице од суве конопље, и убаце их у цркву. Већ су неки почели грдно прљити се и горети, а на поље нису смели изићи. Тада се крцалије попну на кров од цркве и стану пу-

цати доле у људе, у жене, и децу као у какву зверад. Много људи, жена и деце ту изгубе, и црква се нагрди и упропасти.

Године 1809, кад се оно, с пропасти на Каменици, српска мисао устави, толика нишка села принеше данак у главама да се озида онај необични споменик наших народних мука, да се озида *Геле-Кула*, која, хвала Богу и Краљу Милану, не оста непокајана.

Године 1834 повучена би граница између нове српске кнежевине и турске царевине. Ниш, с целим округом, оста за том границом, у Турској.

Нишевљане то забоде до самога срца.

Много пута, на разне начине, молише они Кнеза Милоша, да их избави из турских руку. Кнез, при свој доброј вољи својој, није могао избавити их.

У почетку године 1835, у Нишу беше Мутесариф неки *Салих-Паша*, човек туп, и некако свезан. Поред њега беше доста Турака који су чинили велика зла, а који би требало да другима не даду чинити зала.

Сељаци из 16 нишавских села, незадовољни рђавим поступањем Турака, устану на оружје, и пишу Кнезу Милошу:

„Пречеснејши милостиви господаре Милоше Обреновићу!

„Молимо Бога за твоје здравље. Ти и Бог данас! Сиротиња кука и плаче до Бога се чује! Данас што се зулум почиња како се је сиротиња предала! Сердар искочија 50 човека Турчина. И одувуд Топоницу таја села сва је сиротиња у планину утекла: што беше за радоту човек, он је кућу оставио; али Турци по кућах падоше: девојке при њих докараше од седам година, и њих ги посмешеше. Сиротиња тебе се је поклонила под твојм крилу господаре!

„Прво село *Врело* тебе се поклонило (2 човека Станко и Иван), друго село *Кравље* теби се моли (2 човека Пера и Милић), треће село *Церје* теби се поклања (2 Маринко и Павал) село *Миљковац* тебе се поклања (2 човека Јова и Спаса) 16 села тебе се поклањав, славни Господаре! Данас хоће сиротиња да изгине. Много зулум почињен! Сиротиња данас Турчину се покорити не ће!

„Зашто? Од зудума!

„Славни велики Господаре! Наша десна круна (?) Јануара 1835“.

Кнез Милош пошље одмах свога представника Аврама Петронијевића у Ниш с овим писмом на Салих-Пашу, нишкога муте-сарифа :

„Ч. Везиру Салих-паши нишком мухафизу
17ог Јануара 1835. Н 222.

„Чуо сам да су се христијани нишевачке нахије нешто узнемирили противу зудума неки турака тамошњи, и да се нису смели усудити на позивање ваше да се смире, и својим кућама иду, и да сте ви били принуђени оружаном руком разагнати ји и казнити. А будући да сам се нашао овде на комшидуку с вама и с њима, то нисам рад ни најмање да се вама, као царском већиду, каква непокорност чини од христијана, а у исто време рад сам, да и христијани не пострадају јербо цару свагда раја потребује. За то желећи да се опет то све умири и да ви опростите оној раји њино безумије што су се упустили у така посда, ето шиљем к вама мог ћају *Аврама Петронијевића*, да вам ову моју жељу каже, и, ако ви оћете, да отиде с вашим људима до оне побуњене раје, и да ји посовјетује од моје стране да се смире, које надам се даће одма и учинити. А пространије казаће вам и мој ћаја из уста. Ако ли пак вама не буде угодно ово моје предложеније, а оно мој ћаја има заповест да се одма врати натраг, и да не иде међ ону сиротињу.

„Мене се чини, да ми је дужност чинити мир на комшидуку, јербо сам се цару заклео да ћу му вјеран бити, и зато вам то и предлажем, а у прочем ви како разсудите онако и чините, а ја у том случају признајем да немам никакво право мешати се у вашу нахију.

Милош Обреновић
Књаз Српски“.

Аврам се крене у Ниш, па с пута пише ово писмо :

„Ваша Светлост
„Милостивјејши Господару!

„Још на путу код Ражња близу, разумео сам од неки трговаца нишки да је буна нишевачки села утишала се, и да су већ неки кметови дошли били к везиру још ономад на предају. Дошавши пак овде известим се како од г. Стефче и капетана Манојла, тако и од други нишевљана, да је све онамо лепим начином смирено и помирено, да је г. Сердар Стеф : Стојановић бивши ономад на Грамади учествовао том помирењу, и да је све сада мирно, уверенијем Салих-паши-

ним да неће више зулумћаре међ' истим народом шиљати, поставивши им и особитог кнеза вилајетског, преко кога ће се изтјазавати у будуће налози, предписани Садразамом у Вучитрну бившу, а не више. Видећи дакле ја да је овако смирено, намерио сам да не идем у Ниш; но међутим будући да сам још јучер поручио по једном татарину ч. везиру, да ми једнога човека пошље овде у Алексинац, и да ме извести: је ли све смирено или није, и ако није и буде ихтиза¹ ондак да и ја отрчим к њему и у колико је могуће да му помогнем к устипанију речене буне, будући да и Ваша Светлост прима као комшија и као привржени цару, ревностно учестије к усмиренију сваке буне, која би се на комшидуку појавила, и да сам на тај конач од Ваше Светлости овамо на брзу руку послан, то ћу морати очекивати дапас на човека његовог овде, а јутрос и писао сам му мало, као што ћете видети из овде приложене копије. Пак ако ми или однаше или пошље човека с известијем да је све кончено, ја ћу се сутра вратит натраг; ако ли пак поручи да к њему отидем, ја могу отићи часком и даље ништа нећу говорити, кромје мало извести му совјете Ваше против његови зулума, да их се окане, и точно онако као што сте ми устмено заповедили.

Ако отидем до Ниша, гледаћу да окончах и за воденицу Мола-Салиној мањој деци, ако ли не, писаћу одавде кир Кости, нека то сврши.

„Целујући скут и десницу јесам

Ваше Светлости

„У Алексинцу
19 Јануара 1835

Покорњеји слуга
Аврам Петронијевић“

„П. П. Паши сам послао оно српско писмо тек да види колико Ваша Светлост учествује к усмиренију буне нишевачке; а оно турско задржао сам при себе.

Горњи“.

Одиста је ова буна била стишана, само не за дуго време. Јер жалбе опет учестају Кнезу Милошу. Између многих, ево једне:

„Све писмо дати се у Крагујевац Господару у руцје јему.

„Светли Господаре, умилостиви се на нашу сиротињу! Сиротиња много је изгинула: 300 човека бемо; остаде 100 човека; у твоју земљу пребегомо; твој Сердар бие, па не (нас) тера у турци да идемо. Што отоше и они погинуше. Сва села пуста останула; ништа неје

¹ Потреба, невоља

останало : овце откараше, говеду откараше, вино источише, жито отнесе, децу посекоше, руке на децу оекоше, уши оекоше. Ништа не остаде. Сиротиња цвили и пишти до Бога се чује. Светли господаре, ти отац над нас! Пружи твоју светлу руку над нас! Ми сиротиња твоја покорита. На турчина више ми раја не можемо да будемо!“

Кнез на ново пише Петронијевићу :

„Благородному господину, кавалеру Авраму Петронијевићу
Попечитељу инострани дјела, У Крагујевцу,
У Београду 9. Марта 1835.
Н725.

„Можда ће вам познато бити, да су се нишевљани и опет побунили. Ја сам се данас о тој побуни њиној с ч. везиром разговорио, и он ће у Ниш послати свог човека, да се та буна смирује.

„Вама препоручујем, да по пријатију овог писма одма одправите се у Јагодину, и тамо дочекате човека ч. везира, с којим ћете и ви у Ниш ићи, и који ће вам донети настављенија како ћете заједно с њиме народ тај смиривати. Писали смо и ч. Ага-паши, да и он свог човека у истом предмету у Ниш пошље.

Милош Обреновић
Књаз србски“.

Оутра дан упутио је он Авраму ово друго писмо :

„Благородном господину, кавалеру, Авраму Петронијевићу
Попечитељу инострани дјела
У Јагодини.
У Београду 10 Марта 1835
Н730.

„Као што сам вам писмом мојим од 9. Н725. јавио, да ће вам човек ч. везира београдског настављенија моја донети касателно пута вашег у Ниш, и смиренија тамошњег народа ; тако вам ова по истом човеку овим и шиљем. Овај везиров човек остаће у Нишу донде, докле год не дође из Цариграда човек, за кога смо ми одуда писали, да се у Ниш пошље, и тамошња обстојателства извиди и смири. Тако исто доћи ће тамо и један човек ч. везира видинског. Они ће тамо с ч. везирем нишким преговоре чинити, а ви само будите с њима у друштву, по чините се и невјешти, казавши само, да сте и ви с овим човеком од мене у договору с ч. везирем послани, развје ако вас што запита, онда му можете одговарати, познатим вам нашим обстојателствима и неутралности сходно.

„Овај човек везирски, који ће тамо седити до пришеетвија мемура из Цариграда примаће дације од побуњеног народа и вообште имаће сва сношенија с тим народом да се Салих-паша и турци тамошњи ништа не мјешају у народ побунивши се. Салих-паши је писано да војску своју из видајета у варош прибере, и да јој ни пошто не да из вароши на поље у видајет ићи.

„Што се пак народа тамошњег тиче, њему проучите прикључено писмо моје, протолкујте му га и присовјетујте, да поступи по гласу истог писма.

„Ако ли паша не буде хтео војску своју из видајета у варош увући, а оно неће ни бити асне натериват народ, да иде кућама својим. За то дакле с Салих-пашом да се најпре утврди и он да војску своју у варош увуче, па онда присовјетује народу нека се кућама својима врати.

„Ви пак пребудите у Нишу до даљег мог наставленија.“

Милош Обреновић

Књаз српски.

Уз ово иде и писмо које је Кнез писао народу округа нишког :

„Народу нахије нишке моје лубезно поздравље!

„Како сам разумео ви сте се и опет побунили тужећи се на зулуме власти, и хотећи нека одлакшања. Ви сте жене, дјецу и стоку вашу на наше границе дотеривали и желите прећи на ову страну. Но то ништа никакo бити не може. Ви морате остати раја, и морате слушати ваше заповеднике, и избиците са свим из главе, да ви овом крају присаједипити се можете. Оно што је с границом мојом учињено, свршено је већ са свим, и више се поправљати не може. Вама сам ја толико пути поручивао, да се ви смирите и да не гинете за банбадава, но ви некако још не можете да се усовјетујете. Зато вас ево опет по овоме мојему вјерноме човеку поздрављам и препоручујем вам, да се ви сви заједно с женама, дјецом и имањем вашим кућама вашим вратите и да се смирите. Оно што треба раја да издаје оно морате издавати и од тога вас нико ослободити не може. Ч. везир београдски пиље у Ниш свог вјерног човека, који ће бити тамо између ваши заповједника и између вас. Ваше дације издаваћете истоме човеку ч. везира београдског, дондје док из Цариграда мемури не дође, који ће се смирења вашег ради послати. Па кад тај мемури из Цариграда дође онда све ваше тегобе њему представите, и онда ће вам се у колико право и могуће буде учинити. За сад дакле

и ви сви, који сте овдје, и други који нису овдје, већ су се разбегли којекуд, вратите се кућама вашима сви, од првог до последњег, и не скитајте се више никуд. Ч. везир сву ће војску своју у варош скупити, а ви по вилајету радите ваше послове, и издајите данак онај који је вама прописан, јер иначе ако ово не послушате, пропаћћете са свим, и нико вам помоћи не може. А ја вам стојим добар, да вам ни један Турчин у вилајет изићи неће. Смирите се дакле и послушајте ове моје рјечи.

У Београду 10 Марта 1835

Н. 731

Милош Обреновић

Књаз српски¹.

Аврам се крене по други пут у Ниш. Али он још не стигне на место, а паша изашље војску у побуњена села. Војска се сукоби с устаницима. Бој буде жесток. С обе стране падне доста и мртвих и рањених. Устаници одрже своје положаје а Турци се повуку к селима Каменици и Матевцу, да чувају да се и та села не би одметнула.

Глас о овом сукобу разнесен је по свим селима српским. И што је даље допирао, то је све страшнији бивао. Говорило се да је на мртво пало равно 100 Срба. То је озлоједило људе до зла Бога.

Овдеставља из „рапорта“¹ тимочкога Сердара Стевана Стојановића „Списак“

„У приренију погинули и рањени људи из нишког окружија
а имено к.л.уча топоничког

	погинули	рањени
1 Стојан Живковић из Горњег Крупца	1	—
2 Милосав Ковач „ „ „	—	1
3 Милутин Живковић „ „ „	—	1
4 Живан Влаић „ „ „	—	1
5 Младен Ковач „ Белог Брега	—	1
6 Никола Вељковић „ Дражевца	1	—
7 Дете од 11 година Јована Симиног из Трнавe, посечено	1	—
8 Печа Јовановић из Горње Трнавe	1	—
9 Никола Нешин „ „ „	1	—
10 Јанково дете од 8 година из Миљ- ковца посечено	1	—

¹ Овај рапорт писан је 7 Марта 1835. Њега вреди свега да прочитају да-
вашњи окружни начелници, те да виде какви су извештаји неписменог човека!

11 Милован Исполција из Веље Поље	1	—
12 Јован Попов из Миљковца	—	1
13 Богдан Миленковић из Веље Поље	1	
14 Маринко Стамболија „ „ „	—	1
15 Живадин Ристин „ Палиградца	1	—
16 Милосав Миланов „ Врела	1	—
17 Јован Богданов „ „	—	1
18 Паво Шијаковић „ Кравља	1	—
Сума 11		7

Примјечаније. Колико је пак турака у овоме боју погинуло, нисам дозна-
ти могло, но госп. Аврам разабраће о том сад у Нишу.

С. Стојановић“

Петронијевић пише из Ниша Кнезу Милошу :

„Ваше Височество,

„Милостивјејши Господару!

„По татарину ч. Ведихи — паше јавио сам Вашем Височеству како смо са ч. Салих-пашом у призрјенију побуњене раје, говорили, а сада јављам, да се он једва трећи дан рјешио дигнути војске своје из села, и тако по уговору с њиме, да прашћа свима, да ће им повратити пограбљени мад, да ће им позволити да између се изберу једнога кнеза, а кад овога изберу, нека му представе преко њега тегобе своје, и по преслушанију, да ће им се олакшање учинити у колико му обстојателства дозволила буду, отидемо са Хаџи Мусагом, са Риза-Бегом кафтанцијом ч. Салих-паше, и са једним јерлиом одавде именем Хаџи Салиом, у Попчицу, гди, по предварителном извјестију, нађемо и г. полковника Стеву Стојановића. Онда сакупи се и она сиротиња, која је побуњена разбегла се била по шумама, и пошто јој покажем опроштај чест. Салих-паше, који им се чини на посредствованије Ваше и ч. везира београдскога, прочитам им и писмо Вашег Височества чрез мене управљено, и по том изберемо једно дваестину главни људи, те синоћ доведемо собом овде, а прочита сиротиња отидне својим кућама. Ово дваестину изведемо јутрос ч. везиру те му редом изљубе сицаду и руку, а после тога поодпуштају се из апса и сви они који су за ово време позатварани били. Сад су изабрали себи и кнеза некога Милоја из Каменице, сјутра ћу га одвести ч. везиру на потврђење, и у прилици тој исказати му све тегобе, које је сиротиња да сад трпила, и видићемо у колико ће им се оне одобрити да се унапредак олакшају. Попљењену стоку и

кућевне ствари које је могао ч. везир ухватити од грабитеља, дао је мал сајбијама те су узели сваки своје што је познао, но сиротиња тужи се, да јој још много мала фали, за који ч. везир каже, нека и сиротиња сама постара се тражити, а и он ће се постарат да за ту фаљену стоку прораспита, и ако се у кога му год драго нађе таква, одузеће се и мал сајбији повратити.

„Хаџи Муса казао му да од сад у напредак не шиље никаква турчина по иста села док се добро не слегне, и раја се не увјери о безбједности својој, а међу тим да ће он за то време све порезе или кусуре пореза од речене сиротиње поузимат и њему теслимити; но ч. везир на ово последње рекне, да он никаква теклифа¹ (— захтевања —) од речени села нема, и како се види никако није рад да му овакав посао преко овога иде.

„Између прочи апсеника није отпушћен један само, који кажу да је из Алексинца, рањен је и лече га. За њега је први пут паша овај казивао Хаџи Мусаги да је с џепаном к побуњеној раји од алексиначког капетана послав, пак се је ранио на оном боју, те га турци ухвате. Кад сам чуо овако, рекнем паши, нека га доведе предатном да видим који је, и да ми посведочи такову ствар, на које одкаже ми овако: „Ако га доведем овде и станем га питат, он ће казати, као што и нама говори, да је ђарџија, и да је сам, не пославши га нико, дошао к бунтовницима“. — Ја га нипокак не знам који ће тај из Алексинца бити, по свој прилици ваља да је неки суртук,² ибо ми се нико није потужио за њега

„Што се зудума тиче, кад погледне човек на сиротинске тужбе има их доста, а кад пак стане везир оправдавати се у тому, чини се да никаква зудума нема, ибо оно што сиротиња говори, он све опровргава, капилије му помажу по арнаутски, а од јерлија не сме нико ништа да проговори. Ово све достављајући на благоусмотрјеније Вашег Височества, и очекујући даљег наставленија Вашег, с истиним страхопочитанијем остајем и јесам

„Вашег Височества

Свепокорњејши слуга

Аврам Петронијевић (с. р.)

„У Нишу

21. Марта 1835.

„(NB.) Чест. Хусеин-паше човек из Видина још до сад није дошао, може бит да неће ни доћи, кад досад није дошао, а не знам шта ли му је овај везир по једном татарину за овај посао писао, који је јучер одавде отправљен како чујем.

Горњи“.

¹ Техлив значи нуђење, предлагање, захтевање, услова.

² Вуцибатине

На овај начин, ова је буна угушена, и људи су дошли својим кућама, ма да су срца остала у Србији.

Ево једнога писма које је Аврам писао Кнезу Милошу из Јагодине, пошто се вратио из Ниша:

„Његовој Светлости

Милостивјејшему Господару Милошу Обреновићу књазу српском скоро
у Пожаревцу
или Свилајцу

„Ваша Свјетлост

„Милостивјејши Господару!

„Одговарајући на височајше писмо ваше од 17 т. за Н 2114 јављам Вашој Свјетлости да ја не би ни ишао у Ниш, но чекао би одговор на писмо моје к г. Живановићу, да нисам после тога трећи дан разумјео од поштаџија, да је Ахмет-Пашин *аг.рук*¹ већ изишао из Цариграда, о којем сам по истим поштаџијама писао Брат Алекси да саопшти Вашој Свејтлости. Одлазак пак мој у Ниш био је међу тим нуждан, по тому што сам на ново морао мирити ону сиротињу нишевачку с пашом. Постављени нови кнез на ова села одовуд Ниша, поплашен постреканијама Турака нишевачки, а и Христијана које-какви, одвоио се је на поље, пак око себе држећи непрестано десетак пандура, узаптио сва села до Нишаве, и ником Турчину, почти месец дана, није допуштао у какво село, за какав нибуд посао. Неколико пута позивао га паша, но он никако није му ктео отићи, већ само писмено одговарао му, да народ неће субаше по седима, да неће пољака Турчина, и још тима подобне неке маленкости. Паша се је нашао у чуду, нити је пристао да га трпи, нити пак да га гони, бојећи се, да у последњем случају не поквари што или код Порте или Ваше Свјетлости, и једва је чекао, да му ко од вас дође. Согласно дакле с пашом, позвао сам Кнеза Милоја најпре к себи, по том одвео сам га паши, извинио га пред њиме, и учинио га да га назове својим *бендеси*², и сматрајући на интриге нишевљана, а неуметност овога сељака, узео сам му оставку па да код своје куће спокојно живи; у сваком селу нека има по један кмет, а у Нишу код паше биће главни *коџабаша*³. За сада је такав неки Јован Петровић, а о Дмитрову дне, кад се порез стане резати, доћи ће из сваког села по један кмет да рачуве

¹ Пртљаг, ствари.

² Слугом, благодејанцем.

³ Кмет.

прегледају и порез разрежу, пак ако им буде по вољи овај коџабаша, он опет и нек остане; ако ли није, а они нек наместе другога. Сељак какав ако имао буде тербу с неким, јавиће се кмету, овј ако узможе. помирит, добро; ако ли не, послаће их обе стране коџабаша, и коџабаша самом паши на пресуђење. Сви апсови који су досад били: код војводе, *туфекчибаше*, кадије, и т. п. укинута су, и само ће један бити код паше. *Дериме*¹ неима нише, но за кривца биће батине; и то само у присуствију папином: други никакав властник, ни сердар на пољу који ће по вилајету само са једно 7 — 8 момака ићи, неима власт никога чукути. Никакав господар или спахија или субаша њов, не може у село отићи, развје ондак кад ће се десетак одвајати. Турчин ако какав изиђе у село какво, и почне пијанствовати, или субаша поведе још каквога *далчаука*² собом, кмет нека потајно на брзу руку опреми абар или сердару, ако је гди год у близу. или паши пак ће онаквима паша сам по *бостанџибашки* судити, као што је и пре ту једноме своме гавазу 200 батина ударио, само зато што је једнога христјанина у Нишу гурнуо на сокаку. Никакав кудук неима христјанин никоме чинити, кромје само једном паши ако кад нужду имао³ буде, и то ће највише бити за довући му дрва и сламу које ће бити по тефтеру учињеном од садразама у Вучитрну, нити ће он пшенице, ни пиринча сејаги, као што је Салих паша сејао. Спајијама даваће се десетак од свега, а господарима само девето од стрмнога жита и кукуруза, и в мјесто 2½ оке масла једна ока а за *котарно*, *башчелук*, трмке, и т. п. сејаће свака кућа по 20 ока пшенице или кукуруза господару, но и то пошто га збере на гомилу није му дужан носити из села никуд, већ ако му треба, нека нађе кола под кирију. пак нека носи куд му драго. Био је адет да косе сељаци господарска сена, и носе у Ниш. пак сад је и то укинута. Сву ову уредбу, пошто је паша изјавио кадији и нишевачким ага-ларима, дао је начинити једну строгу *буирундију*, да *вај хална* оном³ турчину, који би од сад у напредак раји каквом или преку реч рекао, или на преко погледнуо га и још тиме подобна, а и раја да у будушце строго пази на дужности учтивости, пак сазвавши код кадије од свакога реда по неколико турака, кметове христјанске из Ниша и сеоске, преко кадије и својега *башчауша* дао је свима прочитати, и кадији устмено изговорио, да се сваки у памет узме. Паша

¹ Казна без икакве кривице.

² Готована.

³ Тешко си га Турчину!

је искључио и име: *Кнез*: и место тога *коџабаша*, а кмет *чорбаџија* или и кмет. Вели „не демек олсун“ свака рђа да носи име кнез? кнез је вели, велика ствар! — Пољаци турци искључени су, премда су после опет неки сељаци долазили те их искали, за које сам ја казао паши, да то нису кметови већ доле, који су са субашама до сад чутуре испијали. Сељаци с ове стране Нишаве, једни су били с Милојем и њега слушали, једни пак с Дражевцу доле правили себи другога поглавара, џебану куповали, с лесковачком страном уговарали, и т. п. и мислили су да подигну и нишевачку и лесковачку као што сам дознао, те после призовнем главне кметове к себи, и кажем им да се ђавола окану, да ће у противном случају и себе и своје домове изгубити, и да ће их и Ваша Свјетлост гонити ондак више него Турци. Казао сам им нужду тога, и тако сад су се сви слегли, кромје још једно попче из Ниша, за кога сам казао сељацима, да га између се истерају, а и коџабаша казао, кад дође, нека га преда владци, да га овај удаљи куда, да не мути по народу. Два пут како смо га предавали од зимус, пак се опет ђавола не пролази.

„Паша пише Вашој Свјетлости благодарећи Вам на посланију мом; казивао ми је које шта и устмено и препоручио ми да вас умолим за њега, да му се код Девлета изради. Препоручио ми и за Хаџи Алију и за Махмут пашу Хафизнића да вас молим да му напишете једно писмо за њи, да их доведе својим кућама. Вели: Хаџи Алија је стар човек, употребљавао би га у мој посао, кад би се што догодило против јерлија, ибо је рад да их унизати, а Махмут паша нека би га дома нек смрди; он је, вели, једна будала.

„Опростите Господару што сам оволико натрпао, а имао би још, но кад вас у здрављу видим, показиваћу вам кад се о чем сетим.

„Ахмет паша данас ће бити у Софији, а овде једва око среде. Данас му је овуда прошло нешто агрлука са једним драгоманом: одоше у Београд. Ја сам му написао мало писманца, како ме је Ваша Свјетлост нарочито њега ради до Ниша послала, и будући да ме сад позивају Господара мојега послови натраг, нека извини што нисам више обстати могао у Нишу. Интов сам му оставио од стране Ваше Свјетлости, и јавио сам му и то. Ја сам ономад вечер из Ниша изишао и коњи су од интова здраво у тавли (?) остали. Стеван их добро гледа.

„Норов је пре полученија Вашег писма дошао у Ниш, и ја сам могао само моје кочије дати му до Алексинца, онамо писао Стевчи,

¹ *Шта значи то: свака рђа кнез?!*

да до Јагодине да своја, а час пре да јави Вашој Свјетлости за њега. У Нишу није се бавио више од сата; сад чујем да је отишао право у Београд; но ако ће, он иде с хаџилука, и пита ме: јесмо ли и ми православни као Руси, и је ли Ваша Свјетлост онај Књаз Милош који сте из Мореје 1827^{ме} године у Париз долазили?

„У осталом вручавајући себе отеческој милости Вашој, купно с дјецама цјелујем скут и десницу Вашу, и јесам

„Ваше Свјетлости

„У Јагодини

21. Јунија 1835.

„Свепокорњејши слуга,

Аврам Петронијевић (с. р.)

Тако пише Петронијевић из Јагодине 21 Јуна 1835, по повратку своме из Ниша.

Година 1840^{та} затече у Србији нов ред ствари. Кнез Милош бејаше оставио Србију. На његово место бејаше дошао син његов Кнез Михаило, који беше још млад. Земљом управљаше Намесништво. Други људи на управи; другојачији и погледи на послове; други и правац у политици.

Међу тим је у округу нишком расло незадовољство из године у годину. Незадовољство то кретала су поглавито ова два покретача: злочеста турска управа, и народна стална жеља спојити се са Србијом.

Органи тога незадовољства, први људи у народу, обраћали су се често Србији, српским разним старешинама који су им били ближи или познатији. Али по одласку Кнеза Милоша из Србије били су за неко време напуштени и они начини и они путови којима се служио Милош кад је желео изградити каквих олакшица народу ван граница кнежевине.

Вођи пак нишких незадовољника нису могли оценити сву важност промена у Србији. За то су они и слали људе, и писали писма Кнезу Михаилу, и другим српским старешинама, молећи за савет и помоћ у невољи својој.

Од многих таквих писама, ево једнога које је у мају 1840 прешло преко Суповачког Карантина, и дошло Кнезу Михаилу. На том писму нема ни потписа, ни дана када је писано, нити места

где је састављено; али кад се цело прочита, види се све што се жели знати.

То писмо гласи:

„Пресветлејшему и чеснејшему Богоизабраному Государу свето
српскому

„Светлејшему превзабраному честитому великому государу нашему свето српскому покровитељу, да Бог даде. и мати божија помогнула, ваша рука светла дугачка да биде, ваша крила и нас да покрију: ако знате Бога и светога, турске муке нама одолеше, веће више не можемо трпети турски зулум! робје доста бесмо. турски зулум неможемо више трпети; молимо тебе, светли государу: молимо и ногу ти љубимо и дугачку светлу руку, бог да поклони и нас на твоју светлу руку, и ти за нас милостив да бидеш, и на светлога цара да покажеш, како нама турци досађују: како турци на бога не гледају, нашу веру и закон растурише, не ни давају у цркву да идемо, бога да молимо: не ни дају празник да пропразнујемо, ни па да се веселимо; ако дође велик празник, турци нас сас пушке на црквена врата чекају, и гледају која је девојка подепа; они гу узнеју силом те гу потурчију, и ми што да чинимо? земља тврда а небо високо: Светли цар не знае турци што чинију, и нема кој да каже; најубави мужи пробирају који су мало на есап турци не ги остављају живи. но ги утепају преко ноћ кришећом: да не се нађе кавурин јунак и убав и речовит. Која је жена убава они турци вој¹ мужа утепају, па гу узнеју те гу потурчију; турци на нас *инсаф*² не учинише; наше жене изсилуваше; наше сестре под себе турише; наше ћерке изсилуваше Сваки спаија, сваки господар, сваки субаша, кр сердар у свако село оро играју сас девојке када која најлепа девојка сас силу тера: ако се нађе неки татко или брат те не пушта своју девојку а они га убију преко ноћ и девојке докарају при себе, те им играју и поију, ракију им служају до колико сахата па после ги накарају те се свучеју голе те при њи спију сву ноћ. Такав зулум не можемо више трпети, аман Бог да види, да ли има цар на земљу или нема? Нама дође веће само да рипамо у воду да се издавимо; не можемо трпети више турски. зулум мутлак аман!

„Алацаб вергија³ много тешка; што год се мучимо, радимо, печалимо -- све за турци; не можемо само за њи да спечалимо; и нам

¹ вој место њој

² *инсаф* душевност, карактер.

³ *Алацаб вергија* заостао, ненаплаћени данак

ништа не остаде; веће су не сас лику опасали; сваки дан по села идеју и бадијава једеју; ништа нама не остаде; ангарија¹ је много отвише: по сто ргatina за годину на једну кућу, више и глобу много узимају; за неки малко кабаат узнеју што нађеју све човеку само душу оставију; тешко отвише; турски су зулуми отвише — само смо писали от хиљадо ката едан кат, молимо от земљу до небо!

„Жалба от град Лесковац и от сва села лесковачка наија.“

Године 1841, у првој поли Априла², букну прави устанак на Турке у свем данашњем округу нишком.

Устанике у Запаљу предводио је неки *Никола Срнидаковић*, из Горњег Душника; Нишаву је дигао *Милоје Јовановић*, из Каменице; Власотинце — *Станко Антоновић Бојација* и *Цека Вучковић* из Власотинаца, а лесковчане — *Коца Мумџија* из Лесковца, и *Пош Борђе* из Пољанице³.

Устанак је био толико озбиљан, и у Србији је изазивао толику симпатију, да је Кнез Михаило, који је ипак ценио да још није куцнуо час ослобођењу, морао уздржати Србију од пута којим би је могло повести патриотско осећање. За то је нашао за потребно свечаном прокламацијом позвати све житеље кнежевине, да савладају своја родољубива осећања, и да се уздрже од свакога учешћа у томе толико пута понављаном устанку.

Прокламација је дана у Београду, 10 Априла, и гласи од речи до речи овако:

„Прокламација

„Христијани живећи у нахијама нишевачкој, пиротској, лесковачкој и прокупачкој, пределима Србији сосједним, бог овог месеца противу ондешњи Турака, по њиховом изјасненију зулума, подигли су се.

„Движеније ово, било оно каквог му драго рода, ни најмање се не односи на пределе књажевства овог. Народ је Србски правима својим, дарованим му Височајшим Султанским Ферманима и Хатишерифима, осигуран у спокојствију и безбједију своје. Наслаждавајући се спокојством

¹ Ангарџа то што у нас кулук, рад на државном послу без плаће.

² По извештајима, устанак је букнуо 6 Априла 1841.

³ У том устанку помињу се још ова имена: *Мита Деда-Ујин*, *Цветко Буцула*, из Власотинаца; *Илија Николић* из Јастрепца; *Лепоје Н.* из Гара; *Стојан*

и миром, сви житељи Србије треба да су страни овому движенију оно-
странски поданика Његовог Султанског Величества, и да избегавају и
клоне се свега оног чим би и они узели учестије у воздвиженију ономе.

„Објављујући ово настојећом Прокламацијом Народу Србском, живјејше препоручујем свима вообште и свакому воособ: да сваки само своје послове гледа, и наложима своји предпостављени власти повинује се, де нико не узима учестије у поменутому движенију, и да се нико ни најмање у исто не мјеша.

„Ја се надам, да ће сви житељи Србије дужности својој повиновати се, и овоме моме налогу сљедовати, чим ће показати, и овом приликом, дужну своју послушност и приврженост к правленију своме; но ако би који толико дерзновен био да се покуси умјешати се у дјело ово, и тиме преступити ову моју височајшу препоруку, бит ће праведно сматран као миронарушитељ и противник правитељства, и као такови бит ће подвергнут строжајшему наказанију.

„ВН 403.

10. Априла 1841.

„У Београду

Михаил М. Обреновић
књаз српски⁴. с. р.

У Нишу је тада био мутесариф неки *Мустафа-Паша*.

Он се пожуре да буну утиша.

У том послу Турци су се, као свакад, служили својом обичном тактиком.

Паше су се са свих страна кретале с војском на бунтовнике; а Порта је из Цариграда слала комисара, који ће расипати најлепша обећања.

Устаници су се били утврдили у селу Ђурлинцима (кога данас нема) код утока Власине у Мораву. Било их је на 3000 пушака.

После више узалудних покушаја, Турци најпосле продру, и устанике разбију.

После разбоја устаника, Турци су били опет господари свега нишког округа. Тада су предали огњу Власотинце, Заплање, села нишавска, и, лицем 31 маја (1841), спалили су Топоницу и друга села до саме границе кнежевине.

Н. из Матевца, Стојан Чавдар из Крчмира; Цветко Просек из Просека; Стојан и Китка браћа из Кравља; Сава Рожинац, Цека Манојловић и Миша Брканлија из Врање.

Устаници, који су живи остали иза бојева, разбегли су се куд који. Највише их је пребегло у Орбију, куда су, и пре тога, многобројни бегунци били умакли, бојећи се освете турске¹.

10 Јуна 1841 у Ниш приспе *Јакуп-Паша* с *Рифат-Бегом* и царским комисаром *Тедфик-Бегом Ђурук-Тескереџијом*.

Тада се у Ниш било слегло око 9 — 10 хиљада војника, међу којима је било једно хиљаду самих Арапа.

Устанак је већ био угушен сабљом и угарком, само се народ био разбегao. Комисар портин позове народ: да се сваки врати својој кући. Комисар је обрицао вратити сељацима отерану стоку, и о царском трошку начинити куће које су погореле. И одиста у погорела села изиђу писари те запишу да се у сваком селу 3 — 4 куће начине о царском трошку; а из Арнаутлука дотерају Турци многу стоку, и позову сељаке да свак свога брва познаје и гони.

Сељаци не приме на цело погорело село по 3 — 4 куће; нити хтедну туђу стоку узимати место своје. Те тако не буде помоћи ни с једне стране ни с друге.

Јакуп-Паша из Ниша пошље свога мухурдара а Ђамил-Паша из Београда свога Алај-Бега у Алексинац, где се находио помоћник попечитељства унутрашњих послова, г. *Милош Богичевић*.

Ови људи сазову (30 Јуна) све бегунце из нишког округа, и понуде их да се врате. Бегунци, бојећи се освете, нису могли пристати само на реч турских изасланика, него се ту углави и нареди ово: да најпре оду својим кућама око 200 људи бегунаца, који су разборитији, и који ће видети на што да се врате и остали, па тек ако ови нађу да се могу вратити и остали, онда да се за 21 дан сви повраћају.

На тај начин, устанак се са свим стишао, и устаници су се, који пре а који после, вратили сви.²

Године 1860, на велике тужбе нишевљана, сам велики везир

¹ *Никола Срнидаковић*, по што је разбијен у Заплању, преда се неком *Пир-Бегу*, Турчину. С њим је био два три дана, па се измакне од њега и, с двојицом друга, 28 Маја дође на Грамаду, а отуда у Алексинац.

² Интересно је прочитати у архиви некадашње *Кнежевске канцеларије* два писма под ВН 813 и ВН 824 о овом догађају.

Мехмед-Паша дође у Ниш, божем да извиди жалбе, и да задовољи праведне захтеве. И он диже у Нишу осмора вешала, на којима издахнуше: честити поп Станоје из Власотинаца и још седморица најодабранијих људи из нишког округа.¹

И тако и те жеље, напори, жртве, бише узалуд. Дан ослобођења још не бејаше близу.

Тек кад Краљ Милан крете Србију, ставивши се сам на службу историскоме задатку своје отаџбине, Ниш и нишки округ огреја сунце слободе.

Тада је помагао сваки, колико је ко могао, да успех буде потпун. Највећи број српске ослободитељске војске беше тада упућен на Ниш. Тиме је становницима око Ниша био патриотски рад облаштан.

Ми ћемо за то оставити најближу нишку околину да бисмо могли прибележити што је бивало даље, куда војска ослободитељска није могла у густим масама доспевати.

У тим даљим крајевима пак бивало је напрезања која ваља признати, бивало је јунаштва која треба прославити, бивало је и успеха које треба захвално примити.

Како је објављен други рат 1877, одмах су Турци лесковчани, којих је могло бити око 5000 душа, почели кретати своје породице у Врању, у Гиљане, Приштину, Митровицу, Призрен, Куманово, Велез, Скопље, Серез, Солун, и у друга места. Богати су ишли све дубље у Турску, а сиромашни су испраћали своје породице кроз Грдиличку Клисуру за Врању, па су се враћали, сабирали се у чете, заузимаи згодна места у Клисури, да пресеку пут српској војсци, да не прође уз Мораву, ако би туда пошла.

С Турцима лесковчанима избегао је и лесковачки кајмакам, чувени богаташ Афис-Паш-Агић, и други бегови који су, иза тога, у Клисури уређивали Турке башибозуке, а сами су боравили по хановима клисурским.

¹ Том приликом чувени Бели Мехмед, плашећи сељаке да се не би на њега тужили великоме везиру, рекао је ово:

— Бре, чорбацијо, памет у главу! И највећа вода само ситно камење односи; велико стоји и после поводња на своме месту. Мудро седите, да не се кајете после!

За своје сељење у Турску, лесковчани Турци су истеривали сељаке из села око Лесковца с колима и воловима. Ко је био спахија, кретао је своје село на тај рад; а за оне који нису имали спахилука, кајмакам је слао заштије, те су изгонили кола из појединих села за сеобу тих сиромашних Турака. На такав начин, кренуто је преко 1000 јармова стоке (волова и бивола) из лесковачке наије.

Поред свега тога било је много Турака и турских породица које су, голе, босе, по највећој зими, пешке бегале, остављајући у Лесковцу пуне своје куће.

Сељаци, који су на својим колима возили Турке у Врању, или чак у Куманово, често су остављали и кола и волове (или биволе), па бегали, само главе да изнесу. А неке од њих и сами су Турци одгонили, задржавши им кола и волове за даљу своју потребу.

На тај начин у Лесковцу је било остало мало Турака. А они који су се прибирали у Клисури, помишљали су, и чак претили, да ће, ако се најмања побуна осети, грунути на Лесковац, и поробити га!

Даље, вођи тих клисурских башибозука Турака поруче Арнаутима из села пољаничких и пусторечких, да се и они дигну. И Арнаути, увек готови на плен, одиста устану, и у јаким четама стану се примицати к Лесковцу. И ови Арнаути, и они Турци у Клисури, бојали су се само од војске из Србије, а с лесковчанима и сељацима мислили су да ће им бити лако.

Да би дознали има ли у Лесковцу српске војске, Турци из Клисуре, и њихови савезници Арнаути, потпуштали су сељаке под свакојаким изговором, да иду у Лесковац; некад су, тога ради, слали српске жене, и учили их да кажу како долазе да купе соли, или друго што, па да им, по повратку, кажу: ко има у Лесковцу? Али су лесковчани били поставили стражу око вароши, и никога нису пуштали да изиђе ко једном у Лесковац уђе.

Најпосле Арнаути се скупе у врло јаке чете, и надру да се сајузе с Турцима у Клисури.

Ове је Арнауте био уредио и водио *Есат-Бег*, син *Шашин-*

*пашин*¹, *Ибраим Чауш*, бивши буљубаша власотиначки, и *Ахмет-Бег*, буљубаша грдилички. Од Арнаута били су главнији *Зумбер* из Липовице, и *Суљ-Ага* из Галинца.

У селу *Вучју*, 3 часа од Лесковца, била је кула *Дилавер-бегова*, *Исмаил-пашинога сина*. Тај се *Дилавер-Бег* био оженио из Врање, и, у последње време турске владе, тамо је живео. *Дилавер-Бег* је лепо поступао с народом; путовао је много по свету, па се и срамио чинити што не ваља. Он је у своје село *Вучје* долазио свега три четири пута преко године. Могло му је тада, у време борбе, бити око 38 година.

Дилавербегова кула била је двокатна. Око ње је била висока, зидана, каменита ограда. На зиду од оgrade остављене су биле пушкарнице (мазгале).

Ту је кулу заузело 212 Срба устаника из околних села (*Чуљеника*, *Великих Трњана*, *Стројковаца*, *Белог Потока*, *Радовице* и *Бунуше*). Оружја и барута нису имали колико би требало; за то су дуго двоумили: да ли јавно да се одупру, или да се не одупру? Слали су људе у Лесковац за оружје и савет. У Лесковцу се, међу тим, по одласку турскога кајмакама, беше учинила нека привремена власт од неколико грађана лесковачких. С овима су се ти људи у *Дилавербеговој* кули допитивали: шта да раде?

Из Лесковца им се слала по која кремењача, по мало барута, и порука: *да се држе*, а српска ће војска скоро доћи.

У то дође у Лесковац *Коле Рашић* из Ниша, с неколико устаника, који су одметали села од Турака. И њон донесе глас да ће српска војска до који дан доћи у Лесковац.

Од тих неколиких устаника, који су с Колом Рашићем дошли у Лесковац, одвоји се неки *Влајко* (*Владимир Стојановић*, родом из села *Голешнице*², у алексиначкој Морави, а наредник у стаја-

¹ *Есатбег* је родила потурчена српкиња из села *Конианице*, коју је *Шахин-паша* увео у харем. И тако он по мајци није био рођени брат *Исмаил-пашин*, по што је *Исмаил-пашу* родила Туркиња.

² Мени су били казали да је *Влајко* родом из *Прњавице*, али сам се саде уверио да није.

ћој нашој војсци, и оде у *Вучје*, међу оне устанике у Дилавербеговој кули.

Како дође, одмах дружину уреди како треба за бој, и кулу утврди за одбрану што се боље могло.

Тек што је Влајко своју дружину уредио за бој, и кулу утврдио за одбрану, Арнаути, дознавши да међу устаницима нема редовне српске војске, примакну се кули да устанике растерају, па да јурну на Лесковац, да га поробе и понале.

Беше 22 Декембар 1877. Хиљада и две ста Арнаута, са пет стотина коњика, груну на Дилавербегову кулу тако слободно, тако безбрижно, као да их из куле ни зврчка зврчити не ће.

Из куле се, по команди Влајковој, оспе редовна самртна ватра. Бој се приметне очајнички. Арнати, држећи да међу устаницима нема српске редовне војске, нападаху као да хоће рукама живе противнике да хватају. Устаници су гађали само у месо!

Кад нападачи изгубе преко сто људи, онда тек почну звати рају на предају. Кад им се на то одговори ватром из пушака, онда они стану палити околне куће, и привлачити сламу и сено те потпаљивати капију од куле. Устаници су снегом гасили ватру и опет одбијали нападаче.

Изгубивши у том узалудном нападању 140 мртвих људи и 12 коња, Арнаути се повуку на траг.

И тако Лесковац с те стране би заштићен; али у том боју соко Влајко паде од душманске пушке.

Овај је бој још спречио Арнаутима те се нису могли на време састати с оним Турцима који су се били утврдили у Грдиличкој Клисури.

Сада да бацимо један брз поглед на школе и школовање у нишком округу:

У нишком округу било је на крају школске године 188²/₃ свега 27 основних школа, и то 3 женске, а 24 мушке. Од тих 27 школа 6 су (3 мушке а 3 женске) у варошима, а 21 у селима.

Према броју становника долази једна школа варошка на 4203 становника

сеоска . . . на 4318 становника

у опште . . . „ 4292 „

У основним школама радило је свега 60 наставника, и то 19 учитељица (од ових 7 у мушким школама) и 41 учитељ.

У варошким школама радило је 19 учитељица и 20 учитеља, свега 39 наставника, а у сеоским свега 21 наставник.

У школама варошким било је

	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА	ЂАКА
У почетку године	1342	512	1854
На крају . . . „ .	1240	473	1713
Оставило школу .	102	39	141.

У сеоским школама било је:

	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА	ЂАКА
У почетку године	900	7	907
На крају године	773	5	778
Оставило школу	127	2	129

Од 100 уписаних напустило је школе

	ВАРОШКЕ	СЕОСКЕ
ученика	7.6	14.1
ученица	7.6	28.6
ђака	7.6	14.2

У средњу руку долазило је на једну школу

варошку	309	ђака
сеоску	40	„
у опште	103	„

а на једног наставника школа

варошких	48	ђака
сеоских	43	„
у опште	46	„

Од хиљаде становника

мушких, женских, у опште
походило је основну школу

	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА	БАКА
по варошима	164	42	74
по селима	20	0.2	10
у опште	38	9	24

Ако узмемо да је од извесног броја мушких становника било у основној школи сто ученика, онда имамо од равног броја женских становника :

по варошима	40	ученица
по селима	1	ученицу
у опште	24	ученице

Црква у нишком округу

има 40

Манастира 5

Црквиште 1

Свега 46 места

где се народ стиче на богомољу.

Најпосле, да слика нишкога округа буде потпунија, прилаже се овде статистика моралности за последње четири године, и то за 1879, 1880, 1881, и 1882:

СЛУЧАЈЕВИ		1879	1880	1881	1882	СВЕГА
Разбојништва		—	—	4	4	8
Крађа	ствари	4	5	8	19	36
	стоке	2	5	5	5	17
	пића и јестива	—	3	2	8	13
	новаца	4	7	6	18	35
Пожара		10	5	3	10	28
	вредност у динар.	2.500	66.200	9.320	2.348	80.368
Паљевина		4	7	14	16	41
	вредност у динар.	880	1.040	8.275	4.818	15.013

С Л У Ч А Ј Е В И		1879	1880	1881	1882	СВЕГА
Убиство	пушком	1	3	3	2	9
	ножом	1	—	1	2	4
	другим оруђем	—	—	—	2	2
	ванбрачне деце	—	1	1	1	3
Узроци убиства	свађа	1	—	2	2	5
	непознати	1	4	3	5	13
Самоубиства	пушком	2	—	—	—	2
	вешањем	2	4	1	4	11
	утопљењем	—	1	—	—	1
Узроци самоубиства	болест душевна.	2	2	1	2	7
	„ телесна	—	—	—	1	1
	непознати	2	3	—	1	6
Случајне смрти	од пушке	2	4	2	1	9
	од ватре	—	1	—	2	3
	утопљено	2	5	2	5	14
	од грома	1	1	2	—	4
	пало с дрвета	—	2	2	—	4
	прегажено коњима други случаји	5	1	2	—	8

Из овога прегледа види се да је у све четири године било свега 101 крађа, или у средњу руку по 25 годишње.

Пожара и паљевина било је свега 69, и штета овим нанесена износила је 95.381 динар; у средњу руку по 23.845 динара, и по томе на једног становника по 20 пара динар. годишње.

Самоубилаца било је свега 14 или годишње 3.5. Један самоубилац долази дакле тек на 33.110 становника.

Убистава било је свега 18 или годишње 4.5. Једно убиство долази у средњу руку на 25.753 становника.

Случајно погинулих било је свега 42 или годишње по 10.5. Један погинули долази на 11.037 становника.

У наведене четири године било је:

	СВЕГА	У ПРОЦЕНТУ
Убиства	18	24.32
Самоубилаца	14	18.92
Случајно погинулих	42	56.76
Свега	74	100.00

Од неприродне смрти умрлих долазио је један на 6264 становника.

Интересни су подаци о природном кретању становника. Тако у 1882 години било је 1387 венчаних, и по томе долази на 1000 становника 12 венчања. У истој години родило се 3055 мушке и 2797 женске свега 5852 деце. На 1000 становника долази 50 рођених. Од свију рођених било је само 7 ванбрачне деце; дакле од 1000 само 1·2.

Умрло је 1655 мушких и 1556 женских, свега 3211. На 1000 становника долази 28 умрлих, има дакле 22 више рођених. При поређењу рођених с умрлима, налазимо да је долазило на 100 рођених:

код мушких	54	умрлих
код женских	56	"
у опште	55	"

6. Личности чим било заслужне

Константин Велики Цар Римски (274 — 337)

У овај одељак записују се људи који су чим било заслужни за свој округ. То су обично људи домороци. Нишки округ у том се одликује од других. Међу своје заслужне људе, он броји и такве који су заузели велико место у историји света, а у историји православне цркве стоје међу светитељима.

У Нишу се родио *Константин Велики*, цар римски. Истина данашњи Ниш, и данашњи нишки округ, не виде никакве непосредне заслуге Константинове; али већ само то што је Константин, рођени у Нишу, био цар свему римском царству; што је уставио гоњење Хришћана; што је од мале *Византије* начинио *Нови Рим*, те тако излази да је један *нишевљанин* дао свету тај данас чудни

Цариград: толико је важно, и нишевљанима у сва времена мора бити толико драго, да му, без речи, отворе прво место међу заслужним личностима у округу нишком.

Константин је син цара *Констанција Клора* (то јест *Бледога*) и *Царице Јелене*. Родио се у Нишу 274 године по Христу.

У Нишу, дакле, у оној природној смерној лепоти, родио се, растао и васпитао се цар, који је доцније онако одважно стао на страну Хришћана и њихове смерне вере. И одиста Ниш има довољно лепота које могу изазвати поштовање Бога, али их нема толиких да би могле разблудити човека.

У то време, Христова се вера јако ширила по свем царству римском. Многи цареви римски наређивали су велика гоњења против Хришћана. А та гоњења помагала су ширењу те вере.

Цар Констанције, за своје владе, беше благ спироу Хришћана. Бад он умре, онда су жена његова *Царица Јелена*, и син му *Константин*, такође заклањали Хришћане.

Константин проглашен би за цара по смрти оца свога, године 306.

По што умири Галију, *Константин* би принуђен погубити таста свога, Цара *Максимијана*, који је њега хтео убити (310).

После тога пође против тирана *Максентија*, *Максимијанова* сина, под којим стењаху Италија и Африка.

На овом путу, прича се, видео је *Константин* на небу крст и око њега пламеним словима написане ове речи: „*Овим ћеш (знаком) победити (Nec signo vinces)*“.

Константин одмах метне тај знак на своје војничке заставе. Идући тако, разбије он непријатеља које у туринском пољу а које под самим Римом. *Максентије* се удави у Тибру (312).

Овладавши тако Италијом и Африком, *Константин* поврати ред и правду своје царству, прекине гоњење Хришћана, прими сам страну хришћанске вере, и указом из Милана године 313 огласи ту веру као веру државну.

Године 315 потуче он *Ликинија*, који је држао источне области царевине, и оте му *Панонију*, *Дакију*, *Илирију*, и *Грчку*.

Године 323 оте му и остатак земаља, по што га је потукао у боју код *Једренета* и код *Хризосоља* (Окутара).

Оставши сам господар у свему римскоме царству, Константин је ослободио хришћанске цркве од данка, наредио је да се светкује недеља, укинуо је каштигу крсну, укратио гладијаторске борбе, у којима су се људи пред народом показивали како умеју један другога убијати, запретио је убијање сиротне новорођене деце, што су дотле родитељи слободно чинили.

А како се Рим у то доба клањао идолима, Константин, године 330, пренесе столицу царства на Босфор у варошицу *Византију*, коју назове *Нови Рим*. После његове смрти та се варош прозове *Константинополис* (*Константиновац*).

Каже се да је Константин украсио Ниш, као своје рођено место, дивним зградама. Тих зграда данас нема, и не знају се ни места где су биле, али ће време открити бар темеље њихове.

Константин је умро 337, оставивши пространу своју царевину тројици својих синова.

Православна црква узела је Константина за свеца, а западна није. Не може никако да му опрости што је столицу царства, пренео из Рима у Византију!

Никола Скобаљин

(Издахнуо на копу на Трепави, 16 Новембра, 1454 године)

Пред пад старе српске државе, кад се оно онај мудри и родољубиви, али злосрећни стари Деспот, од сваке руке довијаше, да би уставио и сузбио навалу, која с југоистока удараше на земље српске, бејаше за родољубље српско остала још та једна утеха, што се у Србији одиста нахођаше синова који не жале свога живота, само ако отаџбину своју могу заклонити од страшне најезде.

Султан Мехмед, љут на Деспота Ђурђа што тражи савеза и помоћи у хришћанских народа, груну с војском на Србију, и продре до самога Смедерева. Баш силно жељаше да каштигује старог упорника!

Али је Ђураћ, предвиђајући ту несрећу, и не хотећи трошити своје снаге у мањим сукобима, био дао заповест: да се војска српска затвори у градове, а народ да се тргне у планине и засече у збегове.

Сибињанин Јанко, као деспотов савезник, дође Смедереву у помоћ, и потисну Турке уз Мораву. Гонио их је до Крушевца, и ту, по сведочанству летописаца, последњи пут, разбио их је на селу *Врбници*.

После пораза на Врбници, Турци се повуку преко Ниша и Софије к Једренету, а Јанко се врати у Угарску.

За то време један славни лесковчанин не само да се није затварао у свој град, него је јоште, с прибраном јуначком војском, био пресекао све путове, ако би Турци поумили поћи на *Ново Брдо*, које у оно време бејаше необично важно рударско место у Србији.

Тај славни лесковчанин јесте главом *Војвода Никола Скобаљић*, о коме његова постојбина чува данас такво памћење, као да је јунаштво његово засијало јуче, а не пре 429 година!

Ево шта прича о Војводи Скобаљићу *Деда Стојан Стевановић*, старац од 110 година (по његову рачуну), који сад живи у селу *Бунуши*, а родио се у селу *Вини*.

„Војвода Никола Скобаљић, вели он: — родио се у селу Вини. Њега је родила и очувала девојка.

Човек је овај тако велики у очима народа, тако мио народноме срцу, да народна уобразиља није могла замислити, да се један такав јунак родио као други људи. Према необичном његовом јунаштву, она је и рођење његово обукла у необичну причу.

„Мајка Николина, прича даље Деда Стојан: — хватала рибу у реци сеоској. Задржавши се дуго у том послу, огладни и поједе живу рибу *Скобаља*. На један мах, после тога, осети она да носи чедо под појасом. То необично чедо роди се. На крштењу му надену име *Никола*, а по необичном зачећу његову прозову га *Скобаљић* или *Скобаљевић*.

„Кад је одрастао, Никола је био јунак нада све јунаке онога доба. Као такав јунак, постао је војвода Деспоту Ђурђу Бранковићу.

Озидао је град на једном вису изнад села *Вучја*, испод села *Збежишта*. Град је тај данас порушен, али вис на ком је био зове се и данас *Скобаљићев Град*. Ниже града је извор који се зове *Скобаљев Кладенац*. Испод града пак, у долини вучанске реке, Никола је био озидао цркву, од које зидине стоје и данас.

Од Лесковца до града и до те цркве биће око 2 $\frac{1}{2}$ часа моста, а биће 1 час на десно од пута који води од Лесковца преко Накривња и планине ка Врањи. Од онога пута пак који од Лесковца иде преко Бунуше уз Клисуру за Пољаницу, град је овај 1 час у лево.

„Војвода Скобаљић, прича даље Деда Стојан: — много се био с Турцима. И Турци му нису могли ништа. Тукао се на Врањи; тукао се на Голубињу; и нигде Турци нису надбили Николу.

„Али се нађе једна несрећна душа која, да би помогла Турцима, саломи крила соколу. Та је душа рођена кума Николина!

„Или је заслепи силно благо које јој Турци обрекоше, или зло срце њезино не могаше трпети овака јунака, тек она оде и у железна пута спута коња војводина, па онда Турцима шану:

— Сад удрите на Скобаљића!

Турци јурнуше. Војвода скочи, и баци се на витеза коња свога. Коњ полете, а пута зазвечаше! Скобаљић јекну, и прокле неверну куму:

— Ко ми данас спута коња, да Бог да му пород до века био спутан око врата!

Данас у селима Бучју и у Брзи има много гушавих људи. Народ у околини држи да су то знаци тешке Скобаљићеве клетве!

„Скобаљића су Турци гонили; али га нису могли стићи; потезали су се за њим буздованима, па му опет нису могли ништа. И сапет коњ његов скакао је тако да се, веле, и данас у Голубињу по камењу познају стопе његове!

„Скобаљић је, на своме коњу, одлетео некуд! Нико не зна куд је одлетео, ни шта је најпоследје било од њега. За то се не зна ништа за његов гроб!

Ето како срце у народа хоће само себе да блажи, не хотећи признати да је јунак његов умр'о, као што умиру други људи!

Тако говори усмена, жива историја. Писана пак историја зна да је Скобаљић 24 Септембра 1454, код Бање, дочекао турску војску, која је ишла на Ново Брдо, и тако је потукао како дотле никад нико није Турчина потукао.

Султан Мехмед, чувши шта је Скобаљић учинио од Турака код Бање, плаше као живи огањ и, не гледајући на зимње доба, ни на тегобу пута, ни на даљину места, појури сам да име турско освети.

Скобаљић се није уклањао испред новог нападача; само је заузео друго место, које му се видело згодније.

То је место у врањском поморављу на води *Трепањи*.

Турска је војска била велика; српска малобројна. Војске се сударише 16 Новембра 1454. Бој би страшан, бој би крвав; бој би дуг. Сами Турци пишу да се не памти да је се икад овако мало људи овако дуго, и с оваким јунаштвом, одупирало оволикој сили!

Сила ипак надвали.

Турци разбише војску Скобаљића и, по несрећи, ухватише жива њега и његова стрица.

Да би каштиговао јунаке који бране своју отаџбину, и да би застрашио потомке, да никад не пођу путем Скобаљића, Султан Мехмед не хте их погубити јуначки, него их оба наби живе на коље!

Тако на кољу издахнуше ова два лесковчанина, ова два јунака, ова два мученика за српску отаџбину, 16 Новембра 1454, на води Трепањи.

Узалуд! Ни кочеве славних Скобаљића, ни Ђеле-Кула више Ниша, ни вешала на нишком мосту, не угулише у Срба мисли о народном васкрсу!

Издиснувши на кољу на Трепањи, Скобаљићи удахнуше у српски ваздух неки божански дах; дах који слабе снажи, који клонуле соколи! И, ма да се вековима чекало, опет се, ето, дочекало да тај свети дах оживи осветнике. И осветници, вођени унуком великога Таковског Јунака, дођоше после 425 година!

Тек по што нестало десковчана Скобаљина, тек по што они издахнуше на кољу, Султан Мехмед могао је мислити да ће одиста освојити *Ново Брдо*, српски рударски град, који историци толико хвале, да није чудо што га наши Летописи зову: *Град Сребрни* и, ваистину, *Златни* !..

Владика Мелентије
(Род. око 1771 + 1821)

Нишки владика *Мелентије*, својом мученичком смрћу за идеју која је мила и драга свим нишевљанима, стекао је право да се стави у ред најзаслужнијих људи овога округа.

Мелентије бејаше средњег раста, смеђе косе и браде која је већ била проседа. Могло му је бити око 50 година. Нарави је био благе, живота уредна, чиста, руке издашне, срца побожна, навике у свачем тачне, а особито у црквеној дужности својој.

У оно доба (1821) нишка је црква имала за свога проту чувеног *Стојана Поповића*, који је био врло уважен не само као свештеник, него и као родољуб, као mudar човек, и као јунак.

Према својим душевним врлинама, прота Стојан се одликовао и телом. Био је висок, крупан, и тако гласовит да се, кажу, могло чути на Горици кад он пева у нишкој цркви.

Уз проту Стојана беше свештеник *Ђорђе Цинцарин*, родољуб и јунак какав се свакад високо цени.

С овом двојицом свештеника живљаху у великом пријатељству: *Младен Овчаревић*, бакалин, *Голуб Мутаџија*, и *Радисав Екмешчибаша*, први људи и у Нишу и у округу и по имућности и по уважању које уживаху.

Владика се Мелентије позна с тим људма, и спријатељи тако као да је био род с њима.

У то доба Шумадија се кретада на борбу за своју слободу. Таковски јунак, успесица својим и у боју и у дипломатији, оправдаваше све више и више наде које се на њега полагаху.

Кнез Милош правилно сваташе и јуначки оствараваше историску народну мисао.

У Априлу 1821, на другој страни турске царевине, букну устанак коме не могаху не симпатисати сва хришћанска срца.

У Нишу и околини родољуби се сваки час надаху великим догађајима.

Порта, у границама своје државе, прибираше војску да сваки устанак у крви угуши, а ван граница разашилаше ноте јевропским силама, да би разбила сваку симпатију према очајницима који су слободе жудни.

Да пак ватра не би планула на овом крају царевине, где је вешта рука Ђоца-Милошева већ била готова да је управља и подстиче, Турци похиташе у Ниш с великом војском.

Хусејин-Паша, убрзаним маршем преко Солуна, Куманова, и Врање, с 8000 људи стиже у Ниш о Тројицама 1821.

Како дође и смести се у граду, одмах заповеди те се погуби *Али-Паша*, дотадашњи нишки заповедник. Кривица му је била што је био лабав према владици Мелентију и другим родољубима нишким.

Иза тога дозвола он у град владика Мелентија, проту Стојана, попа Ђорђа, Младена, Голуба, Радисава и око 200 других нишеваљана. Намера се није крила: ваљало је народ застрашити да отури мисао о устанку; а да би се то урадило, ваљало је да неколико првих људи плате главом.

У том страшном часу нађе се пријатеља који владици Мелентију и проту Стојану понудише прилику да утеку. На ту понуду владика одговори:

— Не ћемо! Боље је да страдамо нас двојица, него толики народ због нас двојице. Једном се мора умрети!

Кад треба одсећи хришћанску главу, турски суд суди врло брзо.

Другог дана Тројица ти су људи затворени, а трећег дана Турци изведу владика Мелентија, проту Стојана, попа Ђорђа, Младена, Голуба и Радисава на нишки мост, где су већ била дигнута шестора вешала и конопци спуштени.

Владика је ишао напред; за њим прота Стојан, па за протом она четворица. Сви беху ведри, мирни, озбиљни, као да иду на

какву религиозну свечаност. Сви бацаху последње погледе своје на Јастребац, на Србију....

Владика узео свој конопац, прекрсти се, три пут га благослови па, наденувши сам себи замку на врат, рече

— Сад, синци, вуците!

За тренут ока, владика мученик беше високо у ваздуху!

Прота Стојан под вешалима рече:

— Не може се сав народ повешати. Само да не чује Јела (сестра му) докле не издахнем! . .

И он оде за својим владиком.

И остала четворица умреше тако спокојно, тако јуначки да извршних те кржаве пресуде рече

— Јазук што нису мусломани!

Кад ових шест првака погубише¹, Турци остале нишевљане пустише, али страх беше обузео сваку душу хришћанску.

Турци се радоваху; али се вараху. Они су много крви пролили, а још нису научили каква је животворна сила она људска крв, кад је проливена за велику мисао! Народна слобода, као год и Христова црква, утемељава се на костима мученика.

Бог да прости славне мученике! Светао им помен у потомству!

Живко Јовановић

Из Печењевца

Кад су лесковачки Турци, у притешљивању Срба, прешли сваку меру, онда се нашао неки Живко Јовановић из Печењевца, који се изложио свим опасностима, да би народу муке смањио.

Живко је, као човек врло разборит, видео да она зла која Турци чине Србима, не може одобравати турски цар. Срце му његово да снаге, и он, узевши са собом некога *Коцу Томића*, из Липовице,

¹ Мученици су висили на вешалима три дана; после је допуштено роду да свако свога скине и укопа. Владика Мелентије укопан је оделито, а остала петорица сваки код свога рода у гробљу. Доцније су кости владичине извађене, и чуване у једном ђивотићу у нишкој цркви. За тим су сахрањене у гроб владике Григорија, о ком је већ била реч на другом месту ове књиге.

и неког *Илију* из Печењевца, оде чак у Цариград да тражи заштите од силе.

Ти људи нађу пута те изиђу пред самога цара, и замоле се за браћу своју.

Турске силе није нестало, али ипак било је је мање после тога.

Другом приликом одлазили су ти исти људи у Крагујевац Кнезу Милошу; казивали му шта народ трпи, и од њега примали упуте: како да се владају, и шта да чине, да би судбину народу облакшали.

Хвала им и по смрти!

Ђопа

Из Горњег Матевца

Ђопа из Горњег Матевца био је чувен и виђен домаћин у своме селу. Човек отворен, храбар, а имућан, он је говорио Турцима у очи многу горку за њих истину. Тим је изишао био на глас као човек који се силе не плаши, и који нејач заклања.

Једнога дана, године 1809, Ђопа је са својим синовима радио у пољу, поред пута од Ниша ка Грамади. Једна чета Кесеџија Турака, идући од Грамаде к Нишу, закупи да пороби матевачке жене и девојке које су радиле у пољу поред пута. Чељад та бежећи од Турака, удари на Ђопу, и за помаже:

— Не дај нас, ако Бога знаш!

— Бежите тамо к Доњој Врежини и Брзome Броду! викне Ђопа; па одмах, са синовима својим изиђе пред Турке, и прекори их што не иду мирно, него плаше нејач за права Бога.

Турци, осинови, оспу се на њега што им се меша у посао.

Ђопа узме на нишан поглавицу чете, скреше, и састави га са земљом.

Онда Турци опале на њега читав плотун, и свега га изрешетају. Синови му се, некаким чудом, спасу из те погибије.

Сељаци Ђопу укопају крај пута, баш онде где је пао, и подигну му спомен из захвалности што је бранио нејач села свога.

Бог да га прости!

Бурђан Јовић

(† 1876)

Кад је Порта, српским устанком на крају 1832 — 1833 године, који бугну у најиј алексиначкој, ражањској, параћинској и крушевачкој, била приморана уступити Србији извесне округе, онда су села: Мезграја, Доња Топоница, Горња Топоница, Доња Трнава, Горња Трнава, Доњи Крупац, Горњи Крупац, Дражевац, Веле Поље, Бели Брег, Палиград, Врело, Кравље, Церје, Миљковац, Берчинац, и Паљина, надала се утврдо да ће се граница Србије повући од Суповца преко Мораве право на село Каменицу, те тако ће и она сва припасти Србији.

Тако су та села желеда, а такву жељу она су дотле већ била и крвљу својом записада; али на ту жељу није нико ни главе хтео окренути.

Гранична руско-турска комисија, не хотећи границу сувише примаћи граду Нишу, спусти је од Суповца све Моравом до села Катунa. На тај начин сва именована села остану и даље под Турском. Селаци из тих села стану се домишљати шта да раде? Жеља је њихова била тако јака, да су јавно скочили на оружје да се бију с Турцима.

У том послу њих је водио неки *Бурђан Јовић*, из села Палиграца, човек паметан, и врло храбар, и неки *Пош Мита* из Ниша

Устанак овај више је сведочанство оне силне жеље: да се са Србијом споје, него и најмање наде на успех.

Устаници се утврде у граду *Железнику*, који је већ описан. Турци их ту опколе и буде бој крвав. Као што се могло и мислити, Турци победе, али одмах почну блажити побеђене обећавајући им свакојаке олакшице.

Не видећи ни откуда никакве помоћи, устаници се разиђу кућама. Њихов вођ *Бурђан* и *Пош Мита* добију опроштај, и после су живели код својих кућа.

Бурђан је умро 1876 у своме селу, и, сиромах, није дочекао да види српску заставу на граду Нишу!

Бог да га прости!

Међу људма који су се задахњивали племенитом мишљу: да увећају бољитак у народном животу, и који су се трудили за добро свога народа, поменућемо још неколико њих, али, на жалост, само по именима: тако су нам извештаји о њима оскудни.

Тако нека је хвалом поменут

Цветко Декић, из села Вербатова, вођ запаљских устаника 1809 године. Некакав *Стојан Н.* позове тајно Турке у *Еминову Кутину* те дођу и опколе логор у ком је Цветко заповедао. Запoдeне се крвав бој у коме Цветко Декић падне јуначки.

Турци, по том, и онога Стојана, који им је учинио услугу, истуку на мртво име.

У то време, као устаник, радио је патриотски и јуначки и неки *Неша Попов Син*, из села Вербатова. Више ништа нисам о њему сазнао.

Живко Ранчић, из села Сићева, спремао је 1876 у своје селу и околини устанак; примао је оружје од српскога команданта, дизао сељаке, и помагао колико је више могао да се устанак шири.

Кад Турци, доцније, сузбивши српску војску, отму Грамаду, неко докаже Турцима да је Живко пријатељовао Србима. За то га паша обеси баш на Грамади.

Бог да прости!

Нека је светао спомен и овде свим јунацима који у нашем рату за ослобођење и независност (од 1876 — 1878) крвљу својом затопише земљу нишкога округа, и тиме купише Нишу слободу, после пет стотима година робовања, а себи право на вечиту захвалност народну.

Сава Јоксимовић
Артиљерски Капетан

Сава се родио у селу Орашцу, у округу крагујевачком, у кући Јоксимовића, 13 Јануара 1852. Учио је основну школу, и гимназију до 5 разреда. Године 1871 ступио је у војну Академију, и постао је официр 10 Августа 1875. Одликовао се свуда у борби, и на сами Божић 1877, при опсади Ниша, погинуо је.

Слава његову имену!

Владисав Карановић
Артиљерски поручик

Родио се године 1851, Септембра 20. Учио је основну школу, и 4 разреда Реалке. У војску је ступио месеца Октобра, године 1868. Официр је постао 10 Маја 1876. Погинуо је на Нишу, последњи дан борбе, 28 Децембра 1877.

Мир праху његовоме!

Влајко Стојановић
(Ровни 1847 у Голешници, а + 22 Децембра 1877 у Вучју)

Влајку Стојановићу беше име *Владимир*, али су га сви звали за живота, и сви га помињу по смрти именом од милоште; за то га и ми записујемо тако.

О животу Влајковом ми не знамо готово ништа; знамо да се родио око 1847, године, у селу Голешници, у алексипачкој Морави, да је служио у редовној војсци, и да је, као наредник, дошао у Лесковац у другој поли Децембра 1877, и одмах отишао међу вучанске устанике, и уредио их за бој, и био се с њима док није 22 Децембра погинуо.

Али оно што се прича о његову раду и држању у боју; што се казује о његовој јуначкој смрти, даје му права да га уврстимо међу заслужне људе нишкога округа.

Као што је већ поменуто, Влајко је најпре дошао у Лесковац. Разабравши да Лесковцу највећа опасност прети од Арнаућа који нагињу да продру преко села Вучја, оде одмах тамо међу устанике, и од часа заузме и утврди Дилавербегову кулу.

22 Децембра 1877 навале Арнаути са свом жестином својом на устанике. Пушка је грувала с обе стране; само су нападачи, не имајући никаква заклона, много више падали него опсађеници.

Влајко је био душа свих устаника; по његову гласу кретала се сва јуначка дружина у кули. Он је летео свуда, мртве је жалио, рањене тешио, живе соколио. И свакад је био пун наде, весео, насмејан!

Пред по дне ватра малко попрестане.

Влајко рекне друговима :

— Браћо! ево је ватра малко престала; да седнемо, да малко поручамо! Кад на ново запламти, немамо се кад ни сетити хлеба.

Приседну ручати.

Влајко једе орно и весели другове; а ми, прича један од његових другова: — изнемогли и забринути: неки жваће а не може да гута, а некеме се и вилице смрзле.

— Што сте тако невесели, ако Бога знате! пита Влајко: — зар ми не би помрли код својих кућа? Та два пута не умире нико, а један пут мора свако. Што да о том мислимо? Дед' у славу Лесковца, који би, да није нас овде, до вечера букнуо у пламен! Наже чутуру, напи се вина; прекрсти се; уста; узе пушку по среди и оде од мазгале до мазгале.

На ново загрокташе пушке; на ново се отпоче крвава борба. Влајко трчи свуда, соколи свуда. Али . . . ено и њега згоди самртно зрно. Он паде да више не устане! Другови га снесоше у једну собу у кули.

Самртно рањен, Влајко се тешко подушире руком да види како се бој бије, и друговима виче :

— Не мајите се око мене; гледајте бој; мислите за Лесковац! Освоји ноћ. Бој се претрже.

Освану други дан. Арнаути беху одступили, оставивши на бојном пољу 140 мртвих ратника, и 12 коња.

Али тај други дан затече јунака Влајка ледена као сињи камен. Он већ беше заспао вечни санак.

Влајка другови укопају крај цркве накривањске.

По што се учини мир, Влајкова мајка дође на гроб сину, и ожали га жалбом материнском.

Човека подузима неко чудно осећање кад слуша како говоре о Влајку другови који га надживише, и с каквим поштовањем помињу мештани мајку његову. Они њу не жале; они јој чисто завиде, и честитају што може рећи да је мајка онаком соколу!

Благо њојзи и с мртвим таким сином! Нека не жали материнских суза. Име њенога сина изазваће сузу и у туђем оку на кон многога времена после нас!

На гробу Влајковом стоји каменити крст с оваким записом:
„1877, Декемврија 22 ден, Владимир Стојановић, од Голешнице, бугарморавски срез.“

Ова борба, која однесе јуначку главу Влајкову, није дала Арнаутима сајузити се с турским четама у Клисури, и заштитила је Лесковац од плена и ватре. А за то:

Бог да прости Влајка и његове јуначке другове!

В. МЕСТА ЧИМ БИЛО ЗНАТНА.

Куновица, крајњи изданак Суве Планине, који се упућује к северозападу, и који је, по прилици, био спојен с *Плешем* докле га није престругала Нишава, те између њега и Плеша прокрчила својој води пут. Разни делови те планинске камаре имају данас разна имена, а то је све она, у старо доба често помињана, планина *Куновица*.

Плећа Куновице, преко којих данас прелази пут из Ниша к Белој Паланци, зову се *Плоча*. На северозападном окомку ове камаре село је *Куновица*, а на јужном, куд пролази пут који се од Ниша пење на Плочу, имају у страни више пута две чешме красне пијаће воде. Ту има и једна механица. Код механице била је стара караула *Беклеме* (што значи чекаоница или заседа), па је у време Каменичке буне изгорела. После је дошао на то место за буљубашу неки *Мехмед-Моралија* (Морејац, родом из Мореје) Он је начинио нову караулу, служио дуго ту, и умрбо у Нишу. По његову имену, то се место прозове *Моралија*. А сељаци, који најбоље знају имена местима у својој околини, кажу да је то *Куновица*, која се прозвала тако од дрвета *куна* (клена) којег много има у тој страни.

Куновица се латински звала *Catenomundi* (верига свијета)¹.

Године 1389 Султан Мурат, хотећи напасти на Србију, крене се у две колоне: једна му је колона ишла на Гостендил и Врању

¹ *Osman, Rječnik*, 34

ка Косову. Пред ову се спремао Цар Лазар. Друга је ишла преко Софије на Пирот. Лазар мошље војску да ову претече, и бар да *Куновицу* заузме пре Турака! Камен! Турци су ишли тако брзо, да су не само узели Пирот пре српске одбране, него су посели и саму Куновицу, и са Србима се среди тек у равни нишавској по изласку из Блисуре.¹

На Куновици је, по Божићу 1443, Деспот Ђурађ Бранковић сачекао и потукао Турке. У том је боју сам *Казим-Паша*, главни заповедник турске војске, пао Србима у руке; ту су изгинули многи знаменити Турци. Од Срба се у том боју јако одликовао *Ђурађ Мрњавчевић*, чији су коњаници и заробили *Казим-Пашу*.²

Куновици пева славни Гундулић овако:

„Куновица, грло од свијета,
„Ка веригом дугом веже,
„И Планина Стара опета
„Простире му се и потеже“³.

А Падмотић опет овако слади:

„У планини *Куновици*
Где дубрава расте густа . . .
Само једна што улица
Како змија вијаше се
Која пустих сред граница
Просечена виђаше се“⁴.

Јанкулов Збег, на 5 минута од манастира Свете Петке, у страни сироћу сићевске цркве, има једна караула из новијега доба, на месту које се зове *Јанкулов Збег*.

¹ *Годишњица* III, стр. 302

² Ч. *Мијитовић*, *Ђурађ Бранковић*, I, 360

³ *Остан*, III, 53, р 245 (издање 1844)

И при овом ваља поменути да стари пут није ишао преко Плоче, куда иде сада, него уз Кутину па преко *Карличког Камена* ка селу Вети. Ту је величанство Куновике много веће и дивније.

⁴ *Дубровник поновљени*, стр. 280

Прича се да су се Срби често у тај збег склањали од турске силе. Једном, у старо време, после некаквога боја, било се ту склонило много народа. Турци однекуд дознаду за тај збег и, козјом стазом, упуте се да га поробе.

Онда се некакав *Јанкуло*, човек мушког срца и поуздане руке, прикрије за камење покрај путање којом су Турци ишли. Турци су морали ићи само један по један, и често се придржавати рукама: тако је стаза била узана и стрмена. Јанкуло није имао ништа од оружја, него само један ражањ у рукама.

Кад му први Турчин дође на дохват, Јанкуло га крне својим ражњем, и Турчин се скотрља низа страшну стрмен у Нишаву. Кад други наиђе, и другог обори; и тако их је, веле, обарао докле турским лешевима није загатио Нишаву.

Они други Турци оздо, видећи шта бива на тој стази, а не могући ни с које друге стране прићи, нити ма чим досадити Јанкулу, окану се збега и Јанкула, и оду својим путем.

То се место и данас зове *Јанкулов Збег*.

Да ли ова прича нема какве везе с оним бојем на Куновици, који се десио између Срба и Турака по Божићу 1443 године, и који је поменут на Куновици?

Каменица, село, час и по хода на североисток од Ниша.

На Каменици нам се треба уставити бар један тренутак, да поменемо догађаје који се ту збише године 1809, и који име тога села унесоше у ерику историју, и у живи говорни језик народни.

Као што је познато, Срби су, по ранијој одлуци својој, с пролећа године 1809 ударили на Турке у један мах на неколико страна: прешли су преко Дрине на *Белину*; ударили на *Вишеград*; на *Сеницу*, и на *Нови Пазар*, прешли Мироч, и сишли на *Тимок*, и с Делиграда упутили се на *Ниш*.

Војска, која је имала напасти Ниш, приступала му је од Сврљига, јер је мислила да је Ниш с те стране најслабије заштићен. Војска је та, дошавши на Каменицу, начинила шест шанчева: Први — на *Чегру*, где су сада каменички виногради, баш према Викику. Ту је командовао ресавски војвода, *Стеван Синђелић*; други — у

Горњем Матевцу, где су заповедали *Петар Добрњац* и *Хајдук Вељко*; трећи — *више Матевца*, одонуд *Каменице*, у ком је заповедао *Илија Барјактаровић*; четврти — *у Каменици*, где је био главни заповедник целе војске *Милоје Петровић*; пети — *изнад села Каменице* више цркве, у ком је заповедао млавски војвода *Паул*, и шести — *у Доњем Матевцу*, где су били *Милојеви бећари*.

С Дрине, од Вишеграда, од Сенице, и од Нова Пазара долажаху најрадоснији гласи. Али се изроди свађа међу војводама овде на Каменици. „Вожд“ је оставио војводу који је већ дотле прославио Делиград, па за главног заповедника поставио свога кума, човека, који још и не зна шта је војна. Омраза се од војвода развије у војску. И тако поцепани, хладни, незадовољни, Срби дођу на Каменицу.

Да ли су Турци дознали за то, да ли нису — ми не знамо. Тек они 19 Маја 1809 груну огромном силом на Синђелићев шанец на Чегру. Стеван ту јуначки погибе. Турци, по том, истерају Србе из свих шанчева. Срби су на Каменици изгубили толико људи колико нису ни у ком боју дотле.

Та српска погибија не само да устави српско напредовање даље, него примора све војводе, баш и оне који су били најсрећнији, да се врате у границе пређашње Србије.

Стога несрећнога случаја у летописима се и чита:

„Пострадаше Срби на Каменици 19 Маја 1809; или: Српска несрећа на Каменици би 19 Маја 1809; или

— Ниси ти мене на Каменици заробио, да то и то тражиш од мене! или: Ослободио се и онај који се на Каменици заробио, а ја још робујем.“ Итд. итд.

Турци су те године, после свога успеха а нашег пораза на Каменици, освојили готово сву десну страну Мораве, и сишли су чак до Петке на Дунаву!

Ето за што је Каменица за Србе тако немило знаменита!

Чегр, од села Каменице идући на југ, има једна блага коса, један избрежак који се зове *Чегр*¹ (а не *Чагар*).

Тај избрежак, тај *Чегр*, сада је сав покривен виноградима. Он је на исток од *Виника*, и између њих два протиче поток *Брењички*.

На Чегру је 1809 био начинио шанац, и утврдио се са својом војском, ресавски војвода, *Стеван Синђелић*. Турци су га у том шанцу напали 19 Маја 1809. Синђелић се држао јуначки, али су и Турци јуришали јуначки. Шанац су опколили са свих страна. Помоћ Синђелићу не дође ни откуд. Већ му у шанцу мало остане живих и здравих војника.

Кад Турци својим мртвацима напуне ровове око шанца, и живи преко мртвих наваде у шанац, и стану се гушати и клати са Србима, онда командант шанца, војвода Стеван Синђелић, видећи да помоћ не долази ни откуд, отвори капије на шанцу, и рекне војницима, друговима својим :

— Избављајте се који год хоћете и можете!

Сам он сачека најгушћу турску навалу, па онда скреше пиштољ у своју барутану, те тако с многим Турцима и с оно Срба што је било око њега одлети у ваздух!

Тако је изгинула сва војска из овога шанца; није се спасло него само неколико људи².

Тога дана, које на Чегру, које на другим шанчевима око Каменице, а које у повлачењу до Делиграда, Срби су изгубили око четири хиљаде људи³.

Краљ Милан, по што је освојио Ниш, наредио је да се славном војводи Синђелићу, на његовом Чегру, дигне споменик.

Тај споменик освећен је врло свечано 21 Јуна 1878.

На мраморном стубу с једне стране пише :

¹ *Чегр* је реч турска, и значи: стаза, путања (sentier)

² *Милутиновић* у *Србијанци*, књ. III, 170 — 174

³ *Гласник* III, 153.

„Војводи Стевану Синђелићу
и његовим неумрлим јунацима славно палим
овде 19 Маја 1809 нападајући Ниш.“

С друге стране:

Књаз
Милан М Обреновић IV
и
Његова храбра војска покајаше их 28
децембра 1877 освојивши Ниш*.

Беле-Кула. — На 18 $\frac{1}{2}$ минута од Ниша, идући путем ка Пироту, баш онде где габровачки поток пресеца пиротски насип, неколико хвата даље од војне болнице, стоји страшна по постојању *Беле-Кула*.

После Синђелићеве јуначке смрти на Чегру, 19 Маја 1809, и после велике српске пропасти на свим шанчевима око Каменице, нишки паша обрече по 25 гроша за сваку главу српску. Турчијама нишким заповеди да главе деру. Коже с глава пунио је, веле, памуком и слао их у Цариград, а од лобања је озидао ову *Беле-Кулу* (кулу од глава). Овим је хтео заплашити Србе да се не у суде никад више поумити да свој стари Ниш потраже.

Кула је та четвороугаона; сад је висока око 15 стопа, а можда је била и виша. Има у наоколо 56 редова глава, а у сваком реду по 17 лобања, дакле свега је овде смештено 952 главе! Главе су међу циглама утврђене кречем, и све су лицем окренуте на поље. Тако поређане стојале су оне дуго; али родољубиви нишевљани, и сељаци из околине, вадили су, кад су год могли, по коју лобању, и сахрањивали у гробље.

Митад-Паша хтеде да сруши *Беле-Кулу*; а Турци нишевљани пошљу на њега тужбу чак у Цариград; и тако оста тај споменик турскога варварства и српскога отачаствоубља.

По што наши 28 Децембра 1877 отеше Ниш, Краљ Милан, првих дана по доласку своје у Ниш, похита на *Беле-Кулу* да учини пошту светим остацима мученика за слободу отаџбине. Тада је још било у кули неколико лобања. Њих се пожуреше поводити

кратковиди родољуби, који тим светитељским костима жељаху украсити своје писаће столове, или своје библиотеке!

Међу тим Ђеле-Кула стоји данас једва покривена кровом на четири сохе. Место да се над њом зида величанствени храм Божији за који се у светом писму вели: „Цркву ћу моју оградити на костима мученика,“ ми још и не мислимо колико смо дужни Ђеле-Кули! Слобода народа, као и црква Христова, утемељава се само на костима мученика.

А где би било достојније дићи храм слободи него овде, у славноме Нишу, над костима које је непријатељ прибрао да нас њима плаши?

Онај паша који је прибирао српске главе за овај крвави споменик, заповедио је најпре да се сва српска телеса загрну у један јалак; сутра дан се пресетио, или му је неко нешто шануо, па је наредио те су телеса откопана, и остављена да их поједу пси и разнесу тице . . .

Децо српска! не смећите никад с ума шта стаје слобода отаџбине. Ма колико да је њу тешко очувати, десет пута је теже изгубљену повратити!

Дедобарски хан, у хатару села Дедине Баре, на десној страни Мораве, куд пролази пут од Лесковца к Врањи. На томе хану био је један крвав сукоб између Срба и Турака године 1809, кад је оно војвода *Стреља*, са Савом Дедобарцем, дошао и одметнуо села око Власотинаца, у намери да затвори *Просеченицу* у Клисурси, али то не учинио, и тако војску изгубио и Власотинце предао плену и ватри¹.

Ђоанин Гроб. — На путу између Матевца и Доње Врежине гроб је честитог Ђопе из села Матевца, о ком је говорено на другом месту.

Ту је Ђопа пао у тренутку кад се одупрљо Турцима да би од њихова беса заклонио нејач села свога.

Бог да га прости!

¹ У „*Зимњим Вечерима*“ стр 152-165 испричани су ти догађаји са свим позивајући очевидца. Онде нема готово ни мало појетскога улепшавања! О војводи *Илији Стрељи*, осем онога што има у тој причи, гледај у *Кнежевину Србију* стр. 792. ²А и о Ђеле-Кули, стр. 800.

Виник, као планински огранак, поменут је међу планинама нишкога округа. Овде се помиње као место од особите важности за одбрану Ниша.

Виник је Нишу са стране северо-источне. Идући пешице може се од *Јагодинске Махале* (а то је као и од нишкога града) до најближег краја Виникова стићи за пола часа.

Мера пак вели да је Виник 200 метара виши од нишавина огледала, а далеко је од града Ниша 1800 метара. Његова је дужина 1300 метара.

Коса *Попадика* везује Виник с *Куриловом* и осталим планинским повијарцима.

На Винику су Турци имали ова утврђења:

- 1° Командир-табија;
- 2° Зуав-табија;
- 3° Анадол-Низами-табија; и
- 4° Митад-Паша-табија.

Ма да је и пре на Винику било којекаквих утврђења, опет је ово, овако утврђено, било све дело умнога и вреднога Митад-Паше.

Наши су, по освојењу, тим утврђењима наденули српска имена. Тако се сада та утврђења зову:

- 1° Кнез Михаило
- 2° Кнез Милан
- 3° Кнез наследник Александар и
- 4° Војвода Синђелић.

Железник, стари град, у хатару села Миљковца. О Железнику је говорено кад је била реч о старинама нишкога округа.

Овде се само помиње да је у оном устанку против Турака 1835 један бој између Срба и Турака био на овом граду Железнику.

Горица. — Од села Габровца диже се један избрежак који се пружа 3—4 часа, и који с југа натклапа варош Ниш. Тај избрежак зове се *Горица*. Горица се протеже до села *Перутине* до *Гурлине*, до *Паси-Пољане* (а не Пасје Пољане, као што неки пишу), и до половине онога пута који иде од Ниша на Мрамор, до изнад *Новога Села*.

Горица је огранак од *Селичевце*, и последњи посредни изданак од *Суве Планине*; тај огранак допире до самог Ниша. Горица је висока над Нишавом 160 метара (То су наши официри измерили на брзу руку).

Као бојно место, Горица је необично богата врховима, увалама, потоцима, гребенима — управо оним што треба за ратне послове.

Горица је сва обрађена; више од половине Горице притисли су сами виноградни.

С Горице је, 28 Децембра 1877, Ниш тако потучен да му није остало даље ни маха ни даха.

Без Горице и без Виника, град Ниш није ништа друго него једна пространа, јака, каменита ограда око оних многих слабо грађених магацина, који су препуни барута, и који би, да се, не дај Боже, запале, могли бацити у ваздух и град и варош Ниш.

Горицу Турци, не надајући се зар нападу с те стране, нису били ни утврдили, као што би требало.

Заслуга је Краља Милана што је онда, кад је општа мисао била да се Ниш само опколи па остави, а војска да иде даље, показао прстом на Горицу, рекавши: *Овде су Нишу врата!*

5 Јануара 1878, Краљ Милан је изјахао на Горицу да разгледа места на којима се војска борила. У главном шанцу на Горици, који су наши отели на јуриш 28 Децембра 1877, још је лежало доста мртвих Турака који су изгинули тога дана. Неки су лешеве били под снегом, а неки на ледини — сви смрзли и још непокварени.

Краљ је заповедио да се одмах покопају.

Мирошеваци, село, где је био бој 1878. Ту су устављене неке арнаутске чете које су ишле да робе Лесковац.

Свети Спас зове се брдо једно у општини мрштанској, у Заплању. Ништа се више за сад није могло сазнати о брду тако необичног имена.

Печењевце или новије *Печењевци*, село на Јабланици, испод Лесковца. Прича се да је некакав Бан био бој на *Бојнику*. Пре битке наредио је био да му се пече печење код манастира Свете

Марије (а тај је манастир био баш у средини данашњег села Печењеваца) на брегу који се зове *Белова Глава*.

Тек што је Ван, по разбоју, стигао да руча печења, сустигне га из Бојника непријатељ, и на ново нападне. Ван остави печење, повуче се у долину по сахата на север од Печењеваца, где начини шанчеве, и на ново се стане бранити.

На аустријској карти има забележено село *Денска* негде испод *Бербатова*. Тога села^н нити је било, нити га има. Него се само један врх од планине *Селичевице* зове *Денска*.

Медено Гувно. У општини села Печењеваца, изнад цркве Светога Илије, код дупљанских винограда, има једно брдо које се зове *Ванос*. На том брду, прича се, било је у старо време: *Медено Гувно*.

Логор, брдо у хатару села Еминове Кутине. На том је месту *Никола Срндак*, из Горњег Душника, уставши 1841 са својим заплацима против турске силе, начинио панац, и са 1000 војника, другога својих, дочекао турску војску, и побио се с њом.

Арнаути прећу планину Селичевицу, ударе на Срндака с леђа, разбију га, и попале сва села у Заплању.

Село Паликућа. — Прича се у околини Лесковца како је, пре сто година, неки *Пеша Прић*, из накривањског чивлака, био дигао народ на Турке. Турци доведу војску на тога бунтовника. На селу Паликући сретне се Пеша с том турском војском. Ту су се били четири дана. Најпосле Турци Пешу разбију, војску његову растерају, а село попале.

Рудар, село у срезу лесковачком, некад је важу било велика варош.

Копашница. — На бјду између Мораве и Ветернице код села Копашнице, био је 8 Јануара 1878 страшан бој између војске српске и војске турске. Ту су Турци били отели један топ српски. Срби, поткрепљени, на ново ударе, разбију Турке, и свој топ врате.

Овде је командовао артилеријом мајор *Милован Павловић* Одликовао се он и пуковник *Нићифор Јовановић*.

Грдилица, на уласку у моравски теснац идући од Лесковца. 23 Децембра 1877 беше ту мањи а 24 Децембра већи сукроб између наше војске и Турака.

Нашом војском командовао је потпуковник *Јован Поповић*. — 9 Јануара 1878, беше бој на левој страни копашничке реке; на десној страни Мораве, и код Власотинаца (све око Грдилице). На свим тим местима Турци су, разбијени, оставили моравски теснац, и узмакли к Врању. Срби заузимљу теснац и журе се за њима.

Командују: ђенерал *Ј. Бели-Марковић*, пуковник *Нићифор Јовановић*, и *Бока Влајковић*, потпуковник *Д. Ђурић*, мајори *М. Срећковић* и *Милован Павловић*.

Ту су рањени: пешачки поручик *Стеван Јовановић*, и потпоручик *Јован Вељковић*.

Ђурлински виногради. — У ђурлинским виноградима, на Горици, цео дан 22 Децембра 1877, била је жестока битка између српске и турске војске. Турци су најпосле потиснути.

Вучји Дел, Остра Чука, Доња Падина. — На свим овим местима тукли су се устаници с Турцима године 1877, док српска војска није стигла од Ав-Паланке идући к Нишу, те та места заузела, и борбу продужила.

23 Децембра српска се војска појављује на суводолским висовима и заузима *Вучји Дел*.

25 Децембра Турци силовито нападоше на *Вучји Дел*, али бише одбијени.

Ту погibe коњички поручик *Сава Јоксимовић*, а рани се *Илија Јовановић*.

26 Децембра опет су Турци нападали на *Вучји Дел*, и опет су одбијени.

Чапљинац. 20 Децембра 1877, растерани су Турци који су из Ниша ишли у проматрање

Марково Кале, као највише место на Горици, освојише Срби 26 Децембра 1877. 27 Децембра, од Маркова Калета до Ђурлинских висова грувала су 32 топа на Турке. Сви су ти топови били великога калибра¹.

Још треба поменути

Велику Камару и

Малу Камару (Ђувик) које су Турци били добро утврдили, те су их наши рудничани и пожаревањани морали својом крвљу откупити.

Одатле је после грмило на Ниш толико топова колико он није чуо у један мах откад је постао.

Широка Падина такође је једно место с кога се сипала ватра на Ниш. И има војних људи који тврде да је Ниш ућуткан баш са *Широке Падине*.

Брзи Брод, село крај Нишаве више Ниша. На Брзом Броду било је дуже пушкарање између војске наше и турске 19 Децембра 1877. Турци су растерани.

Чечина, село на Морави, онде где пут од Ниша ка Лесковцу прелази с десне на леву обалу моравску. Ту је преко Мораве велики мост.

Српска војска, после жестоке борбе, отела је тај *Чечински Мост* од Турака 8 Децембра 1877.

Командовао је мајор *Јован Петровић* и поручик *Илија Ђирић Хум*, вис северозападно од Ниша. 13 Фебруара 1878, Краљ

¹ Има два места која се зову *Марково Кале*. Ваља их оба прибележити:

¹⁰ У хатару села *Бербатова* (а не Барбатова), у планини, имају остаци од некаког старог града који народ зове: *Кале*, *Градиште*, *Латински Град*, али и „*Марково Кале*.“ То је једно место које се зове „*Марково Кале*.“

²⁰ Према селу Габровцу има друго место с кога је врло угодно тући Горицу И то се место зове *Марково Кале*.“

Многи сељаци беле да је оно прво право *Марково Кале*, а ово друго да су некакви шанчеви из новијег доба (зидано ту нема ништа). Неки додају да су то шанчеви с којих су Немци, у својим ратовима, тукли Ниш.

С овога другог *Марковог Калета* освојен је Ниш 28 Децембра, 1877.

Милан је излазио на вис Хум, да разгледа околину Ниша и утврђења на овој страни града.

Комрен. 13 Децембра 1877, Турци испадају из Ниша и усилавају се да отму од наше војске комренске висове,¹ али узалуд. Враћају се сузбијени.

*Чамурлија*¹, село на северозападној страни од Ниша.

Чамурлију су заузели Срби 5 Децембра 1877. Турци су се, у први мах, повукли, а после су покушали да је опет заузму, али без успеха.

8 Децембра 1877, Краљ Милан, прегледајући војску која је била управљена на Ниш, и соколећи војнике да сваки чини своју дужност, дошао је био на Чамурлији у праву топовску ватру: Турске бомбе учестале су око њега, но он је остао на месту докле год је држао да треба да је ту.

11 Децембра 1877, Краљ је опет био на Чамурлији. Тад је већ опазио да се Ниш не може дуго држати. За то је заповедио пуковнику Лешјанину да нишкога пашу, и команданта војске, позове на предају, како се не би људска крв узалуд проливала.

Краљ је тада јахао на коњу; студен је била 12° R. испод 0.

Овом приликом рекао је Краљ: *Ако се Ниш не преда, ући ћемо у њега кроз Горицу!*

Поповац, село на Нишави. 25 Децембра 1877, српска је војска преместила мост на Нишави с Трупала на соло Поповац.

Бајир, код Новог Села, на путу из Ниша к Мрамору. Ту је 29 Децембра 1877, у свануће, *Мујурдар-Мустафа Ефендија* предао *пуковнику Лешјанину* потписан уговор о предаји Ниша, пошто је 28 Децембра тако ућуткан да се даље није могао ни мало држати.

Студенски Врх, на *Сувој Планини*. — 23 Марта 1878, Краљ Милан је излазио на Студенски Врх, једно да ужива лепоту погледа на све стране с те висине; а друго да види разлику вегетације на оволикој висини према биљу доле у равни.

¹. Реч турска, значи: *блато, кала*.

Том приликом нађене су многе ретке биљке које су ископане, донесене у Ниш, и пресађене у башту краљевога двора. Узгред буди поменуто, Краљ Милан је врло јак у Ботаници.

Сићевскѝ Света Богородица, мада црква, у којој не може ни пет људи стати лепо, на левој страни нишавиној, мало ниже села Сићева.

Нишевљани лети врло често излазе у Сићево (цркви), мање да се Богу моле, а више да се одморе и провеселе.

Код цркве је врло добра пијаћа вода. За њу кажу:

„Кад се човек само једном напије воде у Сићеву, три дана после тога не може сит да се наједе.“

Други причају:

„Кад се човек неколико пута окупа у тој води, одмах му се по кожи изаспе нека оспа као мале богиње.“

Добро би било да наука рече своју реч о том месту и о тој води.

А док железница прохуји долином нишавском, како је то место необично лепо, биће доста гостију чак из Београда, који ће са задовољством провести неколико дана код смерне сићевске цркве.

Г. ВАРОШ, СЕЛА, КУКЕ

Ниш, град и варош; град на десној а варош на левој обали реке Нишаве, између Виника и Горице.

У реду је да најпре изложимо што прича народ о постању Ниша, па онда оно што историја о њему казује. То ћемо учинити у толико лашње, у колико смо дознали само за једну народну причу о постању Ниша. Та прича вели:

„Били су брат и сестра; брату је било име *Ниша*, а сестри — *Вида*. Њихова је очевина била сва земља од Мораве до Дунава.

„Њих двоје поделе своју очевину:

„Брат *Ниша* узме *Нишаву* и *Поморавље*, а *Вида* узме земљу до Дунава.

„Ниша на Нишави, између Горице и Виника, озида град *Ниш*, а Вида на Дунаву озида град *Видин*.

„Али се брат и сестра заваде око тога: где да буде граница између њихове две државе.

„Да не би дошло до веће свађе, договоре се овако: да свако од њих двоје, од свога града ка граду онога другог, гради железни пут, и истим путем пођу у одређени дан и час; па где се сретну, ту да буде синор њиховим државама.

„Тако уговоре; али тако не сатворе. Брат Ниша, место гвозења, узме камен, и каменом патосе пут од свога града Ниша до Грамаде, а сестра Вида не учини ни тако, него потекује коње гвозењем, па онда на коња дојезди на Грамаду.

„Могло је и око тога бити речи; али они виде да ни једно није урадило по уговору, па једно друго отрпе.

„И тако на Грамади учине синор својим државама; и за знак од синора натрпају од камења велику грамаду, да им то буде међа државама до века.

Та грамада од камења стојала је све до године 1876, а тада војска наша, прешавши преко границе кнежевине Србије, растури и ту грамаду.

„Камен за нишки град вађен је и тесан под хумском чуком. Одатле га је додавао народ све с руке на руку, јер је постављено било неколико редова људи, који су тај посао радили и дању и ноћу.

Тако вели прича о постању Ниша; а писана историја не зна поздравом ништа да каже: кад је први пут закопан Ниш.

Александријски астроном *Птоломије*, у свом великом географском спису о онда познатом свету (140 године после Христа), помиње Ниш као једну од главних вароша у Горњој Мизији.

Године 264 после Христа, римски цар Клаудије, пред зидовима града Ниша, потуче ђерманско племе *Готе*, које прво од толиких потоњих беше надрло на земље римскога царства.

Знаменити за хришћанство римски цар *Константин Велики* родио се и васпитао у Нишу. За то је Ниш био украсио многим дивним зградама за живота свога.

За владе Јулијана Апостата (331 — 364), Ниш је био тако утврђен да се мислило е се не може ни отети. А доиста се до тога доба срећно одупрбо свим нападачима.

Године 433 — 474 Ниш су опсађивали Хуни с вођем својим *Атилом*. Ту је тада била страшна кланица између Хуна који нападаху, и Нишевљана који град брањашу.

По смрти Атилиној Ниш, се опоравио. Али двадесет година доцније, на балканске земље ударише са севера *Остоготи*, који најпре узеше Београд па онда и Ниш.

Јустинијан (од 527 — 565), одупирући се нападима северних народа, оправи дуж Дунава 80 градова. Тада је у нишком крају подигао 32 нова градића и 7 старих обновио: дакле с Нишем равно 40 на број!

За владе бугарскога цара Симеуна, Ниш бејаше под Бугарском, а после је опет враћен Византији.

Године 1072, Маџари груну и опљачкају све земље до Ниша. У владичанској цркви у Нишу нађу они тело *Светога Прокопија*, отворе светитељев ђивот, одсеку свецу једну руку, донесу је у варош Митровицу на Сави, и положи у цркви Светог Димитрија.

Године 1162, византиски цар *Манојло* освоји Митровицу од Маџара, узме руку Светог Прокопија, и врати у Ниш осталоме телу светитељеву.

Тело Светог Прокопија остало је у Нишу дуго; одатле је већ испред Турака пренесено преко Мораве у град који се и данас, по имену тога свеца, зове *Прокуље*.

У пролеће године 1096, *Крсташи са запада*, које је водио *Витез Валтер* и *Петар од Амијена*, путујући у света места, ударе на Ниш.

У први мах пролазили су лепо, и дочекивани су били лепо. На послетку се око нечега заваде с нишевљанима. Из те заваде букне такав покољ да 10.000 људи изгине, и 2000 кола упропасти се са стварима и с новцима које је Петар с великом муком био напросјачио по западу.

Грчки цар Манојло (1143 — 1180), обновио је Ниш и у-

тврдио. Ратујући често, које са Стеваном Немањом, а које с Маџарима, Манојло је често дуже време боравио у Нишу.

Стеван Немања, војујући с Византијанима, отео је од њих ове градове: Козељ, Сврљиг, Равни, и славни град Ниш¹. У Нишу је, освојивши га, начинио цркву Светоме Пантелији, која је била мало више од садашње нове цркве Светога Пантелије.

Године 1385², после 25 дана јуначке одбране, Срби су морали уступити Ниш Турцима, и Цар Лазар је, по губитку Ниша, први пут био приморан везати се да даје Турцима:

- 1, Хиљаду литара сребра на годину, и
- 2, Хиљаду коњаника војне помоћи.

Тај тешки уговор трајао је мало. Цар Лазар и краљ босански *Тертко*, године 1387, скупе око 30.000 војника, и пођу на Турке. Мурат, оставши у Јевропи с мало војске, пошље пред њих 20.000 војника.

Војске се сударе на *Плочнику*, близу данашње *Куришумлије*, и ту Срби Турке потуку тако да је једва пети изнео главу.

Из ових бојева за Ниш, и око Ниша, излегла се и крвава битка косовска, 15 Јуна 1389, које величину и последице сви знамо.

Године 1443, кад се оно Срби и Маџари заједнички упињаху да Турке са свим протерају из Јевропе, и када их већ бежаху пребацили преко Балкана ка Марици, Ниш је био у српским рукама.

Године 1444, по Сегединском миру, на ком су Ђурђу Бранковићу враћене све његове земље, Ниш је уступљен, као давнашња баштина војводи Ђурђу Мрњавчевићу, унуку великога војводе Гојка Мрњавчевића, брата Вукашинова, по што је овај показао листине и повеље од владалаца, најпре грчких па онда српских, да је Ниш био баштина његових предака³.

Доцније су Турци заузели Ниш, и држали су га до године 1689.

¹ Летописац ређа и друге, као: *Средац* (Софију), *Перник*, *Велблужд* (Бостендид) *Стоб*, *Земун*, *Житомигаск*, *Скопљ*, и *Љешаск*, које ми предазимо, јер нису у околини Ниша.

² *Гласник* XI, 119 — 124. Обично се за овај бој узима година 1386, али ће бити верније узети годину 1385.

³ *Чед. Мијатовић, Бураф Бранковић* стр. 385 — 387.

Те године (1689) Аустријанци, ратујући с Турцима, иђаху свуда с масама Срба добровољаца. С оваким помагачима потуку они Турке код Ниша, освоје Ниш, и пошљу цару своје 15 турских барјака.

По што су се улогорили у Нишу, ђенерал Пиколоминија узме нешто своје војске, а више Срба добровољаца, и заузме Белу Паланку, пређе преко *Црног Теснаца* (ваљда Ченгене Дервен), заузме Пирот, па онда оде на Лесковац и Прокупље.

Но Аустријанци су се врло мало могли одржати у овим крајевима. Већ године 1690 морали су Ниш оставити Турцима¹.

После су га Турци на ново држали до године 1737. када га од њих отеше Немци.

Године 1737 Немци за кратко време освојеше Ниш, али га врло брзо² мораше уступити Турцима.

Године 1809, кад српски устанак напредоваше на југ и на исток, српска војска, долазећи преко Сврљига на Каменицу и Матевац, примицаше се да нападне Ниш; али, 19 Маја 1809, освану несрећни дан, који не само омете ту војску узети Ниш, него пресече све напредовање српско на свим странама, и на свим бојним пољима. Само ресавски војвода, *Стеван Синђелић*, јуначком смрћу на Чегру, купи имену своје вечити спомен.

Из сече на Чегру, на Каменици, Матевцу, и даље до самога Делиграда, куда се српска војска повлачила после несреће 19 маја 1809, никда је страшна *Келе-Кула*, о којој је на свом месту говорено.

¹ Наши летописи веде: Биство оу Ниш; Немац 3 месеца и поиде Белиграду, на своју границу, *Гласник* XX, 13.

² Die freiwillige Theilnahme der Serben und. итд.

Овде има једна белешка аустријскога команданта Ниша, која је врло карактеристична. Она гласи: „Мало пре дао сам покосити и дићи испред логора, који сам подигао у Нишу са стране откуда ће непријатељ доћи, све што може послужити за храну и фураж, а готову храну разнети у планине. За тим сам искипио све одличније мештани и казао им (да бих их одржао у добром расположењу и уздању) да се ја само до Југодине враћам, да се ту с осталом нашом војском састанем, па ћу отуда одмах за тим доћи Нишу у помоћ. За то нека они, међутим, поседују *Стрелац* (да ли није Стрелац село, и пут од Знепоља) *Лесковац*, *Пирот* и *Прокупље*, и нека их заседама обезбеде“!

И наравно је, и праведно је да после оваке политике српски летописи често узвикују: „Браћо, Срби, не верујте Немцу!“

За првога нашег рата 1876, кад војском нашом управљаху већином пријатељи из света, наше оружје није ни дошло до Ниша.

У другом рату, наша је војска још 3 Децембра 1877 прешла границу кнежевине, и прва пушкарања била су око села Доњег Матевца према Нишу.

Краљ Милан, као врховни команданат војске, од првог погледа са Чамурлије, 11 Децембра 1877, познао је да нама Ниш треба отимати преко Горице.

12 Децембра 1877 започело се пуцати на Ниш.

Нападном војском командовали су: ђенерал *Јован Белимарковић*, пуковници *М. Лешјанин*, *Коста Бучевић*, *Љуба Ивановић*, *П. Тошаловић*, *А. Орешиковић*, мајор *Бранко Васиљевић* (место *Јосифа Бркића* који је остао болестан у Алексинцу) и поручик *Арачић*.

Од 23 — 28 Децембра наша је војска отела све утврђене и zgodне положаје од *Брзога Брода* до *Марковог Калета*, и страшном ватром из толова натерала Турке да Ниш предаду.

Ниш је дакле истински освојен 28, а српска војска ушла је у њега 29 Децембра; Краљ Милан пак, као победилац, ујахао је у Ниш 3 Јануара 1878.

Дочекан као избавитељ, Краљ Милан је похвалио војсци јунаштво, и раздао одличја онима који су их у бојевима заслужили.

Грађанима нишким, између осталог, рекао је:

„Поздрављам вас, као заступник правде, као бранилац слободе, једнаке за све грађане, за све вере“!

Одуживши тај први дуг радосноме срцу своме, он се замислио, и овако дахнуо:

„И ако се српски стег на сред Ниша вије,
Јоште тужно Косово освећено није!“

Њено Величанство Краљица и Краљевић приспели су у Ниш 11 Новембра 1878; и ту зиму проведла је цела Краљевска кућа у новој престоници Нишу.

Ниш је бранило преко 5000 бораца са стотином и више

огњених грла, међу којима је било 26 крупних топова разнога калибра.

Сви турски војници, по што су обезоружани, испраћени су, заједно са својим официрима, једни преко Пирота — пут *Радомира*; други — пут *Врање*, а трећи — пут *Куршумлије* за Приштину.

У болницама нишким затечено је које рањених, које болесних 384 човека.

Сви су ти евакујисани, чим је стање здравља њиховог то допустило

Освојењем Ниша српска је војска добила
267 топова разног калибра,
13047 пушака
780 револвера

Осем тога, барута, и других бојних ствари, огромну количину.

Докле се на граду Нишу развила победна српска застава, ми смо на мртво изгубили: 2 официра, 4 старешине народне војске, и 114 војника. Рањено је пак 7 официра, 19 народних командира, и 765 војника.

Ниш су Србима предали *Хамил-Паша*, команданат војске, и *Рашид-Паша*, мутесариф градски.

Када смо, после толико стотина година, и после толиких мука и жртава, једном у Нишу, као у своме граду, хајде да га на доколици разгледамо!

Ниш је једно красно место, које се, нарочито лепотом своје околине, може мерити с најлепшим варошима на свету¹.

Него за овај мах нека стоји његова лепота; прече је да га разгледамо с друге које стране. Почнимо од *Града Ниша*. Град нишки је она средина око које се свакад прибирао остали Ниш. Али и за сами град ми се не ћемо враћати натраг у историју. Што смо напред казали о Нишу у опште, то се понавља тичало града.

¹ Турци за Ниш веде: „*Ниш је срма ђумиш*, то јест: *Ниш је чисто сребро* !

Сад је на реду да кажемо што за постање тврђаве коју гледамо данас, тврђаве која је пала Србима у руке 28 Децембра 1877.

Град је одавно био овде где је сада; али овај садашњи облик, ово спољашње своје одело добио је он, по свој прилици, између године 1719 и 1725.

Сва је прилика да су Турци, кад им је *Принц Јевђеније* отео Београд, те су морали узмаћи границу своју чак на Шупељак (Јовановац), навалили да озидају и утврде Ниш, као тврђаву првога реда на граници својој.

Посланик цара аустриског, *Д. Хуго од Вирмонта*, који је у лето године 1719, путујући за Цариград, прошао кроз Ниш, а године 1720, враћајући се из Цариграда, опет ударио на Ниш, прича да је нашао у Нишу велику оскудицу у храни, особито у пићи за стоку, с тога, вели, што је у Ниш дозвоно 16.000 спахија да граде град тај!

Послаников путописац, ценећи велику важност Ниша, каже:

— Кад ми (он то вели за Аустријанце) освојимо и Ниш, онда нам је пут до Цариграда отворен.¹

И тако је сва прилика да су овај данашњи нишки град градили Турци.

На првом савијутку градских страна, кад се од Алексинца долази у Ниш, између београдских градских врата и врата цариградских, облога је градске ескарпе зидана од тесаног зеленог камена у облику једног великог јаблана или кипариса. На врху тога дрвета стоје два голуба. Дрво то почиње од дна рова, и иде до на врх ескарпе.

И то је један доказ да су град овај градили Турци који милују таке украсе, а не Аустријанци.

Нишки је град доста мален; он долази међу градове мање. Он је неправиан полигон са седам страна, које су све разне дужине. Где се стране спајају, ту има пет различитих бастiona, а на једној страни и неко крунасто утврђење. По том би се могло

¹ Путопис Вирмонтов.

мислити да је грађен по Вобановој бастионској системи, али није; јер ни једна страна нема ништа што би личило на правилан број Вобанових бастионских фортова.

Изгледа да је град овај, овакав какав је сада, био такав и пре, па су му у последње време само бастиони додати за одбрану ровова, и за фланкирање појединих страна.

На граду су четвора велика врата:

1° *Стамболска Врата* (Стамбол-капија) на југу, према вароши, пред којима је мост који води у варош. Над уласком у та врата, с поља, има турски запис који је сада покривен сахатом сунчаником, а који у српском преводу гласи овако:

„Цар, који је величанствен као Александар; цар, који је славан као Дарије, јесте султан султана светских, *Ахмет-Хан*.

„Цар који гради градове потомству, цар света коме равна није било нити ће бити, што тврде сви светски мудраци. Он превазилази све своје царске претке управом и мудрошћу. Откако је засијала његова калифска звезда, на стотине држава просу се светлост његова. Он усрећи свој народ, а подиже многе вароши. Народу исламском начини многе богомоље, и овлада светом, као што месец светлост својом земљом влада. Сабљу своју обеси о највиши свод небески. Он надвиси све своје царске претке.

„Победи силне државе, и савлада све препреке. Стубове мира утврди сам по својој вољи, и на њима поби победничку заставу. Он је радио чак и у свечане дане, и на крајњим границама своје царевине вршио је државне послове. На све стране нагомилао је бојну спрему. Градове до самих сводова напунио је храном. И осем свега ево он начини град нишки по Александровој системи, и стави душманину гвоздену пречагу на пут. Он намести у овом граду гвоздене капије, и позавидеше овом граду и Родос и Кандија. На зидовима градским сагради куле, и бедеме му подиже до свода небескога на ком се сија звезда Зуџе-седим. Он је то већ све уредио. Астрономи могу узети да је то свод небески. Висина кула ових не може се догледати, и у рововима градским начинио је кладенац на ком се свет огледа. Капије, зидине, и табџе утврдио је. Сваки зид и

свака кула стоји као наострешени лав; *Јуриш-капија* претвори се у излазак војничких цинова. Кроз њу долази војска граду у помоћ. Свака кула достиже највише сводове, и сваку ноћ и свако јутро разлеже се с њих глас

— *Један је Бог!*

„Кад се јутром отворе крила на вратима, појури отуда некакав силовит дах који неверника земљи обара. На четири стране отворене су капије и подигнута кубета с којих се до истока разлежу гласи, да је Ахмет победилац! Пре годину дана доврши се ова градска капија, и на њој се подиже свод. У целој царевини поста ова капија најјача заштита, и султан Ахмет¹ начини нишки град најтврђим градом, 1132 године (а то је хришћанске 1723).

2° *Београдска врата*, на југозападној страни града, на путу којим се долази од Алексинца. И ова су врата врло марљиво шарана резаним камењем.

3° *Видинска врата*, на северној страни града управ према Винику.

4° *Водена врата* (или врата јагодинска) којима се излази на Нишаву, па онда се иде даље кроз Јагодинску махалу.

Осем тих великих врата, има још неколико *потерна* (вратанаца) за слажење у градске ровове.

Ма да је нишки град мали по обиму, опет је за Турака било у њему доста грађанских турских кућа. Та унутрашња варош имала је два дела: *Хунџар-махалу* и *Едирне-бали-махалу* (владачки део, и део Балије Једренца). Ту је било врло много неких каваница, бакалница, бозациница, и свакојаких турских прчварница.

У граду, близу београдских врата која су сад затворена, има једна чешма која је сад сува. На тој чешми има турски запис који српски гласи овако²:

„Ћехаја Хајдер подиже овај дивни источник, и остави га у имовину вернима.

¹ Звао се *Ахмет III*; после седам година, та је звезда збачена с престола. Он је владао свега 28 година!

² За све ове преводе с турскога језика на српски имам захвалити љубавности г. Алексе Пачића, који је добар био превести ми и друге турске речи.

„Божја је милост неисцрпљива, па тако и вредо ове воде. Нека свевршњи творац излије своју милост на њега. Нека му буде награда да га у рај уведе.“

„Ово написа Хаџеф Кудсија. Нека га потомство задржи у спомену. Године 1000“ — хришћанске 1592.

Кад се уђе у град на стамболска врата, одмах на десну страну данас је наш арсенал. И на тој згради има над вратима турски запис који српски гласи овако :

„Цар, завојеватељ света, раван Дарију, утврдио је стубове света. Његова је непретржна жеља и мисао да своју државу украси. И по томе он диже у Нишу нов депо. Сву своју пажњу покљонио је чувању ратне спреме, и сву божанску снагу показао је. На његовом је високом прагу безмерна милост за цео свет. Његове су крајње границе (серхат¹) јуначки и необориви бедем против душмана. Док је год створитеља света, нека и његове војске буде толико колико је звезда на небу, и живот његов нека буде дуговечан! Ове стихове, који показују довршење депоа, написа златним калемом Ешреф, и стави их на врата тврдога депоа што га Албдул-Меџид сагради 1273“ — хришћанске 1857.

Близу градских београдских врата имају нека два турска гроба (две тулбе), које Турци поштују као гробове својих светитеља. Вреди и њих поменути овде као једну допуну у опису града. Један је гроб у рову, а други пред самим вратима на гласији.

Први је гроб неке туркиње девојке, која се поштује као светица, а други је гроб некога *Даруни-бабе*, такође угодника божијег, по мухамедову закону.

О светици девојци причају у Нишу Турци ово :

Неки Турчин у Нишу, богат човек а без порода, усвоји неко сироче девојче, које се, поред других добрих својстава, одликовало великом побожношћу.

После неког времена, Турчин поочим оде на ђабу, да се по-

¹ *Серхат* значи: крајње границе царевине. Отуд се Бошњаци зову *Серхатлије*: а то ће рећи *крајишници*.

клони гробу Пророкову, што је једна од првих дужности сваког побожног мусломана.

У очи барјама, турчинова жена спреми доста јела и слаткиша, да по обичају на барјам подели сиротињи. Поћерка јој приђе и замоли је да јој да један сахан од онога јестива које је њен поочим најрадије јео.

— А што ће ти? упита помајка.

— Да однесем у Меку поочиму, и да га понудим, одговори дете.

— Не можеш ти, чедо моје, одговори помајка: — отићи у Меку; где је то себе! То је преко мора!

— Ако! Мени ће Бог помоћи да обрадујем поочима мога.

И дотле је молила да јој се да јело, докле се помајци не досади; па, више да је се отресе него од какве збиље, да јој сахан с јелом. Девојчица узме сахан, изиђе из куће, и не удари на градска врата, него правце преко градскога бедема и преко рова. Ту је нестане. Помајка потрчи за њом, али је не нађе нигде: ни на граду, ни у рову, нити игде на другом месту. Само у рову градском нађе њене папуче.

Од тога вечера нигде се није чуло ни гласа, ни нашла трага од тога девојчета.

Кад се Турчин поочим врати с Ђабе, и затражи поћерку, жена му исприча све како је нестало девојчета. Турчин отвори своје бисаге, и извади жени онај исти сахан који је она с јелом предала поћерци у очи барјама.

— А откуд теби тај сахан? упита упрепашћена била.

— Сутра дан по барјаму, одговори Турчин: — нашао сам га у мојој соби у Меки, и у њему беху медене гурабије.

После тога, на оном месту где су остале поћерчине папуче, неки побожни Турци виђали су некаку светлост коју, веле, није палила рука човечија.

Поочим, верујући и сам с осталим Турцима да му се поћерка посветила, начини лепу гробницу на оном месту где су нађене њене

пануче, и покрије је високом тулбом. Ту су одмах правоверни почели долазити на молитву Богу и пророку.

То је нишка побожна прича о туркињи светици девојци.

Још се додаје да та светиња не трпи покривача! Три пута је тулба грађена, и три пута се сама рушила. Сад стоји гроб откривен те га бије киша и греје сунце по вољи.

Други је гроб на градској гласији. У њему је сахрањен неки *Деруни-Баба*, Турчин.

Кажу да је Деруни-Баба био нишевланин, и у Нишу је стално живео. С друге стране опет говори се да је био родом из Босне, да је живео у Београду, за тим да се у Нишу настанио¹ као дошљак. Еле је он био човек врло побожан и богоугодан. Кажу да није било молбе коју Бог не би хтео Деруни-Баби испунити.

Једном је у Нишу и околини била велика суша: све се сасушило, све сагорело. Све три вере: турска, хришћанска, и јеврејска, свака у својој богомољи, молиле су се Богу, да би једној земљи угасио жеђ — па ништа. Жеђа све јача, суша све већа!

Сад се тек сетe да је требало кренути на молитву Деруни-Бабу. И нишлије стану га молити да он падне Богу на молитву. Угодник Божји хоће, али најпре узме неколико врећа пиринча, и засеје све поље од Ниша до Ђеле-Куле. По што то сврши, замоли се Богу, и Бог, веле, прими молитву, пошље Нишу красну кишу која све поврати, и та је година, после, била роднија него икоја пре ње.

Деруни-Баба имао је кућу негде око садашње *Ислахане*. Био је тако лековите руке, да је могао извидати од сваке болести. Кад није на молитви, он је, веле, обично седео по цео дан на ћепенку једне пекарнице, и давао лекове онима који би му се јављали.

Лекови су му били и прости и јевтини: само залагај хлеба од онога хлепца од кога је јео сам Деруни-Баба, био је довољан па да прође највећа бољка. Тако верује и тако прича побожна савест мусломанска.

У то време био је у Нишу заповедник *Махмуд-Паша Призренац*.

¹ У Београд-Махали.

Једне ноћи дође паши на сан овај Деруни-Баба и рекне :

— Пашо! Ја ћу да умрем, и посветићу се. Твоје је да ми начиниш текију поред града близу београдских врата.

Сутра дан паша пита за Деруни-Бабу, и дозна да је здрав и чео, као у најбоље дане своје.

Паша помисли: За оваког је још рано бринути се о гробу.

Друге ноћи дође Деруни-Баба опет, и запрети клетвом, ако му се не спреми гроб.

Паша дозове угодника Божијег, и увери се својим очима да је здрав, и опет не хтеде гроба градити.

Треће ноћи исти сан.

Паша рано у јутру пошље за Деруни-Бабу, али — Деруни-Баба умрѐо.

Сви су Турци веровали да се посветио. Паша му брже боље начини гроб и текију. Те то остане побожним Турцима да се и данас, на том гробу, петком и о барјаму, моле Богу и пале свеће и кандила¹.

Готово нема турскога места где не би било веровања о оваким светитељима турским.

И ово нека је прилог за карактеристику турских нарави и обичаја.

Као што је већ речено, град Ниш је на десној обали реке Нипаве. С горње стране града део је вароши који се зове *Јагодинска Махала*², а с доње стране града је део који се зове: *Београдска Махала*, све на десном брегу нишавином.

Главна пак варош Ниш пружи́ла се на левој обали нишавској спроћу града, и спроћу Београдске Махале, па се онда још раширила на југ до под саму *Горицу*.

¹ Деруни-Бабина тулба порушена је ове 1883 године. Хоџа, кад му је попућено да кости Деруни-Бабине пренесе у цамију, одговорио је: -- *Не може; него земља треба да иде у земљу!*

² Кажу да се *Јагодин-Махала* до године 1834 звала *Неготин-Махала* (што би приличније и било). Али пошто се те године граница између Турске и Србије учини Тимоком, и Неготин оде Србији, Турци *Неготин-Махалу* прозову *Јагодин-Махала* (!?)

Једину за овај мах спону између града и вароши преко реке Нишаве држи велики мост, намештен баш пред цариградским вратима града Ниша.

Мост овај има у дужину 65·0 метара, а у ширину има два коловоза, и две стазе пешачке.

Мост лежи на три јака каменита стуба у води, и на два стуба брежна.

Брежни стуб леви има ширине 27·70, и изгледа да је продужење самога моста; стубови у води широки су 7·60 до 8·00 метара. На тај начин мост има четири ока кроз која јури Нишава. Свако је ово око различне величине (11·20, 10·75, 9·00 и 9·75).

Иза левога брежног стуба, има још једна вада, којом иде вода на воденицу баш до самога моста.

Мост је овај, по заповести Краља Милана, обновљен и проширен, наравно на старим стубовима, који су само издигнути на више, да би мост од поводња био сачуван.

На том мосту, кад су наши узели Ниш, биле су две мраморне плоче с турским записима. Запис на плочи, која је стајала на десној страни, гласи српски овако:

„Мехмед-Паша штедротом својом начини овај мост. Овим јаким мостом, ком нема равна, пролазе дању и ноћу богати и сиромаси. Нека Бог награди оснивача ове корисне задужбине. Ове стихове написа Хашим у спомен моста који начини Мехмед-Паша 1028 (Хришћанске 1619).

На плочи с леве стране овај је запис:

„Везир Мехмед-Паша, пролазећи у Будим, за будимског мухафиса, дође на Нишаву, и виде да је мост са свим опао, да се људи путници врло муче. Доцније, дошавши у Цариград, као кајмакам, поче оправљати овај мост, и доврши га 1028 (1619). Пролазници који се за покој душе оснивачеве помоле Богу, прећи ће ласно преко сератског моста¹“.

Пошто је тај мост, по наредби Краља Милана, оправљен, а

¹ *Серат* је на седмом небу мост који води у рај; он је тањи од длаке, и оштрији од сабљина оштрица!

већ је дотле имао своју историју, остављене су и оне плоче онако како су стојале, само је на дну додат овај српски запис:

„Подписао
Везир Мехмед-Паша
КОМАНДАНТ БУДИМСКИ 1028 — 1619
ОБНОВЉЕН
Под владом Књаза српског
Милана М. Обреновића IV
по освојењу Ниша 28 ДЕКЕМБРА 1877.“

Као што је раније поменуто, главна је нишка варош на левој страни реке Нишаве. Она почиње одмах од моста. Идући с моста у варош, на лево је одмах *Краљев Двор*. То је некад био конак чувенога *Хафис-Паше*, познатог нама од боја на Иванковцу 1805. За тим је тај „конак“ припадао *Махмуд-Паши*, сину Хафисовом, побратиму Кнеза Милоша.

Кад смо ми заузели Ниш, онда се у том „Конаку“ сместила била за време *Врховна Команда*. По свршетку рата, то је имање купљено од Муста-Бега, Хафис-пашина праунука за рачун Њ. В. Краља¹.

Варош се протеже од Нишаве до под саму Горицу, и притисла је сву равницу на којој је.

Погрешка је што се није преселила варош на десну страну нишавску, па да се пружица од града уз воду. То би било и за здравље боље, и нишевљани никад не би страховали од поплаве као што страхују сада.²

Ниш се данас обнавља, чисти, улепшава, па је човеку мило и поћи по њему. Али он је био другојачији кад га је заузела српска војска. Онда је то био пакао у средини раја: у средини онако

¹ Кад је унук Хафис-пашин, Бећир-Бег, први пут упитан: би ли продао Краљу Милану ову своју кућу, одговорио је:

— Ја сам срећан што су се очи витешкога Краља српског, освојитеља Ниша, зауставиле на маленом добру моме. Никакве цене поставити не могу.

Ово није само китњасто, по источном обичају, него и добро прорачуњено. Овако је његов син Муста-Бег примио више!

² Пре две године подигнут је око Ниша јак насип, који га сад чува од поплаве.

миле околине, варош нишка беше сметлиште турске нечистоће, где је чамао и опадао некада силни и страховити Турчин; куће не бежу као куће, нити улице као улице. Ни сто корака није могао човек корачити, а да не уђе у какву улицу без излаза. И ту га обично срастају деца и вичу:

— Не се искача туде, не!

Ако из те улице пређе у другу, и опет запада у какав слепи сокак. Тако се понавља неколико пута, докле се најпосле не увери да без вође не уме изићи из тога лавиринта.

У средини најживљег пазара двоја се кола нису могла размишати; него, ако се сретну, морају се или враћати назад, или расточити докле се прогурају једна мимо друга. У једној улици човек удара на цамију која се испречила на сред среде улице; у другој се мора провлачити испод каквог кафанског чардака, с кога му се врло често сливала за врат берберска сапуница; у трећој је пролазио кроз некакав безистан, или испод какве турске карауле у средини најживљега пролажења.

Даље тамо, могао се човек углибити у какву баруштину, или би натрапао на какве стрвине које се лагано распадају по вољи сунца, ваздуха и кише.

Неколико хиљада кола тога ђубрета дигнуто је с нишких улица и извезено ван вароши, па се онда довлачила чиста земља и песак за насипање.

Онде где је дагас сад пред краљевим двором, биле су баре, покривене жабокреком и свакојаком нечистоћом, да се, пролазећи туда, није могло мирно дахнути душом.

Идући од Алексинца, како се наступи на Београдску Махалу, морало се пролазити кроз таку тескобу и нечистоћу да је још и сада гроза сећати се тога!

Краљ Милан, ушавши у Ниш, био је најпре одсео у граду; али је „конак палин“ био тако онао, да се у њему није могло ни лети боравити. На конаку је било прозора без броја; било је неких одаја, кавеоцака, долапа, и амурлука, само нигде мирнога места, да би се човек могао склонити од ветра и зиме. Поред про-

зора у соби био је неки вајни миндерлук за седење. Краљ би некад, посевши на том миндерлуку, устао да прими кога, или да прохода по соби, а кад би се вратио, застао би своје место већ завејано снегом!

Такав је то био конач!!!.

Варош је, осем деобе коју је чинила Нишава, имала и другу деобу. Делови вароши звали су се по поповима чија су нурија. А и осем тога, неки су делови имали своја мѐсна имена. Тако се један део звао: *Стамбол-Капија*; други — *Покривена Чаршија*; трећи — *Лесковачка Капија*; четврти — *Чаркацин Чивлак*; пети — *Шожина Капија*; шести — *Арнаут-Пазар*; седми — *Палилула*, итд.

Нишка је варош била свуд околу ограђена с два платна земљаног утврђења; једно је утврђење хватало мање вароши, и показује да је оно грађено онда кад је варош сва била толика. Друго је утврђење опасивало готово целу данашњу варош.

Сад су напуштена оба та појаса за утврђење, и готово су сасвим засута.

Од јавних грађевина ваља у Нишу да се помене:

1° *Нова Црква*, која је освешћена тек 13 Фебруара 1878. То је грађевина већа од свих богомоља које данас има краљевина Србија.

Ту је цркву градио мајстор *Андрија Дамњановић*, из Велеза; онај исти који је градио нову смедеревску цркву.

У *Српским Новинама* (од 23 Фебруара 1878, бр. 42), у подлиску, може се читати како је свршена свечаност освешћења ове нове нишке цркве.

На кору ове цркве, с десне стране, има мала црквица, посвећена светоме Симеуну Немањи, који се и светкује 13 Фебруара. Црквицу ту начинио је Краљ Милан одмах по освојењу Ниша. У њој се он обично и причешћивао, док је боравио у Нишу.

2° *Нова школа*, одмах до нове цркве. Ову је грађевину не само допустио градити, него још и својим прилогом помогао некадашњи управник нишки *Митад-Паша*.

3° *Стара нишка црква* мало је на југозапад од нове цркве. Она је спуштена дубоко у земљу. Слави Св. Аранђела Михаила и Гаврила. Обновљена је године 1839 при митрополиту *Глигорију*¹, као што гласи запис над западним вратима њеним².

4° *Свети Пантелија*. На једно хиљаду или хиљаду две стаметара више Јагодинске Махале, код врела красне пијаће воде, нова је црквица *Светог Пантелије*.

Кад је Стеван Немања отео Ниш од Византијана, онда је он у Нишу подигао цркву *Св. Пантелији*. Та Немањина црква била је нешто више од ове данашње; она је баш под Виником.

И за време турске владе народ се хиљадама збирао 27 Јула на црквиште Светог Пантелије.

По освојењу Ниша, баш на Марков дан, 1878, освећено је место за цркву, и зазвонило звоно, које је скинуто са сатске куле у граду Нишу, а већ 27 Јула 1878 освећена је ова нова црква Св. Пантелији.

Та црква редовно служи славећи Бога и свога ослободитеља.

За обнову ове цркве, звонаре, и куће уз цркву, помињу се као врло заслужни: *Димитрије Х. Манић*, и *Јован Рајковић* из Ниша.

5° *Свети Никола*, на југоисток од велике нишке цркве, на путу којим се преко брда иде у Габровац, у оној нишкој махали коју населише Турци београђани, пошто их 1862 године из Београда крете Кнез Михаило. У том крају сваки зна за ову необичну богомољу.

Црква ова мењала је своју веру шест пута: први пут је

¹ На левој страни од олтарa, на пољу, гроб је митрополита нишког *Григорија* који се родно у селу Кожници у округу трнском, и умро 18 Октобра 1842.

² Године 1834, Маја 29, тутори нишке цркве: Станко Милосављевић, Стојанча Крстовић, и Лазар Николајевић, моле Кнеза Милоша да и унапред даје по 2 паре од товара јеспана који прође преко ђумрука нишког. Кажу: „Досада је то твој конвуз овде у Нишу наплаћивао, и сваке нове године предавао цркви, а сада ђумрук иде на Алексинце;“ па моле да то и даље остане. (Н 2076 у арзиви кнежеве канцеларије од 1834).

била црква, па се потурчила. Доцније је тако прелазила из вере у веру, докле је година 1878^{ма} не заста као цамију.

Прича се да никад уз ову богомољу није могла одржати се мунара, него се или накривила, или са свим пала. Кад год би се ова мунара накривила, Турци су се свакад надали каквом свом злу.

Године 1877, богомоља је ова била цамија, и мунара њена била се толико накривила да је било тешко и разумети: како не падне такав велики терет, пошто се толико нагнуо.

Кад су Срби узели Ниш, и почели га уређивати, дође једнога дана српском старешини једна депутација у којој бежу хоџа, муфтија, и више одабраних Турака, и предложе: да се ова богомоља „врати у своју веру“, то јест, да се претвори у цркву.

— Ми знамо, рекоше они: — да та богомоља увек иде ономе коме Бог да власт над Нишем. Па је, вала, право да и сада пређе у своју стару веру!

Понуда се прими. Срби криву мунару оборе да не би кога притисла, а на цркву *Светога Николу* ставе сјајни крст!

Од тога доба у „Светом Николи“ опет се служи служба Божија.

Садашња зграда те богомоље постала је 1863 — 1864. Турци су пређашњу црквену зграду оборили до темеља, само да нестане црквеног облика; не би ли тако богомоља заборавила своју стару веру. Нову зграду обрнули су к југу а не ка истоку. И све то наравно није им ништа помогло!

Док је још стајала стара зграда, а богомоља била цамија, одбије се некако малтер с једне дупке унутра, и ту се нађе једна икона и један леп дрвени путир. Турци и икону и путир однесу паши, а паша обоје пошље владици.

Те се утвари чувају и данас у нишкој цркви.

На Св. Николи, док је био црква, стајао је један запис који су Турци, пошто су цркву потурчили, скинули и однели у град. Тај је камен нађен, и запис на њему гласи овако:

Изволенне ѿца и съспешенне сына и съвршенне светого дѣла създа се си божѣственн храмъ светого ѿца Николае трѣдомъ и поденгомъ преосвештененнаго Господина и Митрополита Ниш-кога Кириу кир Іоанника и слѣжителен (овако пише : слѣжитейн) и архидѣаконъ Серлафѣон помощію всем Христіаномъ и рѣкетомъ и трговцемъ и настоатеа кир Стоанъ въ лето ѿ с ѿ ѿт рожд. а ѿ б ѿ в.

6° Ваља поменути лепу зграду болничку у Нишу, код Ђеле-Буле, са 80 постеља, коју је градио Митад-Паша.

Вреди видети ред, чистоћу и сав дух који влада у тој болници.

7° *Нова Касарна*, више града Ниша до *Јагодин-Махале*. Зграда је та довршена тек 1882. И по солидности грађевине, и по удобности употребе једна је од ретких наших војних зграда.

Воде пијаће Ниш има довољно; али је нема довољно добре, здраве. Мора се признати да су се Турци и више и боље старали за воду него ми. И бунарска вода и чешменска у Нишу није таква каква би требало да је. А имала би се откуд довести вода здрава, само треба воље и умења.

Лепи Ниш не треба да је без воде, која није само најбољи украс свакоме месту, него је јоште и најједрије врело здравља на-роднога.

Барометар (анероид), за лепа времена, редовно је у Нишу на 760, а за необично чиста и сува ваздуха пење се, премда врло ретко, до 770. А то је од прилике онако како стоји на Теразији у Београду.

За рђава времена, колико се досад опазило, барометар је спа-дао на 725.

Температура је као и у Београду. Говори се да је у Нишу зима блажа, али је то тешко доказати без тачних бележака врсз дуже време. Може се рећи толико да биљке у Нишу на 10 — 12 дана раније терају него у Београду; али студен зими слази до 18 — 22 ступња испод 0, а тако бива и у Београду.

Топлота се лети пење 25 — 30 ступања.

Стари људи у Нишу мисле да је права зима од 1 Јануара

до 1 Марта. Пре и после тога времена држе они да зима не може имати силе.

Ветрови у Нишу дувају ови:

Северозападни од Јастрепца. Овај се зими најчешће опажа. Он доноси лети кишу, а некад и град који може да буде јак и opak. Зими пак обично догони снег.

Устока или *Кошава* дува са Старе Планине низ Нишаву. Обично је сува, врло силна и траје по неколико дана. Других јаких ветрова нема; а има ветрића и неке промаје готово увек. И то чува здравље у Нишу који је на месту ниском и подводном.

Заразе нема никакве. Бива случајева грознице, тифа, разних богиња у деце, шарлаха, и гушобоље, али се све, хвала Богу, сврши са два три случаја.

Поред свега тога не падају у очи људи дуга века у Нишу.

Доба дана у Нишу бива 6 минута раније него у Београду, то јест, кад је у Београду по дне, онда је у Нишу по дне и шест минута више.

Док су Турци држали Ниш, у њему је живело до 8500 душа Турака. Највише њих живели су од прихода (деветка) с имања која су им била по селима око Ниша. Неки су били: поткивачи, бербери, седлари, ножари, пушкари, и бакали. Трговаца их је било врло мало.

Цамија је у Нишу, у то доба, било 13; сад су само 3; и од те 3, само 1 ради, а 2 су пусте.

Једна цамија била је у Бањи, али је сад срушена.

Осем Ниша само су још у селу Локошници живели Турци, и то само десетина душа. Ови су се одселили у Солун.

Кад су наши, по освојењу Ниша, доспели да га попишу, нашло се у њему 12.817 душа, и то 6712 мушкараца и 6105 женских.

Од тога укупног броја било је турских лица 401, Јевреја 900, Цигана 797 = свега 2098. Срба, дакле, било је 10,719,

Дотле пак иселило се из Ниша 1075 породица турских са 4274 душе¹.

Чудновата је судбина многих између ових Турака:

Њих има који су се родили у Јагодини. Одатле их је дигао Кнез Милош, и стерао у Београд.

Из Београда кренуо их је Кнез Михаило у Ниш.

Из Ниша потискује их Краљ Милан даље.

Турци се ти исељавају у Приштину, Скопље, Призрен, Солун.

— Што идете тамо, кад ћемо ми за вама, реку некад Срби, као падећи се с Турцима.

— Ако! одговарају Турци: — такав нам је есмет (судбина). Ми ћемо најзад у Шам, одакле су и наши стари

Вреди за Ниш забележити још и ове бројеве:

У време пописа, у Нишу је било ожењених људи 2.479, а мужатица жена — 2482, докле је међу Турцима (осталима у Нишу) било њих неколико који су имали по две жене. А међу онима који су се иселили било их је и са три и четири жене.

Мужева одвојених од жена било је 116, а раздвојених 12; жена одвојених од мужева 58, а раздвојених 10. Удоваца је било 194, а удовица 801!

Писмених мушкараца било је 1915, а писмених женских 73.

Пореских глава било је 3493, а бећарских даначких глава 422.

Кућа је било 2719, а породица 3277.

Живот мисаони није развијен у Нишу. Нишевљанин је у мисаоном свету само онда када је у својој цркви, кад се моли Богу, и кад се стара за своју душу. За друге облике живота душевнога нишевљанин не зна. Она честа излажења у винограде; оно подуже боравање у питомом Габровцу, или у кршном Сићеву, више су телесни одмор него душевна наслада лепотом природних створова и чудеса.

¹ Начелник штаба врховне команде, 18 Августа 1878 А'ВН 3490, јавља министру спољних послова да су се ти Турци иселили на 1924 кола; у Нишу је остало 79 породица турских са 316 душа. Турци који су остали у Нишу настанили су се у *Београд-Махали*, где имају једну цамију. Остале су сами напустили.

При свем том, срце је срце. И кад не уме певати величанствену епонеју, оно угоди да певуши жубор хладне водице, или трепер зеленога лишћа, или миље девојачког лица, или драж мушкога стаса и погледа! И Ниш певука; Ниш попева милине живота породичког, живота затворенога. У том животу јако пада у очи неки рођачки однос међу људма: *Бата-Таса, Чича-Милоје, Деда-Стојан, Побратим-Илија, Невеста-Лена, Снаша-Марија, Стрина-Васка* итд. — имена су којима се изражавају не само ступњи сродства, него и друштвено поштовање и уважавање.

Нишке песме не траже јунаке ни у дубокој прошлости, нити у далекој туђини. Прошлости оне не познају, а туђине оне не знају. Њима је доста какав виђен и отресан момак, или каква лепа девојка па да се излију да срце занесу. Готово данас нема ни нишевљанина ни нишевљанке који, у своје време, нису имали своје песме, особито ако су што у чем претрпели, те тиме стекли право на песмино учешће и заштиту. Више од двадесет година сва Србија слуша песму: „Кревет мела Параскева“.

А та „убава“, та „жалосна“ Параскева живи данас у Нишу. Али већ данас она може бити предмет каквој причи, а песми никакво!

Нашим улазом у Ниш, започео се у Нишу живот нови, живот други. О том животу београђанима мало се што има казати. Ко Београд види, тај Ниш већ зна. Мале разлике немоћне су изменити општи тип, општи облик . . .

У Нишу данас имају све школе:

- 1° Основне школе мушке,
- 2° Основне школе женске
- 3° Гимназија, и
- 4° Учитељска школа.

У мушким основним школама раде 12 наставника (9 учитеља 3 учитељке) а учи се 623 ђака;

У женским основним школама раде 7 наставница, а учи се 331 ученица.

У гимназији нишкој раде данас 15 наставника, а учи се 170 ученика (међу којима је 14 девојчица).

У учитељској школи раде 10 наставника, а учи се 59 ученика

Свега дакле у Нишу има 4 учионице, 32 наставника, 673 ученика, и 248 ученица.

К тима ваља додати 1 школу турску где се уче и мушка и женска деца, и 1 школу јеврејску.

Још како је Ниш освојен, и Краљ Милан, дужим својим бављењем, учинио га новом престоницом српском, неколике јевропске државе похитале су наместити своје агенте у Нишу.

Данас Краљ Милан не седи тамо, али стицање странаца са свих страна, раскршће путова које је Ниш био од старине, и станица која ће бити железници што се текар диже — оправдавају то постављање трговачких агената.

У Нишу, дакле, имају своје консуле: Енглеска, Француска, Аустроугарска, и Италија.

И Турска је желела отворити своје консулство у Нишу, и већ је и носиоца тога чина послала на место, али влада краљева, из врло оправданих разлога, није га још признала.

Од Ниша, као звездани зраци, разлазе се насути путови на неколико страна. Тако иде:

І Од Ниша на Лесковац и Врање

	Метара	Час. мин.
Од Ниша до Курвинграда	12,042	2·24 ¹ / ₂
„ „ „ Чечине	15.522	3· 6 ¹ / ₄
„ „ „ Новог Хана	20.122	4. 1 ¹ / ₂
„ „ „ Печењевца	28.220	5.39
„ „ „ Лесковца	39.810	7·57 ¹ / ₂
„ „ „ Грдилице	44.910	8·59
„ „ „ Власотинаца (мало у страпу)	55,470	11·5
„ „ „ Цепе	73.810	14·45 ¹ / ₂
„ „ „ Врање	118.810	23.45 ¹ / ₂
„ „ „ Границе	128.970	25.47

II Од Ниша на Прокупље, Куршумлију, Преполца

Од Ниша до Мрамора (моста)	9·060	1·48
" " " Мерошине	15·590	3· 7
" " " Бугариновца	21·790	4·22
" " " Бабина Потока	24·580	4·55
" " " Појате	26·250	5·15
" " " Прокупља	27·830	5·33
" " " Бацког Хана	41·831	8·22
" " " Плочника	44·430	8·53
" " " Куршумлије	55·930	11·10
" " " Бање	65·230	13· 2
" " " Преполца (границе)	72·330	14·28

III Од Ниша до Суповца

Од Ниша до Мрамора (моста)	9·060	1·48
" " " Мрамора (села)	10·390	2· 4
" " " Суповца	16·940	2·22

IV Од Ниша до Алексинца

Од Ниша до Топовнице	12·090	2·25
" " " окружне границе	12·750	2·33
Од Ниша до Катунa (старе границе)	21·380	4·17

V Од Ниша на Ђеле-Кулу до манастира Св. Богородице (Габровца)

7·842 1·34

VI Од Ниша до Грамаде

22·037 4·25

VII Од Ниша до Јелашнице

Од Ниша до раскршћа на Бању	8·039	1·36 ¹ / ₂
" Ниша " Јелашнице (мајдана)	14·283	2·52

VIII Од Ниша до Сићевске Св. Богородице

16·934 3·23

IX Од Ниша на Паланку у Пирот

Од Ниша до Ђеле-Куле	1·560	0·18 ¹ / ₂
" " " Кутинске Реке (моста)	6·520	1·06
" " " Бање (купатила)	9·366	1·32 ¹ / ₂
" " " Јелашнице (раскр. пута)	11·759	2·21
" " " Куновице (мех. и чешме)	15·239	3·03

Од Ниша до Плоче	20·425	4·06
„ „ „ Црвене Реке	30·925	6· 6
„ „ „ Паланке ¹	37·925	7·36
„ „ „ Понора	46·725	9·21
„ „ „ Пирота	56·675	11·21
„ „ „ Суковског Моста	66·675	13·21
„ „ „ Границе с Бугарском	71·675	14·21.

Сви су ови путеви просечени и насути.

Од њих пут од Ниша до Катунa (старе границе Србије), пут на Грамаду, пут од Мрамора до Суповца, и пут од Ђеле-Куле до манастира Габровца, а и онај до манастира сићевскога, просецали су Срби, по освојењу Ниша. Све друге путове просекао је и насуо Митад-Паша.

Лесковац, варошица на обе стране реке Ветернице, 7 часова и 57 минута на југ од Ниша, на путу који води од Ниша уз Мокру ка Врањи.

Лесковац се западном својом страном наслања на брдо *Хисар* које се наднело над саму варош, која се иначе раширила сва по равници.

Та равница, која се пружа од Лесковца уз Ветерницу чак до села Стројковца, по причању неких старих паметара, звала се у старо време *Дибочица*.

За ово име дознали смо у селу *Великом Трњану*.

Тамо се прича да се сва раван од Стројковца до Лесковца у старо време звала *Дибочица* због многих бара плитких и *дубоких* (дубоких). Доцније та раван зарасте сва у *лештар*, и место на Ветерници прозове се *Лесковац*.

¹ У Старо време није се из Ниша у Беду Паланку ишло куд се иде сада него „*Латинским Путем*“, уз реку Кутину до места *Манастиришта*, на лево испод *Горње Студене* на *Карлички Камен*, где је био и стари градић, па на села *Вету*, *Топоницу*, *Шаај*, и *Мокру* у *Паланку*. На *Карличком Камени* прелазила се *Сува Планина*. И биће да се баш овом превоју тако много диве стари путници. Пред Мокром се пут раздвајао: један је крак ишао над село, а други под село; та оба пута састајала су се опет на *Белом Пољу* (утрина) идући к *Лужници*. Дуж тога пута има много рушевина из којих се ваде четвороугаоне римске опеке (цигле).

У Цариграду, у баштинским књигама, Лесковац се пише: *Дил-бочица*; али у новије време већ га и сами Турци зову *Лесковча*.

На брду Хисару, над Лесковцем, ископава се малтер и комађе цигле и камења: народ прича да су ту били двори Југ-Богданови, а Хан мисли да је ту била нека *акропола*.

Едуард Браун, лекар краља енглеског, пропутовао је 1667 кроз Лесковац (он га пише *Lescoa* или *Lescovia*), и ту је, вели, видео повећи градић, по изгледу старински, али без икаквих натписа. За Лесковац каже да је варош затворена и многољудна. И реку Ветерницу погрешно пише *Липерница*.

Градић је овај стајао још и 1689 године. Кад су Немци те године узели од Турака Лесковац, писали су „*Градић Лесковац*“ (Kastell Leskovacz)¹.

Лесковац је у месту врло родном. Над њега се наднео брег Хисар, који је последњи чот од онога била које дели воде Ветерници и Јабланици. На том брегу, као што му туђинско има показује, некад је био град; данас града нема. Само му се могу наћи темељи, а брдо је цело покривено грозним виноградима.

Лесковачка сва раван тако је родна да лесковчани с неким поносом понављају стару изреку: — *Кад родив Лесковачко, девет града захранив; а кад не родив Лесковачко, девет града не могу да га захранив*!

Лесковац има трговачких радња с Нишем, Алексинцем, Београдом; даље, са Софијом, Трновом, Рушчуком, Свиштовом, Видином, Ломом, Силистријом, Плевном, Пазарџиком, Филипопољем, Ескизаром, Казанлуком, Сливном, Јамболијом, Карнебатом, и Хасхојем.

Многи лесковчани имају своје магазе у Једренету; даље, они своје производе продају у Ђешан, Ђумруцину, Текијаду, и Ђелибол у Приморју, а отуд доносе гајтан, конце, ћитабије, и другу свилену робу. Неизрађену кудељу Лесковац даје у Штипље, Серез, Скопље, Велез, Прилип (они веле Пирлип), Битољ, Солун, а нешто и у Јањину, у Епиру.

¹ Види Feldzug der Oestreicher gegen die Türken im Jahre 1689. von Desiré Vallon. Oestr. mill Zeitschrif 1840.

Док су у Босни владали Турци, Лесковац је много радио и с Босном. Сад је та радња са свим престала.

Лесковац (Дубочицу) поклони, као доказ пријатељства, грчки цар Манојло великом жупану рашком Стевану Немањи. Од тога доба Лесковац је био део српске државе до пред крај године 1455, а тада је пао под Турке.

Находећи се под Турцима, Лесковац је некад бивао глава *вилаету* (округу). И тад је под њим био Крушевац, Алексинац и Параћин; некад је потпадао под Гиљане (пре сто и неколико година); некад је био под Приштином, а некад под Нишем, па, заједно с овим, чак и под Рушчуком.

У последње време био је под Приштином.

У Лесковцу има једна црква врло карактеристичнога постања. За време велике турске силе, лесковчани некако молбом и новцем добију од цара ферман да могу начинити у вароши цркву (дотле су ишли у околне сеоске цркве, те се молили Богу). Мештани Турци, охоли и осинони, не гледајући на царски допуст, запрете: да ће све Хришћане исећи, ако се лесковчани усуде градити ту „џаурску богомољу“. Лесковчани се не преплаше, не малакшу. Они заповеде напмару (јамачно опет Србину из Старе Србије) да на црквеним темељима заснује *огњиште* и *димњак*.

Турци се скупе на грађевину, и упитају:

— А, бре рајо! шта то градите?

— Лепи Ага, одговори старешина лесковчана: — градимо кућу нашему попу!

— А што ће му, море, толика?

— Лепи Ага, ево је нас много, у царскоме здрављу; а сви треба да имамо места, кад дођемо своме учитељу, своме попу.

Турци виде да толика грађевина није налик на поповску кућу; али, с друге стране, огњиште и димњак не граде се на згради црквеној. Слегну раменима и оставе лесковчане на миру.

И данас у лесковачкој цркви стоји огњиште и димњак, као сведочанство времена у које је постала та црква.

Наша војска ушла је у Лесковац 11 Децембра 1877, и одмах почела састављати устаничке чете.

16 Децембра 1877 у Лесковац је стигао један баталион и једна батерија, да заузму грдилички теснац.

За просвету свога подмлатка Лесковац данас има :

Једну основну школу мушку с 11 наставника и 444 ученика.

Једну основну школу женску с 3 наставнице и 83 ученице, и

Једну нижу гимназију са 6 наставника и 85 ученика и 17 ученица (свега 102).

Свега дакле има :

3 учioniце, 20 наставника, 529 ученика, и 100 ученица.

По последњем попису, у Лесковцу је било 9800 душа. Међу њима је 120 душа Турака, 280 Цигана, и око 100 душа Јевреја.

За владе турске, у Лесковцу је било 900 кућа турских (и око 5000 душа мусломанских). Турци су ти обично били: спахије, који су држали многе земље ван Лесковца по селима; поткивачи, бербери (само су Турци могли радити занат берберски и занат поткивачки), бакали, табаци (кожари), дуваницје, и болтације (само њих 2 — 3).

Тада је у Лесковцу било 8 памија и 10 текија; сад стоје 3 памије и 1 текија.

Власотинци, друга варошица у нишком округу, на речици Власини, онде где ова вода из свих својих тескоба избија у моравску раван.

Има тамна прича да су се у старо време од некуд доселиле прво неких седам кућа, и станиле ту где су данас Власотинци. Доцније, које множењем, а које новим досељавањем, Власотинци нарасту оволики колики су.

У Власотинцима никад нису седели Турци грађани, осем оних који су ту стојали по служби. Неки *Латиф-Бег* из Лесковца хтео је да се наметне за „господара“ Власотинцима, али му то није изишло за руком. Власотинчани су се против тога тужили чак у Цариград, и дали су му око 130000 гроша, али му нису допустили да се назове њихов господар.

До године 1877 у Власотинцима је становао 1 царинар, 1 писар, 1 буљубаша са 7 пандура. То су сви Турци који су боравили у том месту. У Власотинцима није било ни једне турске памије.

Власотинчани су свакад били одушевљени за народно ослобођење. Од почетка овога века они су се у три маха дизали против Турака, да би се спојили са Србијом, и три пута је осветнички пламен прождирао варош Власотинце.

Први пут су власотинчани погорели године 1809. Ево у две три речи тога њиховога страдања.

Илија Стреља, који је био родом из Градишта¹, раније је утекао од Турака у Србију, војевао против њих, изашао на глас, и већ се прочуо као „лесковачки војвода“. Кад се српска војска 1809 примакла к Нишу, Стреља пређе Нишаву и Заплање, и дође у Власотинце. Одмах уз њега пристану сва околна села, и тако се скупи око 450 људи устаника и српских *хртника*. Стреља пошље *Саву Дедобарца* да затвори пут у Клисури на *Просеченици*. Сава пут затвори, па своју дружину, са свом цебаном, смести у један хан крај Мораве. Турци дођу с топовима, ударе на хан, и потпале барут. Прасак барутски сруши хан, и потуче више од половине Савиних другова. Остали се разбегну.

Стреља је био остао у Власотинцима. Чувши шта се догодило, он викне:

— Хаткињу!

Кад уседне на бедевију, он рекне:

— Власотинчани! Ја Просеченице не запитих, дружину изгубих, ваше куће сагорех, и вас поробих; — сад идем да платим главом за то. Али, власотинчани, наш ће траг остати: њега никакви керови не могу олизати. По трагу нашем доћи ће други, доћи ће трећи, доћи ће четврти Дobar је Бог! Што не могосмо ми, моћи ће други Који ће то бити! Када ће доћи? Ја не знам. Али да ће доћи, тако знам као што вас гледам. Благо онима који то доживе!.

¹ Неки веле да је био родом из *Лоушиње*.

То рече, хаткињу ободe, и као муња одлете Каменици . . .

Турци запале Власотинце и сва околна села која су била при-
стала уза Стрељу.

Други пут су Власотинци спаљени 1821, кад је оно нишки
владика Мелентије обешен на нишавском мосту.

Трећи пут погорели су 1841, кад оно *Станко Бојаџија*
(Атанасовић) и *Цека Вучковић*, оба из Власотинаца, беху дигли
народ против Турака, да се споје са Србијом.

Године 1860, кад велики везир *Мехмед-Паша*, као султанов
изасланик, дође у Ниш „да уредбу види како стоји“, обеси он
Попа Станоја из Власотинаца и још 7 власотинчана на које се
сумњало да тегле к Србији.

— Нека изгоремо и четврти пут, рекли су власотинчани 1877,
и, пре доласка српске војске, побили се с Турцима. Тада, благо-
дарећи Краљу Милану, не изгореше а избавише се.

На Бадњи Дан 1877, на Власотинцима је био бој између Срба
и Турака. Од Срба је тога дана пало 12 мртвих и 9 рањених.

Слава им!

У Власотинцима је столица начелнику среза власотиначког;
ту је пошта и телеграф. Ту је основна мушка школа с 4 наставника
а 173 ђака, и женска школа с две учитељке и 59 ученица.

На Власотинцима се крсте ови путеви: пут од Лесковца Пироту;
пут од Пирота к Врању, и пут из долине моравске у Знепоље и Трн.

Села у нишком округу готово су сва збијена; мало их је у
којима би куће биле растркане онако као што су у Шумадији. С
тога и велика по броју кућа села заузимају врло мали простор.
Нема нигде око кућа великих вотњака, нити пространих авлија,
него су куће тако сабијене, да су често једна на другу наслоње-
не, као у каквој турској вароши.

Само у брдовитим крајевима (у Заплању и у Буковику) има
растрканих села, као што је, на прилику, *Црна Трава*. Па и ту
делови села, који имају сваки своје властито име, далеко су један
од другога, а њихове куће ипак су једна уз другу.

Ево имена свих села у нишком округу, редом по срезовима
у којима су:

Редни број	Имена	Ако има школе које је године постала	Број пореских глава	Приближна да- љина од окруж- ног места у ча- совима	Примедба
I	Варош Ниш	1832	2662		
	II Власотиначки срез				
1	Батуловац		55	10 ¹ / ₂	
2	Бојиштина		62	11 ¹ / ₂	
3	Бољари		62	11 ¹ / ₄	
4	Брезовица		38	12	
5	Брод		180	18	
6	Власотинци (варошица)	1878	646	11	
7	Врело		61	15	
8	Гаре		288	15	
9	Гложани		38	9 ¹ / ₂	
10	Градиште		53	12 ¹ / ₂	
11	Градска		67	18	
12	Грдилица	1878	82	11	
13	Гуњетина		10	11 ¹ / ₂	
14	Дадинци		68	11 ¹ / ₂	
15	Дарковац		151	17 ¹ / ₂	
16	Дедина Бара		82	11	
17	Дејан		298	13	
18	Добровиш		104	15	
19	Добро Поље		160	17	
20	Добротин		32	10	
21	Јабучовац		79	16	
22	Јастребац		69	11 ¹ / ₄	
23	Кална		209	19	
24	Ковачева Бара		34	11 ¹ / ₂	
25	Козари		25	11	
26	Ковопница	1866	70	11	
27	Крпејци		22	14	
28	Крушевица	1873	220	12 ¹ / ₂	
29	Кукавица		51	10 ¹ / ₂	

Редни број	Имена	Ако има школе које године постала	Број пореских глава	Приближна дз- љина од обрзе- ног места у часовима	Примедба
30	Ладовица		103	10 ¹ / ₂	
31	Лесковица		50	17	
32	Липовица		70	12	
33	Лични До		28	14	
34	Ломница		47	11 ¹ / ₂	
35	Лопушња		117	14	
36	Ново Село		87	13	
37	Орах		232	15	
38	Орашје		107	10 ¹ / ₄	
39	Палојница		32	13 ¹ / ₂	
40	Пискупово		26	12	
41	Преслоп		57	19 ¹ / ₂	
42	Прилепац		43	10	
43	Радосин		77	17	
44	Рајино Поље		43	12	
45	Раков До		87	17	
46	Рупље		228	15	
47	Свође		114	13	
48	Сејаница		114	11 ¹ / ₂	
49	Скрапез		25	11	
50	Средор		40	12 ¹ / ₂	
51	Стајковац		103	10	
52	Тупаловац		26	11	
53	Црвена Јабuka	1868	229	20	
54	Црна Бара		104	13	
55	Црнатово		78	12	
56	Црна Трава	1879	368	18	
57	Шишава		97	11	

Свега

6048

Редни број	Имена	Ако има школе које је године установљена	Број пореских глава	ПРИБЛИЖНА ДА- ЉИНА ОД ОКРУЖ- НОГ МЕСТА У ЧАСОВИМА	Примедба
	III Запањски срез				
1	Бабичко		151	5	
2	Биљаница		52	10	
3	Велики Вртоп		112	8	
4	Велики Крчмир		186	10	
5	Виландрица		22	4	
6	Гаре		37	6	
7	Гор. Варбеш		93	5	
8	Гор. Влазе		108	4 ¹ / ₂	
9	Гор. Драговље		97	7	
10	Гор. Душник	1882	75	6	
11	Гор. Локошница		23	6 ¹ / ₂	
12	Гор. Присјан		73	10	
13	Градашница		58	7 ¹ / ₂	
14	Грајевац		51	10 ¹ / ₂	
15	Грданица		107	5 ³ / ₄	
16	Гркиња		119	4 ¹ / ₄	
17	Доња Локошница		142	6 ¹ / ₂	
18	Доње Драговље		82	6 ¹ / ₂	
19	Доњи Барбеш		60	5 ¹ / ₄	
20	Доњи Душник		53	6	
21	Доњи Присјан		88	10	
22	Драшкова Кутина		90	3 ¹ / ₂	
23	Дрћевац		34	6 ¹ / ₂	
24	Дуга Пољана		46	5 ¹ / ₂	
25	Дукат		43	4	
26	Злокучани		12	10 ¹ / ₂	
27	Јагличе		84	5	
28	Јарсеново		56	11	
29	Јашуња		57	6	
30	Јелашница		25	10 ¹ / ₂	

Редни број	Имена	Ако има школе које је године установљена	Број поресних глава	Прилижена да- љина од оруже- ног места у часовима	Примедба
31	Калетинац	1880	51	6 ¹ / ₂	
32	Комарица		34	10	
33	Копривница		106	4	
34	Краставче		67	5 ¹ / ₄	
35	Купиновица		25	10	
36	Личје		136	8	
37	Мали Вртоп		55	8	
38	Мали Крчмир		34	10	
39	Марина Кутина		78	4 ¹ / ₄	
40	Миљковац		23	5 ¹ / ₂	
41	Ново Село		19	5 ¹ / ₂	
42	Овсница		60	6 ¹ / ₂	
43	Орашац		24	10	
44	Прокопова Кутина		71	4	
45	Равна Дубрава		86	10	
46	Разгојна		122	6	
47	Русна		70	4	
48	Семче		97	8	
49	Слатина		25	11	
50	Смрдан		25	5 ³ / ₄	
51	Сопотница		96	6	
52	Ступница		77	9	
53	Топовица		61	5	
54	Ђелије		60	5 ³ / ₄	
55	Црковница		122	6 ¹ / ₂	
56	Чагровац		72	5 ¹ / ₄	
57	Чивлик Државачки		12	6 ¹ / ₂	
58	Шебет		45	8	
Свега			3989		

Редни број	Имена	Ако има школе које је године установљена	Број пореских глава	Приближна да- љина од окруж- ног места у часовима	Примедба
IV лесковачки срез					
1	Бадинце	1879	35	8 ³ / ₄	
2	Барје		45	11	
3	Белановце		17	9	
4	Бели Поток		45	9 ¹ / ₄	
5	Бистрица		8	10	
6	Бобиште		15	8 ¹ / ₄	
7	Богојевац		853	9	
8	Братмиловце		44	8 ¹ / ₂	
9	Брза		92	10	
10	Брејановце		36	6 ¹ / ₄	
11	Брестовац	1883	148	5	
12	Букова Глава		21	10 ¹ / ₂	
13	Бунуша		107	10	
14	Велика Грабовница		147	9 ¹ / ₂	
15	Велика Копањница		90	10 ¹ / ₄	
16	Велико Трњане		89	9	
17	Випа		37	10 ³ / ₄	
18	Винарце		155	8	
19	Власе		41	8 ³ / ₄	
20	Вучје		130	10	
21	Горина	1879	63	10 ¹ / ₂	
22	Горња Јајина		33	8 ¹ / ₂	
23	Горња Стопања		33	8 ¹ / ₄	
24	Горње Крајинце		54	9	
25	Горње Синковце		30	8 ¹ / ₂	
26	Горње Трњане		23	8 ³ / ₄	
27	Горњи Буни Брод		88	8 ¹ / ₂	
28	Граово		96	12	
29	Губеревац		180	8 ³ / ₄	
30	Доња Јајина	1882	38	8 ¹ / ₄	

Редни број	Имена	Ако има школе које је године установљена	Број пореских глава	Прилижена да- љина од ног места у часовима	Примеда
31	Доња Стопања		45	8	
32	Доње Бријање		71	6	
33	Доње Крајинце		58	9	
34	Доње Синковце		13	8 ¹ / ₄	
35	Доње Трњане		25	8 ³ / ₄	
36	Доњи Буни Брод		63	8 ¹ / ₂	
37	Дрводеља		16	10 ¹ / ₂	
38	Дрњевац		8	8 ¹ / ₂	
39	Дупљане		78	6 ¹ / ₂	
40	Жабљане		46	10	
41	Жижавица		18	8 ³ / ₄	
42	Залужане		61	10	
43	Залужња		49	7 ¹ / ₂	
44	Збежиште		9	10	
45	Злоћудово		21	9	
46	Зољево		32	10	
47	Игриште		22	10 ² / ₂	
48	Калуђерица		4	11	
49	Каштавар		16	6 ³ / ₄	
50	Кораћевци		32	10	
51	Кукуловце		12	8 ¹ / ₂	
52	Кумарево		42	9	
53	Кутлеш		58	5 ¹ / ₄	
54	Лесковац (варош)	од стар.	1987	8	
55	Липовица		106	5 ¹ / ₂	
56	Мала Грабовница		32	10	
57	Мала Копашница		21	9 ¹ / ₂	
58	Манојловце		72	9	
59	Мира-Чивлик		24	8	
60	Мирошевце		111	10 ¹ / ₂	
61	Мрштане		123	9	
62	Навалин		79	8 ¹ / ₂	

Редни број	Имена	Ако има школе које је године установљена	Број пореских лава	Приближна да- љина од окуп- ног места у часовима	Примедба
63	Накривањ		110	9 $\frac{1}{2}$	
64	Несврта		43	11	
65	Неманица		13	9	
66	Ораовица	1889	204	10	
67	Паликућа		28	8 $\frac{3}{4}$	
68	Печењевце	1879	171	6	
69	Подрпине		9	7 $\frac{1}{2}$	
70	Пресечина		24	9 $\frac{1}{4}$	
71	Прибој		60	7 $\frac{1}{2}$	
72	Радоњица		69	10	
73	Рашин Лаз		12	10	
74	Ренања Бања		5	11	
75	Рударе		32	8 $\frac{1}{2}$	
76	Свирце		32	8 $\frac{3}{4}$	
77	Славујевце		36	10 $\frac{1}{2}$	
78	Слатина		61	10 $\frac{1}{2}$	
79	Стројковце		107	9	
80	Тодоровце		44	10 $\frac{1}{2}$	
81	Тулово		65	10 $\frac{1}{4}$	
82	Турековце	1878	124	8 $\frac{1}{2}$	
83	Црцавац		15	11	
84	Чекмин		91	5 $\frac{3}{4}$	
85	Чивлик Накривањски		12	9 $\frac{1}{2}$	
86	Чивлик Разгојински		46	6 $\frac{1}{2}$	
87	Чукљеник		45	10	
88	Шариновац		17	9	
89	Шарлинце		48	5 $\frac{1}{2}$	
90	Шишанце		42	9	
Свега			7012		

Редни број	Имена	Ако има школе које је године установљена	Број пореских глава	Привлажна да- љина од обрзе- ног места у часовима	Примедба
У Нишким срез					
1	Банцарево		56	3 ³ / ₄	
2	Бања		56	2	
3	Белотинац		55	1 ³ / ₄	
4	Бербатово		84	2	
5	Берчинац		25	4 ¹ / ₄	
6	Брзи Брод		34	1	
7	Бреница		92	1 ¹ / ₂	
8	Бубањ		22	1	
9	Власе		47	1 ¹ / ₂	
10	Врело		54	3 ¹ / ₄	
11	Вртиште		70	3	
12	Вукманово		62	2	
13	Габровац	1878	58	1 ¹ / ₄	
14	Гор. Врежина		143	1 ³ / ₄	
15	Гор. Комрен		49	1	
16	Гор. Матевац	1878	450	1 ¹ / ₂	
17	Гор. Међурово		56	1 ³ / ₄	
18	Гор. Студена		56	4	
19	Гор. Топоница		26	3 ¹ / ₂	
20	Доња Врежина		65	1	
21	Доњи Комрен		47	1	
22	Доњи Матевац	1880	74	1 ¹ / ₄	
23	Доње Међурово		118	2	
24	Доња Студена	1883	110	3 ³ / ₄	
25	Еминова Кутина		80	1 ¹ / ₂	
26	Јасеновик		65	3	
27	Јелашница	1880	218	2 ¹ / ₂	
28	Каменица	1878	256	1 ¹ / ₂	
29	Клисура		15	3	
30	Кнез-Село		172	2 ¹ / ₂	
31	Кнежица		41	1 ¹ / ₂	

Редни број	Имена	Ако има школе које је године установљена	Број поресних глава	Приближна да- љина од окруже- ног места у часовима	Примедба
32	Коритњак		6	2	
33	Кравље		109	5	
34	Куновица		62	3 $\frac{1}{2}$	
35	Лазарево Село		17	2 $\frac{3}{4}$	
36	Лалинац		129	2 $\frac{1}{2}$	
37	Лесковице		24	2 $\frac{1}{4}$	
38	Малошиште	1879	194	2	
39	Малча	1879	182	2	
40	Медошевац		45	1	
41	Мезграја		50	3 $\frac{1}{2}$	
42	Милошевац		40	2	
43	Миљковац		52	4 $\frac{1}{2}$	
44	Ново Село		22	1	
45	Ореовац		101	4 $\frac{1}{2}$	
46	Островица		196	4	
47	Паљина		47	4	
48	Пасјача		80	4 $\frac{1}{2}$	
49	Паси-Пољана		68	$\frac{3}{4}$	
50	Перутина		34	1 $\frac{1}{2}$	
51	Поповац		57	2	
52	Просек		69	3 $\frac{3}{4}$	
53	Радикина Бара		46	2	
54	Раутово		48	3	
55	Рујник		57	2 $\frac{1}{4}$	
56	Сићево	1879	187	4 $\frac{1}{2}$	
57	Суви До		22	1	
58	Трупале		125	2 $\frac{1}{2}$	
59	Ђурлина		17	1 $\frac{1}{2}$	
60	Хум		86	1 $\frac{1}{2}$	
61	Церје		75	4	
62	Чамурлија		30	2	
63	Чапљинац		52	2 $\frac{1}{4}$	

Редни број	Имена	Ако има школе које је године установљене	Број поресних глава	Прилижна да- љина окру- ног места у часовима	Примедба
64	Чечина		72	4	
65	Чивлак		13	3	
66	Чокот		62	2	
97	Чукленик		72	3 ¹ / ₈	

Свега 5304

СТАТИСТИЧКИ ПРЕГЛЕД

ОКРУГА НИШКОГ

Редни број	Срезови	Број					Основних школа		СТАНОВНИКА		
		ВАРОШИ	ВАРОШИЦА	СЕЛА, ЗАС.	НАСЕЉЕНИХ МЕСТА	МУШКИХ	ЖЕНСКИХ	СВЕГА	МУШКИХ	ЖЕНС.	СВЕГА
1	Ниш	1	—	—	1	2	1	3	6696	6105	12.801
2	Власотиначки . .	—	1	56	57	6	1	7	14.134	13854	27.988
3	Заплањски . . .	—	—	58	58	2	—	2	9.698	9525	19.223
4	Лесковачки . . .	—	1	89	90	8	1	9	16386	15572	31,958
5	Нишки	—	—	67	67	9	—	9	12122	11798	23.920
Свега . . .		1	2	270	273	27	3	30	59.036	56.854	115.890

По попису од 1879 године, било је у нишком округу 17.561 кућа, долази, дакле, у средњу руку на једну кућу по 6.6 становника. У појединим срезовима биле су ове мере: На једну кућу долазило је у средњу руку у срезу

нишком по 8.0 становника
заплањском „ 7.9 „ „

власотиначком	6.7	„	„
лесковачком	6.1	„	„
у вароши Нишу.	4.7	„	„

Округ нишки запрема 2681 квад. км. дакле мало више од једне четвртине простора целе нове Србије. Према томе долазило је у овом округу једно насељено место на 9.89 квкм. а на једном кв. километру било је по 43 становника.

Једна основна школа долазила је тамо на сваких 89 квкм. и на 3863 становника.

Од 115.890 становника било је 1879 године Турака 2445 а 906 Евреја, обојих, дакле, од свега становништва само 2.89 процената. Турака пак било је

у срезу	свега	% од свега становништва
власотиначком	25	0.09
нишком	223	0.93
запљанском	203	1.05
лесковачком	826	2.59
у вароши Нишу	1168	9.12

Куће у селима нишкога округа граде сами сељаци: али ипак за лепше грађевине најимају се *Прютравци* и *Дарковчани*, јер су ти људи мајстори и дрводеље на гласу. Они не само граде лепе куће и зграде, него кроје халате, посуђе, и суде за пиће необично вешто. Уз то су вешти резачи разних дрвених украса.

Куће су с пола ружне. Најлепше им је оно мало трема пред вратима, кад су врата окренута сунцу.

Соба је реткост у овим кућама. Једна кујна обично је једина сувота коју кутње слеме покрива. На среди гори ватра. Дим излази на димњак који над огњиштем зија у небо. Обично се у свакој кући много дими. Димњак тамо обично зову *комин*. У комину је *иречник* (верижвача), негде у углу је *водник* (полица), о дувару виси *соленица* (сланица), па даље *ложичник* (кашичара) и где год на полици стоји *ваган* (дрвени чанак), *цица* (буклија), и *карта* (чутура).

Д. ЗАНИМАЊЕ, СТАЊЕ

„Два пут' овдје златне челе
 У лето се једно роје
 И толикат овце бјеле
 Јаганчиће јагње своје“

Осман III, 65, стр. 35

Овако славни Гундулић пева родност предела коме је Ниш управна и трговна глава.

И доиста, кад не би било много голих стена, на којима не није никаква биљка, родност би се овога краја тешко могла премерити.

Занимање становника нишкога округа може се у опште рећи да је двојако:

1 } У варошима: трговина и занати, поред чега се ипак приорује, а

2 } У селима: земљорадња, винодеље и сточарство, поред чега има негде и нешто заната и трговине.

Она велика турска имања, они чувени спахилуци, до сада су, по аграрном закону, готово сви прешли у руке сељацима који су на њима живели. Ако тај процес и није свуда свршен, ипак не ће проћи много па ће спахилука нестати са свим.

Трговину Ниш води с Београдом, Пештом, Бечом, Трстом; с Цариградом, Солуном, с Карловом, одакле доноси гајтан, са Самовом (сукно), Неготином, Митровицом у Ђосову (отуд доноси воденично камење) итд.

Занати се у Нишу раде ови: терзјски, абаџјски, обућарски (кондураџјски), папуџјски, ћурџјски, табачки (чине коже), ковачки, столарски, грнчарски, казанџјски, мутавџјски, џоларски, уџарски, кујунџјски, дугмеџјски (који граде звонца и прстење), браварски, сарачки, хлебарски, симиџјски, мумџјски (свећарски), воскарски, шећерџјски, чешљарски, итд.

Земљорадња је у долинама: моравској, нишавској, у Дубочици, и уз реку кулинску, а сточарство је под Сувом Планином, и у Буковику (у срезу власотиначком). Винодеље је најобилније у овим местима:

1 у хатару вароши *Ниша* има винограда до 27.500 мотиба.

Вина се бере у средњу руку на годину 21.734·40 хектолитара.

Продаје се један хектолитар вина бела по 14·20 — 20·30, а црна по 13·25 до 17·70 динара

2. у срезу *нишком* винограда има на 28.384 мотике. Најбоље вино рађа у селу *Сићеву*, у месту *Реци*; у *Горњем Матјевцу*, у местима: *Забрдицу* и *Голом Бресју*; у *Каменици*: на *Винику*, *Чегру*, у *Трипуту*, и *Врбици*; у *Кнез-Селу*: у *Селишту*, и *Студеном Кладенцу*; у селу *Малчи*, у месту *Детљаку* и *Радостини*; у *Вртишту* на *Вртишком брду*; у *Међурову*, у месту *Пасипољани*. У општини *малошишкој*: у *Турлини*, *Чечини*, и *Малошишту*; у *Габровцу*; у *Еминовој Кутини*, у месту: *Вучјем Долу*, и *Острој Чуки*; у *Студени*, у *Чукљенику*, и у *Островачком брду*.

Ту се продаје 1 хектолитар по 14·20 динара.

Ова се вина продају у *Нишу*, *Смедереву*, *Београду*, и у *Шапцу*, а извозе се и у *Бугарску*.

3. у срезу *заплањском* винограда има на 10.116 мотика; најбоље вино роди у *Копривници*, у *Гарама*, *Разгојни*, *Докошници*, *Црковници*, *Бабичком*, и *Орашцу*. Набере га се у средњу руку, 7244·80 хектолитара. Вози се у *Ниш* и *Лесковац*. Продаје се 1 хектолитар по 22 до 26·10 динара.

4. у срезу *лесковачком* има винограда 9.192 мотике; најчувенија су винска места: *Губеревац*, *Жељковац*, *Рудари* и *Бунибродска Чука*.

Набере га се у средњу руку 6792 хектолитра. Продаје се по 13·25 динара.

5. у срезу *власотиначком* има винограда 2942 мотике а најбоља су винска места: *Власотинци*, *Шишава*, и *Козари*.

Вина се набере, у средњу руку 14.150·00 хектолитара.

Највише се потроши у *Власотинцима* и у *Дединој Бари*.

Цена му је 15·90 динара од 1 хектолитра.

Лоза је највише *Прокупци* и *Динка* (Пловдинка).

Осем винограда, обрађене земље под разним усевима има у хатару нишком:

Њива 4.000 дана орања

Ливада 22.000 коса

Воденице 2, са 6 витлова.

У округу нишком пак има:

Њива 161.887 дана орања

Ливада 20.519 коса

Воденица 431 са 798 витлова.

Од живе стоке има у Нишу:

Коња 1000 грла

Магараца 100 "

Волова и бивола 800 "

Свиња 750 "

Оваца 3100 "

Коза 50 "

Кошница 350 преседа.

У округу пак нишком има:

Коња 3139 грла

Магараца. . . . 209 "

Волова и бивола 30.509 "

Свиња 22.835 "

Оваца 87.518 "

Коза 38.365 "

Кошница 3784 преседа.

У Запаљуу има доста доброга питомога воћа.

Ево неколико имена воћака у нишком округу:

Имена шљива: ранке белице, ранке крупне, пожеге, мапарке, говеђаче, и ситнице;

Имена крушака: медунке, дугодршке, јечменке, караманке, камењарке, водењаче, цунцулејке, панађурке (доспевају о 15 Августу), синци, и сланопађе.

Имена јабука: петроваче, благичке, зимоваче, и јаблани, (крупне, зимоваче).

А има и дуња, прасака, кајсија, ораха, и бадема.

Од зрна сеје се: кукуруз, пшеница бела (озимица), јарица, јечам, раж, овас, лимац (крупник), кромпир, пасуљ, купус, сочиво (леће), грашак, патлици, цвекла, бундеве (печенке), наут, боб, ардаква, краставци, диње, лубенице (овдашње и једренске), френци (црвени патлици), паприка, и разни лукови.

У околини нишкој, нарочито на десној нишавској страни, има домаћина који у својим подрумима држе по 100.000 ока вина, и који о једној берби свезу из својих винограда у подруме по 40.000 ока кљука.

У Власотинцима такође има домаћина који о једној берби свезу у подруме по 40 — 50.000 ока кљука.

Нека је слободно овде поменути имена неколиких селака из нишке околине који су, које својом вредношћу које родношћу земље своје, дошли до доброга стања. Тако се

Вучко Николић из Горњег Матевца цени на 20 — 25.000 дук.

Петар Радоњић из Каменице на 12 — 15.000 дуката;

Матеја Радојковић из Сићева на 15 — 18000 дуката;

Никола Жикић из Горњег Матевца на 10 — 12000 дуката;

Стојан Миљковић из Кнез-Села, на 8 — 10.000 дуката.

Према томе, зар Турци нису имали право, када су узвијивали : „*Ниш је срма ђумиш*“ ?

У селима око Лесковца сеје се многа конопља. По казивању добро извештених људи, преко хиљаду душа у Лесковцу и околини, сваки дан зарађују свој хлеб, само конопљу израђујући. Конопље се производи у Лесковцу и околини на годину око 2 милиона ока.

У горовитим пределима, као на прилику у накривањској шуми, сељаци граде многе лопате, грабуље, виле, канате, осовине, кола, и друге тежачке халатљике и справе, које после возе у Ниш, Пирот, па чак и у Софију, те продају.

Надница је лети у селима и до 2 динара човеку мајстору, ма да некад слази и на 1 динар. Простом посленику је од 1.40 до 0.40.

Што је село ближе Нишу, то све чешће надница скаче до 2 динара, а што је даље, то она чешће спада на 1 динар.

То вреди за летње доба. Зими пак нема довољно посла ни за домаће радине, а камо ли за надничаре.¹

У лесковачким равницама жале се људи да многе овце страдају од метиља, пијући нездраву барску воду.

Овде стављамо по што је што било у Нишу до године 1878, а по што је сада:

	Пре године 1878	Године 1883
1 Дућан за годину	40 до 60 динара	240 до 480 дин.
2 Кућа „ „	24 — 36 „	288 — 864 „
3 Механа „ „	240 — 360 „	360 — 864 „
4 Слуга „ „	60 — 120 „	288 — 360 „
5 Надница	0·60 — 0·80 „	1·40 — 1·60 „
6 Пар волова	144 — 264 „	240 — 360 „
7 Један коњ	144 — 180 „	300 — 480 „
8 Пар оваца	16 — 18 „	24 — 28 „
9 „ Коза	10 — 12 „	16 — 18 „
10 „ Свиња	17 — 20 „	48 — 60 „
11 Кола дрва (за огрев)	3 — 4 „	4 — 6 „
12 Ока пшенице	0·8 — 0·10 „	0·15 — 0·16 „
13 „ јечма	0·5 — 0·6 „	0·8 — 0·10 „
14 „ овса	0·5 — 0·6 „	0·8 — 0·10 „
15 „ кукуруза	0·4 — 0·5 „	0·5 — 0·7 „
16 „ пасуља	0·15 — 0·18 „	0·20 — 0·30 „
17 „ вина	0·5 — 0·10 „	0·15 — 0·20 „
18 „ ракије	0·40 — 0·50 „	0·60 — 0·80 „
19 „ ражи	0·8 — 0·10 „	0·10 — 0·12 „
20 „ конопље	0·30 — 0·35 „	0·60 — 0·70 „
21 „ сена	0·2 — 0·3 „	0·8 — 0·10 „
22 „ сламе	0·1 — 0·2 „	0·3 — 0·4 ² „

¹ У околини лесковачкој казују да је за Турака надница била 3 — 4 гроша, а сада је 8 — 9 гроша.

² Цене ове постављене су по казивању најодабранијих трговаца у Нишу.

После онога што је казано о занимању и стању становника у нишком округу, није на одмет ако се забележи шта су ти људи плаћали Турцима у име пореза и других дажбина.

А давали су:

I у селима

1° *Бедел* (што значи замена), порез који се узимао од Хришћана за то што не служе у војсци. Тај је порез износио 28 гроша чаршijsких.

2° *Вергија* (значи порез) наплаћивала се од сваке мушке главе од 16 до 60 година старости. Тај се данак тражио од села одсеком, а у селу се после разрезивао по имућности од 20 до 200 гроша чаршijsких¹.

3° *Беглик*, данак на овцу, и козу по 100 пара чаршijsких. На свинче се раније узимало по 7 гроша и 20 пара, а у последње време по 100 пара чаршijsких.

На коње, биволе, говеда², магарце, јагњад, јарад, пилеж, мачке и псе, није се наплаћивало ништа.

4° *Десетак*, данак у натури, узимао се од сваког усева и зелени.

5° На воће у опште наплаћивало се од дрвета по 1 грош; и то на воће које је ван винограда, а на оно што је у винограду плаћало се по тачци 6^{ој} ниже. Само на орахе наплаћивало се према роду од 1 гроша до 5 гроша на дрво.

6° На винограде, с воћем које је у њима, узимало се по 100 пара чаршijsких од дулума.³

7° На бостан се узимало по 10 гроша чаршijsких од дулума.

¹ Кад се осети недостатак у државној каси, онда су Турци ударили нови намет на народ. Тај се нови намет разрезивао проценачки (процентуално) према већ плаћеноме порезу. Овај други данак Срби су звали *црни порез*.

² Неки људи из околине нишке, из околине врањске и лесковачке увераваху ме, да се на говече плаћало од 2 — 10 гроша према броју говеда у оно доба кад се порез разрезује.

³ Управо *Денум*, а не *дулум*, мера за земљу. Дулум је много мањи од дана орања. По уверавању људи из Ниша, који могу тачно знати, један дулум има 207 и $\frac{84}{100}$ ☐ хвата.

8° На трмку пчела плаћало се по 100 пара чаршійских.

9° На кода сена од 300 ока по 7 гроша и 20 пара.

10° На воденички камен по 100 пара чаршійских.

11° На вредност куће плаћан је „емљак“ на 1000 гроша 5 гроша чаршійских.

12° На вино се, у време бербе, узимало 8 гроша од 100 ока царине (ђумручине). Остављало се произвођачу 200 ока за кућу. А после, при продаји, није се плаћало ништа у име ђумручине.

II у вароши

Бедел, вергија, и емљак као и у селима (Гледај тачку 1 2 и 11); али емљак је плаћао само онај који је имао својих зграда.

На усеве, воће, винограде, вино, бостан, пчеле, сено, воденично камење, и на стоку плаћао је онај који је то имао, онако као и у селима.

Села сва, и слободна и она која су била под господарима (спахијама), давала су описане дажбине.

Села пак која су била под господарима плаћала су, поред свега тога, и *деветак господарима* на храну коју сеју на њивама, и радила су им о свом трошку *параспурне њиве*². А негде су се угађали господар и чивчије (орачи) те су му плаћали у новцу место рада на параспурним њивама.

Оваким угађањем долазило се и до наплаћивања оне трећине коју су негде господари од села тражили од својих орача — чивчија³.

е. Одело

Одело мушко и женско у Нишу, Лесковцу, и Власотинцима, као у варошима, било је другојачије до ослобођења, а од ослобо-

¹ Управо *Емљак*; означивао је порез који се, по катастру, плаћа на непокретно имање.

² *Параспурна њива* је она земља коју спахија задржи за себе, па му је сељаци, његове чивчије, морају обрађивати и род с ње свозити у кошеве и амбарове. Господар је био дужан давати по 20 ока семена на сваку кућу својим чивчијама; остало је било њихово.

³ Ту још долази стара обвеза доносити господару нешто масла, меда, јаја и живине.

ђења (1878) нагло се мења изједначавајући се с оделом варошким у Србији.

Већ се сад у Нишу ређе виђају жене српкиње на улици само у шалварама; а и људи, особито млађи, облаче се у одело јевропско.

По селима пак одело остаје какво је било пре. Сваки хаљетак је домаћа рукотворина жена и девојака; куповнога је врло мало.

Мушки носе обично ове хаљетке:

Кошуљу од тежине, до колена дугачку, на недрима и по зарукављу везену највише црвеном рудицом. Овај је вез особито леп у Сврљижана и у сељака дуж Нишаве.

Гаћа не носе.

Чакшире највише од белог (а некад и ситавог) сукна с пространим туром.

Гуњ или *хаљина*.

Дорамче (мали гуњић), *фермен*, *памуклија*, *џамадан*, *кожух*. Још, кад је хладно, носе подугачак гуњ од ситава сукна, који зову *копоран*.

На глави им је *шубара*, невелика, или *црна илетена* капа, коју плету сами мушкарци. А неки завијају беле пешкире око главе.

Женске носе на глави сребрне *китке*, окићене сребрним ланчићима, и поднизане парицама; низ леђа пуштају косу, сплетену у 10 — 16 витица (шивета). Свака је витица на своме врху окићена парама.

Од одела ово су:

Кошуља, дугачка; по кошуљи је *вутара* (сукња) од бела памучна платна, у које су скути извезени црвеним гајтаном и чип-бом. Вутара је краћа од кошуље; она слази тек до испод колена. На плећима је *јелече*, које струк врло лепо стеже и показује; на ногама — *чараше* и *опанци*, а богатије носе *цишеле*. Које су жене младе — носе *подбрадњике*, поднизане белим парама. Огрлице по могућности. Још богате носе и *ћурдију*, и *антерију од свиле*.

У селу Јелашници, на 2¹/₂ часа од Ниша, жене и девојке своје одело тако лепо кроје, тако га удесно везу и шарају бојама,

и тако укусно притежу уза се, да се то може узети као најлепше женско ношиво у нашим крајевима.

Појединих парчета од одела наћи ће се лепших по кроју или по везу, али све скупа кад се узме, и кад се на живо чељаде обуче, јелашничко одело добиће, чини ми се, прво место.

И женско одело већином је рукотвор самих жена и девојака.

У Заплању, у селима Гркињи и Барбешу, људи носе поред плетених капа и пешкире око главе као у Топлици.

У *Буковику*, ближе ка Знепољу и Власини, жене и девојке носе неке црне тунике, које су само на недрима прорезане. Те се тунике облаче као затворене поповске хаљине. По тим туникама опасују се појасима. Кад ови појаси нису дебели, онда чељаде, у тој црној хаљини, с црвеним појасом по средини, изгледа лепо; али кад се појас утонта као каква гушва, онда чељаде много изгуби од лепоте свога стаса.

Тунике су често оздо оивичене жутиим ширитом од шика.

Опанци су обично спућени, а нису преплетени као у *Шумадији*; чарапе су шарене, лепе; опанке обувају врвцама од тежине или од кострети; каиша немају ни људи ни жене.

По селима око Лесковца женско ношиво у многим личи на ношиво у алексиначкој Морави и на оно око Крушевца.

ж. Говор

Говор се у Нишу разликује у нечем од говора у *Шумадији* и граматиком и речником.

Граматицка је разлика највећа немање свих седам падежа, а речничка — што има у живу говору много старинских речи које су се заборавиле у *Шумадији*.

Има се још казати да је језик нишевљана варошана примио много више турских речи, него што их има у језику сељака. То јако пада у очи сваком ко се иоле интересује за те ствари.

Песме које ће се читати мало доцније најбоље показују какав је говор у људи из округа нишког, али ми ћемо и овде ставити неколико речи, да се види каква је разлика међу говором, на прилику, у Шапцу, и говором у Нишу.

Тако, на прилику, говори се :

Дошаја сам, место дошао сам;

Радеја сам „ радио сам;

Говорија „ говорио.

Даље се каже :

Ћу идем, место ићи ћу;

Ћу кажем „ казаћу.

За тим се каже :

хубаво, место лепо, повољно

печал „ труд, тековина, зарада. уштеда.

жељка „ корњача

параеш „ јеж

бука „ буква

габар „ граб (отуд су она многа имена места: *Габровци*)

кун „ клен

царевица „ кукуруз

лимац „ крупник

опаш „ реп

кале „ град, тврђава

град „ варош

викати „ говорити, мислити, држати

окати „ ружити, викати

пладне „ по дне

е ноћи „ вечерас

лојзе „ виноград

оратити „ говорити

Ево и неколико реченица :

— *Туј Трн — туј Света Петка!* Значи: Дед' каже овде, очи у очи, како је било!

— *Ће се најде; ќе се намери.* Значи: Биће, наћи ће се.

— *Зла спастра, готова штета.* Значи: рђава остава, готова штета.

Ја имашем неку работу да свршим, па гу не сврших!
Хоћел'мо ист' у лојзе?

— Удовица — пустиловица: ни мужина, ни грижина.
Па се тихо додаје: — Ни готова вечерина!.

— Носе га на повилице.

Значи: носе га двојица између себе на мотци.

3. ИГРЕ, ПЕСМЕ, ПРИЧЕ, И ДРУГЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Игре колске у округу нишком мало се разликују од игара у Србији пређашњих времена. За садашње време највећа би разлика била то што се тамо још многе игре играју уз песму, без свирача. А то је у старије време било и у Србији.

Ово су имена игара које разгаљују веселу омладину у нишком округу:

Четворка, Чачак, Влашка, Дурбинка, Мацарица, Мачванка, Зајам, Поповска, Србијанка, Бербатовска, Осмица, Циганчица, Крива Бањка, Тројанка, Тедена, Шошка, Ратка, Островљанка, Нишевљанка, Параћинка, Заплањка, Осамшутка, Потресуљка, Хајкуна, Левка, Орао, Јелка Тамничарка.

Коловођа, водећи коло, пева и даје такт играчицама овом, на прилику, песмицом:

„Повела је Јелка
Два коња на воду.
Један коњиц војнов,
Други коњиц братов.
Војновога коња
Бистром водом поји
А братова коња
Мутном водом поји.
Питале је друшке:
„За што тако, Јелке!
„Ето тако, друшке!
Кад било размирство,
Брат ме оставио
У неверну земљу;
Војно ме узео,
Па ме је одвео
У новен планину“.

Не дај ме мајке !...

„Не дај ме мајке, мори, момче ме одведе!
Ако, ћеро; не би га варала!
Несам, мале, жива ми ти била,
Но га варав, мале, моје русе косе!

(Из Дябочице)

Бад носе крста .

„Крста носим, Бога молим,
Господе помилуј!
Од два класа шиник жито,
Господе помилуј!
Од два грозда чабар вино,
Господе помилуј!

(Из Дябочице)

Сад су попови забранили певати ове песме.

Дај Лено, моме !..

Дај. Лено, моме!
Искочи горе над село!
У село Турци дођоше,
У попа конак писаше
И татка овна заклаше!

(Из Нова села код Ниша)

Три певача

Градина има три дрвја и три пила (тице)
Прво то пева на вечерње:
„Хаде вечерајте два луди млади!
Друго то пева на легување:
„Хад' легните си два луди млади!
Треће то пева на јутро:
„Хад' дигните се два луди млади!
А да бих знала које то је пиле
Што пева на вечерње,
Хранила бих га сас бели симит.
А да бих знала које пиле то је
Што пева на легување,
Хранила бих га сас благи шивер.
А да бих знала које то је пиле
Што пева на јутро
Бих га хранила сас горки пелин.

Где је здравцу најбоље

Студен камен до камена,
Росан здравац до колена.
Мен' пратише да га берем
Сам ми здравац проговара:
„Чорбаџијо, брат да си ми!
Не дајте ме на невесте:
Невесте ме лоше носе.
Забоду му за ручника,
Надведу се над бешику,
Па ме вас дан деца газе.
„Чорбаџијо, брат да си ми!
Не дајт' ме на момчета!
Момчад мене лоше носе:
Забоду ме за недарца.
Па си вас дан камен међу,
И ја паднем на земљицу,
Па ме вас дан момци газе.
Подајте ме на девојке!
Девојке ме лепо носе:
Забоду ме уз образе,
И тако ме вас дан носе;
А кад буде у вечере,
Мене скину од образа
И туре ме у бардаче,
У бардаче па на равче!

Мајка не познала сина

Запроси младо Јелманче,
Запроси младу Јанику.
У суботу гу запроси,
У недељу гу донесе.
Како Јанику донесе
Такој му писмо достиже:
„Јелманче, хајде на војску!
До пуно девет година.
Јелманче мајке говори:
„Да чуваш, мајке, Јанику
До пуно девет година

На јутро, мајке, давај гу
По литру љуту ракију;
На пладне, мајке, давај гу
По вабло јагње печено;
На вечер, нано, да даваш
По оку благе јабуке.
Прођоше девет године,
Поступи лето десето,
Јелманче чука на врата.
Стрча се млада Јаника,
Те пита кој то чука на врата?
Јелманче њојзе говори:
„Отвори, млада невесто!
Има ли конак за мене,
И за мог коња вранога?
Јаника њему говори:
„Почекај, младо трговче,
Да си упитам мајчицу!
Утрча млада Јаника
Те питује стару свекрву:
„Трговче чука на врата.
Има ли конак за њега,
И за његова вран-коња?
Свекрва њојзе говори:
„Отвори, млада Јанико,
Отвори врата голема.
Улезе младо трговче,
И љуби младу Јанику.
Јаника њему говори:
„Макни се тамо, трговче!
Ја имам драго на пута,
Три пут побоље од тебе!
Сипну Јелманче да плаче:
„Чујеш ме, стара мајчице!
Мене Јаника не позна,
А што ме ти не познаш;
Што си ме девет месеца носила,
И рујним вином бањала,
И пресним млеком дојила ?

Сва се војска Шишману предала . . .

Еј ти горо, горице зелена!
Можеш ли се за дан, за два минеш?
Задап за два, за целу недељу?
Сва се војска Шишману предаде!
Ја не жалим што се је предала,
Но ја жалим ту добру девојку,
Што Шишману сас војску отиде.
Вредна беше за три нова града:
Чело гу је алтан хамајлија,
Зуби су гу два низа бисера,
Очи су гу два бистра кладенца,
Веће су гу морске пијавице,
Уста су гу шећерли-кутија
Лице гу је као јарко сунце¹.

Стојан и Каранфиљ

Стојан шета по градине,
Руке носи у џепови,
Редом цвеће загладује,
На каранфиљ очи фрља:
„Каранфиље, разговоре!
Можеш ли ме разговориш,
Разговориш, развеселиш?
Каранфиљ му одговара:
„Еј Стојане, млад Стојане!
Да си доша' кад сам цавтел
Мого' сам те разговорим.
Ја сам сада прецавтео,
Не могу те разговорим,
Не могу те развеселим!

Да знаш мила...

Да знајеш Мила, да знајеш
Како је мене за тебе:
Још да је тебе за мене!
На врата би ме чекала,

¹ Да ли ова песма не напомиње догађаје који се збише у овим крајевима у лето године 1830?

Од хата би ме скинула,
 У руке би ме узела,
 На чардак би ме однела,
 На миндер би ме турила,
 Шећер ми каву донела;
 Са шећер би ме хранила!

Драга све може

Зелен зезир¹, драго моје!
 Што ми, драго, не долазиш?
 Синоћ сам ти долазио,
 По асбашче² пошетао,
 Алов јаглуз изгубио.
 Ако ми га, драга, нађеш,
 Опери га, прати ми га
 По чирака Спиридона.
 Опрала би, драго моје, —
 Ракли-сапун нестањује,
 Бистра вода пресахњује,
 Јасно слунце на западу. —
 Опери га, драго моје:
 Твоје руке — ракли-сапун,
 Твоје очи — два кладенца,
 Твоје лице — јасно слунце!

Свекрва сметња

Два се млада тајно договарала:
 Шикер-Јова алај лепа Маца:
 „Шикер-Јово, блага уста твоја!
 Је л' ме проси, је л' ћу сама дости.
 Шикер-Јова Маце одговара:
 „Немој, Мацо, сама да долазиш,
 „Имам мајку, љуту жеравицу,
 „Ће те, Мацо, младу прекорети:
 „Да си добра, не би сама дошла“.
 Маца Јове 'вако одговара:
 „Шикер-Јово, шикер-уста твоја!
 На срце ми твоји разговори.

¹ Драги камен *Сафир*.

² *Асбашта* — лепа башта.

Ја сам, Јово, студена водица ;
Ћу угасим љуту жеравицу.
Ти ме, Јово, при мајку пофади!
Уведи гу, Јово, у азбашту :
„Гледај, мајке, фидани по башчу!
Такој ми је девојче израсло ;
Гледај, мајке, белога замбака!
Такој ми је на девојче лице .
Гледај, мајке, црвену јабуку!
Таки ми је образ на девојче.
Гледај, мајке, црне трњинице!
Таки су ми очи на девојче.

Прво драго

Катаринке, верна посестримо!
Поздрав' брату, и питај за мене:
Што се драго на мен' расрдило?
Прво драго, прво добро моје!
Кад ме буди у очи ме љуби:
„Диг' се, драга, зора зазорила!
Друго драго — орјатско колено!
Кад ме буди три пут' ме удара:
„Диг' се, кучко, слунце огрејало!
Прво драго, прво добро моје!
Благо мајке која га родила,
Благо сестре која га чувала,
С аџем-чевре лице покривала,
Да му лице слунце не изгори!

Зло од девера

Сели Ката на малена врата,
Па си ниже беле беленауке.
Ем ги ниже, ем си мајку куне :
„Клета да си моја стара мајко!
Што ме даде на девет девера,
Девет девера, девет хајдука.
Сву ноћ иду по хајдуковањз.
Донесоше три товара блага.
У товари зелена долама.
У доламу свилена кошуља.
У кошуље рука од јунака,

И на руку прстен бурмалија,
И на прстен име потписано,
Потписано Милан — Михаило,
Све приличи на мојега брата.

Невесела голубица

Голубице бела, што ниси весела?
Како ћу сам, драга, ја јадна весела?
Кад мој голуб, драга, дома не доходи;
Но си лети, драга, од јато до јато,
Па си љуби, драга, друге голубице.
Ја у пркву идем, за њег' Бога молим:
Ако вино пије, на здравље нек' му је!
Ако ручак руча, слатко нека му је,
Ако другу љуби, Бог нека му суди!

Добро у чичиним дворима

Дрема ми се дрема, нано, на теј чарне очи!
Ако ти се дрема, сине, вечерај па спавај!
Вечерад бих, стара нано, но ми се не слади,
Поспавал бих, мила нано, но ме сан не фаћа —
Какво добро шета, нано, по чичини двори!
Засукало свилни скути као јевзаџиче,
Разрусило русе косе од рамо до рамо.
Премакнуло гајтан-веђе као пијавице,
Премрежило чарни очи као мрена риба.
Иди мајко те ми гу потражи!
Ако ти гу дају, мајко, ти поскоро дођи.
Ако ти гу не дају, мајко, ти се позабави.
Да не трудим, мајко, кума и старојка.

Два се млада

Два се млада у ливаде љубе
Њим' се чини нико ги не види.
Опази ги једна бездушница,
Па отиде у гору зелену,
Те си бере свакојаку травку,
Понајвише биље омразито;
Те омрази зумбул и каранфиљ:
Зумбул-момче каранфиљ-девојче.
Зумбул-момче у Будим отиде
Каранфиљка код мајке остаде.

Зумбул-момче ситно писмо праћа :
 „Каранфиљке, како си без мене ?
 „Зумбул-момче, лоше сам без тебе.
 Што је гора да је дивитова,
 Што је небо, да је лист хартије.
 Што су ђаци, све да су писари,
 Да опишу зумбул и каранфиљ.

Милица и Милош

Зора, Маро, изведи ми коња!
 Извед' коња, изнеси оружје!
 Ђу да идем на Стару Планину:
 Там' се бију до две силне војске,
 Једно турска а друго каурска.
 Пред турском је Милица девојка,
 Пред каурском Милош добар јунак.
 Говораше Милош добар јунак :
 „Терај војску ти отуд, ја одуд,
 Ега би се ми млади састали!

Јана Аџамија

Леле, Јано, леле, аџамијо!
 Синоћ дојдох, синоћ те преварих,
 А камо ли често да долазим?
 Извео бих те у Пирин-планине,
 Куде виле хоро савијају.
 Ту ги свирѝ Јован добар јунак.
 Говори му вила Загоркиња :
 „Свирај, свирај, Јоване јуначе!
 Синоћ смо ти кроз дворове прошле.
 Јоште тебе дома сви жалеју:
 Још ти мајка прну сувњу носи,
 Још ти сестре цвеће не носеју,
 Још ти браћа камен не фрљају.

Млад господар с младом госпођом

Извирала извор вода, бистра студена ;
 И при воду бадем дрво, танко високо ;
 Под бадема троскот трава, ситна зелена ;
 И на траве постељана свилна постеља.
 Туј ми седи млад господар с младом госпођом.

У руке ги биљур бардак — вино румено.
 И пред њима слатак бадем — мезе ручају;
 Над њима је огледало — сорта велика:
 Напију се, пољубе се, огледају се.
 Полепши је млад господар него госпођа.
 Па говори млад господар младе госпође:
 „Бу да љубим другу љубу, млађу од тебе!
 Њему на то одговара млада госпођа:
 „Изникло је једно дрво у крај у море,
 Изникло је друго дрво усред Дунава.
 Кад се оба та дрвета врхом саставе,
 Таг да љубиш другу љубу, млађу од мене!
 „Не кун' мене, љубо моја, вели господар,
 Никад не ћу другу љубу јунак љубити!

Прича је души посланица. У Нишу и нишком округу прича се као и у свим крајевима где наш народ живи; али требало би дуже тамо поживети, те све боље приче чути и записати. Овако узгред, како сам ја принуђен радити, једва се могло записати њих неколико које овде излажем:

Срећа у женидби

Један цар имао три сина. Свој тројици да по једну стрелицу, и рекне:

— Синови моји! стрељајте сваки својом стрелицом; па у чију кућу падне чија стрелица, из те куће онај нека узме девојку.

Првом сину стрелица паде у кућу царску. Од цара тај и узе девојку.

Другоме сину стрелица паде у кућу бимбашџску. И тај узе од бимбаше ћерку.

Трећем сину, Јумеру, стрелица паде у коприве!

Овај, веселник, отиде своје оцу и рекне:

— Честити царо! моја стрелица паде у коприве?

— Ако ти је, синко, пала у коприве, иди и копај; па што нађеш, оним се ожени: така ти је судбина. Што да ти чиним?

Оде Јумер и копа. Ископа жељку (корњачу). Донесе је својој кући, и рекне цару, оцу своје:

— Ево, честити царе, што сам ископао !

Отац му определи једну кућу, где ће живети, и једну алај-кињу, која ће га слушати.

Жељка не даде алајкињи ништа готовити : док алајкиња дође, јело све готово.

Јумер рекне алајкињи :

— Фатима ! Ово јело ниси ти готовила ?

— Нисам ; а како ћу га и готовити, кад је све готово, док ја дођем ?

И Јумер и Фатима науме да пазе : ко то жељки готови јело ? Баш кад је она хтела засукати скуте и рукаве да јело готови, Јумер уђе. Нађе да је то дивна девојка. Она му рекне :

— Немој овако да ме оставиш, јер ће ти прснути уста на четворо.

То чује и цар. Зове све своје синове са снахама на вечеру. Сви дођу. Јумерова млада лепша од царице, лепша од обе своје јетрве.

За вечером Јумерова млада све је кости спуштала у један рукав ; у други је сливала вино, а у недра је бацала све трохе од хлеба.

После вечере ухвате се да играју ; најмлађој снаси све ватра гори испод ногу ; из рукава испада из једнога злато, а из другог сребро.

Сам се цар зачудио томе чуду.

После игре дођу сваки својој кући. Јумер ће тад рећи својој млади :

— Мене ће мој отац погубити због тебе !

— Не бој се ! вели му она : — не ће он тебе погубити.

Цар зове сина, и тражи од њега : један чадор, који ће сву војску покрити, и још да претече.

Јумер дође кући врло брижан.

— Што си брижан ? пита га млада.

— Како да не будем брижан : отац тражи од мене један чадор, сву војску да му покрије, и још места да претече.

— Иди на ону руну, где си ископао мене, па вичи :

„Бабо, жабо! бабо, жабо! пратила ме твоја ћерка, дај ми један мали чадор!

Баба му одиста да чадор који покри сву војску и још претече.

Тад рече цар:

— Синко, да ми нађеш један грозд; сва војска да се наједе, и још да претече.

Опет Јумер брижан кући. Опет га жаљка пита:

— Што је?

Он каже шта тражи цар.

Она му вели:

— Иди опет на ону рупу, и три пута викни:

— Бабо, жабо! дајте ми један од најмањих гроздова.

— Синко! рекне баба: ти имаш неку велику муку, кад тако често доходиш?

— Није; него ти је ћерка болесна, па жели мало грожђа.

Баба му да грозд. Јумер однесе грозд цару. Сва војска једе сита, и још претече доста.

После неког времена цар зовну сина, и тражи да му нађе: човека од педи, у кога би глава била од девет ока, а брада од гри аршина.

Јумер се врати кући. И тада му на трећем месту пукну уснице. До сада су пуцале по на једном месту, кад је год цар што затражио.

Млада га пита, шта је?

Он каже шта цар тражи.

— Е, то ли је? узвикне млада: — па такав је отац мој; иди га само зовни.

Јумер оде и зовне га.

— Пречекај мало да се обучем!

Оду оба цару.

Сам се цар зачуди кад види оца снахе своје, кад види свога пријатеља.

— Пријатељу, што ме зовеш? упита малецко цара.

— Рад сам да видим своје добре пријатеље, одговори цар.

Пријатељ се већ наљутио, па топузом смирви цара, и узме му царство, па га да својој ћери и рекне:

— Ето вам сада царство, па живите паметно!

Што је ком суђено

Два човека бегали од чуме. Кад су већ толико били утекли, да ни сами нису знали где су, уђу у један град у ком су живели људи с две главе. Ова двојица науме да ноће код тих двоглаваца. У двоглаваца су биле многе овце. Путници нису ни спасили да домаћини имају по две главе. Кад путници поспе, двоглавци ухвате једнога, закољу, натну на ражањ, и приставе да пеку. Кад се други пробуди, има шта и видети: његов се другар рашчварио и заруменио према ватри.

Један двоглавац оде на воду а живи гост лагано, да га не опазе други двоглавац, одмичи међу овце, нађе једну овчу кожу, завије се у њу, умеша се у стадо, и тако се измакне. Двоглавци га на скоро потраже, али га не нађу. Потрче за њим: један на једну страну, а други на другу. Гост некако уграби те пређе преко једне воде. За том водом била је туђа држава, и двоглавци га нису ни гонили даље.

Гост је бегao, бегao, докле дође у чумину кућу. Све млађе што је било отишло је по свету да мори, само чумина мајка остала. Она га упита:

— Откуд идеш, синко?

— Бежим од чуме, стрина!

— Бежиш од чуме, а од чуме не ћеш умрети, него од жабе.

Ето си дошао баш у чумину кућу, него да те скријем: јер кад дођу моје ћерке и снахе убиће те, само кад те намиришу. Да му те вечера, па га онда скрије.

Дођоше младе чуме из света, и одмах упиташе бабу:

— Ко има овде; осећа се људски дах?

— Нема никога! одговори им баба.

Сутра дан испрати свога госта раније докле младе чуме спавају.

Гост се врати својој кући.

После неког времена, изиђе на ливаду да коси траву. Од некуд искочи пред њега једна жаба. Он је погледа, сети се шта му је рекла чумина мајка, насмеја се и проговори:

— Зар од тебе мени смрт да дође? И срдито замахне косом да убије жабу: али не окрене општриц, него дршку, а у то исто време општриц га од косе тако јако мазне по врату, да је сам свој врат пресекао!

Поред прича, вреди поменути још неке карактеристике које има не само нишки округ, него готово сви нови крајеви наши.

Тако у новим крајевима калуђер се зове *Деда*, макар да је и млад годинама, онако како се у Шумадији рече *Духовник*!

Цркву често зову *манастир*, макар да у њој служе само световни попови.

12 маја пада *Свети Ђерман*, бивши цариградски патријар (од 715 — 727). У околини нишкој овај се угодник Божији зове *Свети Ђерма*, и светкује се као највећи празник. Сељаци веле да „Светога Ђерму“ светкују да градушка (тако они тепајући зову грађ) не туче усева, да поводањ не плави њиве, и у опште да елементарни напади не затиру људма зараду њихову.

На Светога Ђерму сељаци се моле овако:

— До међу, Ђермо! Од међу на овамо не дај, Свети Ђермо, молим ти се!

То јест:

„Светитељу Ђермане, ако си наурио пустити градушку, пусти је до наше међе, а од међе на овамо немој, молимо ти се!“

„Што ближе Нишу, све горе пишу“! Ова се пословица чује и у другим нашим крајевима. Кад је управо постала та пословица, ја не знам; али могу казати кад је *могла* постати.

Године 1812 Срби послаше посланике (Милића из Ражања Јована Протића, и Стевана Јевтића) у Цариград, да преговарају о миру с Турцима. Из Цариграда Турци упуте српске посланике

у Софију, главном заповеднику војске турске, да с њиме проговарају. Из Софије опет кажу им, да иду у Ниш, где се већ находио главни заповедник војске. Онда су они видели, да их Турци само варају. И могли су онда и сами говорити: „Што ми блпже Нишу, то Турци све горе пишу“!

Има још једна врста појава, које могу бити и последица дугог народног робовања, и доказ склоњености к мистицизму.

Притиснут кроз неколико векова туђинском силом, не видећи нигде на земљи помоћи у тешкој стању своме, човек се, у овим крајевима, почео одвицати од мисли, да му помоћ и може доћи редовним путем, кроз обичне људе. Само онај који би стајао у свези с каквом натприродном силом, и који би на земљи од људске руке био заштићен каквим тешким недугом, могао би бити гласник небесни, могао би бити оруђе помоћи!

С тога се често виђа тамо у новим крајевима да се људи купе око каквога суманутога чељадета, и у њему гледе гласника воље Божије, и носиоца олакшице људске.

У Шумадији, у Мачви, у Рујну какав млад, здрав певач, превуче гудало преко струна на гуслама, и покликне читати читаво *једно предавање* из историје и географије, ређајући с чудном тачношћу задужбине српских владалаца, или других знатних људи.

Он своју причу прича не само слободно, разговетно, него још узвикује и помаже је једном од гусала, да слушаоца већма потресе, и јаче задобије.

То њему може и бити; јер, докле он тако слободно пева, дотле се према ватри просјајају ништољи за појасом и у њега и у његових слушалаца.

У околини Суве Плавине, где је сила турска била и гушћа и јача, није тако.

Тамо народ тако дуго време није смео ништа говорити о старом животу своме, да се већ притајао спомен о оном што је некад било. И кад какав помен севне у чијем памћењу о овом или оном народном јунаку, о овом или оном створу старог доба, онда се то узима као глас с неба, послан неком и неком изабранику Божијем,

кога од туђинске силе и обести заклања не мишица и пиштољ, него какав тошки недуг: падавица или суманутост! Чудно је; али — тако је!

Тако, место да сретате паметаре, који би вам у песми певали, или у причи причали о старим задужбинама, вама се показује какав суманут човек, или каква болесна жена, који вас уверавају, да се њима на сну јавио тај и тај светац, и заповедио да се на извесном месту откопава, те да се нађе у земљу зарасла стара црква.

И чудновато је, да се у више таквих случајева, и нађу темељи од старих цркава.

Г. Вуле Вукотић, начелник нишког среза, позван законом да стаје на пут ширењу празноверица по народу, написао је, по служби својој, о неколиким тим појавима једно писмо, које ми овде цело излажемо, за то што оно баца чудну светлост на просветно стање наше браће у новим окрузима. Писмо то гласи:

„Господине Начелниче!

„Залуталу и шашаву девојку *Мару Н*, која не зна да каже ни одакле је, ни чија је, спровело је начелство нишко (писмом од 7 прошлог месеца Бр 2553) од села до села начелству округа црно-речког, да је тамо види неки који се јавио да је његова, услед огласа преко новина: да јој се родбина јави.

„Ова Мара није била онога, који се јавио да је његова; за то је с писмом начелства црно-речког (од 14 прошлог месеца Бр 1481), враћена начелству нишком, и спроведена од села до села.

„Мара је од дугог пута сустала, нарочито у повратку, и за то је спровођена на колима од општине до општине.

„Кад је ова Мара (26. прошлог месеца) приспела у Пасјачу и Ореовац, и, као шашава, на питање сељана: одакле је, изјављивала, да је озгор из планина, и спомињала неке свеце, неки сељани и сељанке, нешто из сажалења, што је била са свим гола и гладна, а у главном замислили су да је и ова неки светац, наранили су је добро, и дали су јој хаљина, те се обукла и накитила, као селска девојка.

„Кад је Мара, овако накићена, спроведена у Малчу општинском суду на колима, 27 истог месеца, у вече, смештена је да ноћи код кмета Тодора Савића, пошто је било доцкан да се спроведе у Ниш

а у судници општинској није имала где да ноћи. Мара, дошавши у кућу кмета Тодора, и пошто се било искупило света да је види, захтевала је да поп освети воду. Одмах су домаћин и сељани позвали попа, који је био ту, да освети воду.

„Поп је одбијао то, и казао да нема ту ни књига, али послат је човек кући поповој, те је донео књиге, и за тим је поп осветио воду.

„Кад је народ чуо овај Марин захтев, и да је поп осветио воду, а још је разнесен глас да је Мара казала да је Малчу два пута палила, и да ће и трећи пут ову изгорети, а пред овај случај била су два случајна пожара у овом селу, онда поврви и мушко и женско, и старо и младо Марији на поклоњење. У овој гунгули протурени су гласови, да је Марија *Св. Петка* или *Св. Богородица*, и прилазио је свет у највећем страхопочитању те јој љубио руку, и давао новац и ствари на поклон, и неки, здравећи се с њоме говорили су: „Како си пречиста госпођо?“

„Међу тим уплашени говором да ће Марија запаљити Малчу трећи пут, те ће сва изгорети, били су на толикој опрези, да нису смели ићи од кућа у поље на рад, и држали су ствари приправне за спасење од пожара.

„По што је Мара попримала новац и ствари, изашла је из куће у авлију, гди је имало преко 200 душа, и почела је с овима играти. Поред Маре у колу носио је Димитрије Ђорђевић упаљене воштане свеће, а народ је пратио са страхопоштовањем, чему је доказ и то што су људи били већином гологлави.

„Пре играња, а после освећења воде, Мара је вечерала и, као гладна, појела је толико много јела, да би могло троје вечерати; тада, Рака Пекић примети да она није Света Богородица, кад једе толико.

„Сутра дан, 28. Марта, Марија је ишла у цркву. Тутор црквени звонио је црвеним звонима за све време, док је Мара у цркви била.

„Месни учитељ Богосав Поповић одвраћао је свет од ове будалаштине, али свет не само да га није хтео послушати, него му је и претно због тога.

„После свега тога, Мара је натоварена на кола воловска са добивеним стварима и новцима, и у Ниш доведена, искићена као млада сељачка, кад се води на венчање.

„Чим је Мара овамо доведена, уапсио сам је, па позвао сељане који су ову будалаштину правили те их обавештењем и тим што су видели Мару у апсу, и што сам у њеном присуству распродао

све ствари које су дали Марији, разуверио. По разуверењу, и пошто сам кмета и коловође узео на одговор, они су ме молили, да их поштедим од казне, и да не јављам за ово ничком, те да се не чује њина брука. Пре него су дошли к мени, неки су говорили да се моја жена, која је случајно била слаба у том времену, разболела због тога што сам Мару уапсио.

„Од ствари и новца што је Мара добила, добивено је преко 70. динара.

„Уз овај догађај хоћу да вам опишем и раније догађаје, сличне овим, те да видите на ком ступњу образовања стоји народ у овом крају.

„У години 1880, кад сам био у срезу белопаланачком, округу пиротском, у селу Доњој Коритници, појавила се нека болест на овцама, коју је лекар, у колико се сећам, звао „*прострел*“.

„Пошто је ова болест подуже трајала на овцама, то сељани закључе, да се један њихов сељанин (заборавио сам му име), који је пре тога на два месеца умро, повампирео, и да им он једе овце. Оду једном врачару у срезу дужничком, до границе бугарске, да га питају, и он им потврди њихово мишљење. По овоме згоговоре се сви селски: *да откопају тело умрлог, и да га сиале!* То су и учинили. При откопавању упрли су са свију страна ножеве, косе, српове, и друга оштра оруђа у гроб да не би вампир побегао; а чим су га откопали, наложили су ватру око њега те је сав изгорео. Ово је било лети, и причинило је несносан смрад у околини. Дознао сам за ово баш тога дана, и послао сам пандуре да стану томе на пут, али доцкан, нашли су само пепео, а више ништа.

„Сав мој труд да их разуверим, остао је узалудан.

„У потврду својих навода казивали су ми, како је из фамилије овог што су га спалили, умро један ранијих година у Босни, као грнчар, и повампирео се, па кад му је друштво вратило коња кући, да је и вампир на том коњу дошао у село, и да је коњ од терета био у белим пенама, а кад је вампир дошао у село, да се јавио својој жени, и казао, да ће бити у пајантама у кући, те да зна, ако јој што устреба; да је после, на очи сељана, дрешио коња са припоне, јахао га и јурио, па опет везивао, и да је био почео да једе овце, и много их појео, а појео би, веде, и све, да на њихову срећу није курјак једне ноћи појео једну овцу, у коју је био ушао и вампир, те тако појео и вампира. Моје обавештавање и до-казивање остало је узалудно! . . .

У Малошишту селу има неки Благоје, малко судудаст. Он је пустио глас пре 2 године, да му се у сну јавља Св. Петка, и да му је казала да у *Ђурлини*, која је далеко од Ниша један сахат, где се познаје нека развалина, има у земљу затрпана црква, и да му Св. Петка наређује, да ту цркву откопа, или ће умрети. Он је отпочео откопавати, и, нешто помоћу сељана, откопао је толико, да су нађени зидови, који показују да је ту била црква која је велика колико нишка велика црква¹.

„Чувши за то свет, потрчао је том црквишту на богомољу у толиком броју да је свагда петком био читав сабор. И пошто је падало прилога више него и једној цркви, то су постављени тутори, да воде рачун, и да рукују тим приходима.

„Прошле године, у почетку лета, придружи се томе Благоју нека баба Митра из Перутине, па и она разгласи да јој се у сну јавља Св. Петка, која јој заповеда, да каже народу: *Да празнује Петак*, иначе послаће град, сушу, и болест да упропасти и народ и усева.

„То протуре Благоје и Митра по народу. Народ прихвати, и већина седа донесу закључак, да у све петке не само не раде, него да не даду ни странцу с колима кроз свој атар проћи. Протури се чак и то, да се Св. Петка појавила овде и онде по пољима и виноградама, и да заповеда народу да не ради у петак говорећи: „*Видите како сам избодена по образу*; то је све што ме не светкујете; а света недеља, коју празнујете, није овака, него је лепа“

„Ово протурање народ прихвати за готово, и почне не само празновати у петак, него и оне, који пису хтели празновати, истеривати из поља, и у очи сваког петка са црквеним звонима оглашавати да се у петак не ради.

„Пошто обавештењем, и наредбама преко општинских судова, нисам могао стати на пут ширењу ове глаупости, тим више, што су на жалост и многи свештеници били примили за готово, и почели проповедати народу, да се јавила света Петка, и да је треба празновати, то сам ставио под истрагу поменутог Благоја и Митру. Обоје су тврдили да је у истини оно што је по народу протурано, и да они морају да врше што им Света Петка заповеда.

„Благоје има жену и синове, па је био напустио кућу и имање, и настанио се код тог црквишта. Говорио је да му заповеда Св. Петка да тако чини, и да, кад пође од црквишта кући, укрути му ноге Света Петка, па не може да иде.

¹ Глед. опис на стр. 19 — 2 .

„Кад сам, по изреченој пресуди, уапсио Благоја и Митру, онда је пронесен глас по народу, како сам ја оковао Благоја и Митру а Света Петка их отковала, како, кад се закључају врата на апсани, Света Петка отвори их, и да, кад се затворе у помрчину, пошље им свећу Св. Петка; да су се мени окренула уста за врат што сам њих уапсио, и много још којешта овом подобно. Где се год што протурило, морао сам звати људе да виде Благоја и Митру у апсу, и да се увере да су гласови неистинити, и пошто сам овако у свакој прилици прилично разуверио народ, догоди се те у петак паде град у неким селима. Сад настане на ново уверење да је то казна од Св. Петке, што је не признају; но по срећи не ухвати град атар села Гор. Матевца, које није веровало пронесеним гласовима, него је радило у петак, те тиме, и што по издржаном апсу Благоје и Митра не смедоше да говоре више оно што су почели, и почеше код својих кућа радити, већина је разуверена, но још неки су продужили.

„Благоје је толико био занесен, да је он у почетку мене питао, што ја њега зовем, кад он нема са мном никакла посла, него има с Богом и свецима, али по издржаној казни, и мојој претњи, да ћу га протерати из овог краја, ако продужи што је почео, не смедоше више ни о Св. Петки, ни сновима да говори, и тако је овој глупости и сујеверију учињен неки крај.

„Има још сијасет подобних и незнатних глупости.

„Нисам могао од посла да вам поднесем пре овај извештај по вашој жељи.

ваш

В. Вукотић.“

Зерчке. — Селаци из села с леве нишавске стране зову сељаке из села на десној страни Нишаве — *Зерчке*. То је име врло старо. Откуд је постало не зна нико. Неки веле да им је остало од тога што носе *тесне чакшире*, а други кажу да реч „*зерчка*“ значи *глушак*.

• Уз ово нека се зна још нешто:

У београдском округу, у срезу космајском, селу Поповићу, има овака прича:

„У старо време, у селу Поповићу, биле су две рђе: *Брђани* (који славе Светог Јована) и *Жерке* (који славе Светог Николу).

Брђани су били тако богати да су се у село Поповић до-селили на златним кочијама; и о слави својој, Светоме Јовану, они су возали по трпези чашу с вином на златним колицима.

Жерке, напротив, биле су сиротиња и људи нерадници.

Од Брђана је био *Стеван Поповић*, војвода Цара Лазара.

Цар Лазар пошаље књигу војводи Стевану Поповићу, да скупи војску, и да иде на Косово. Стеван послуша, скупи војску, и пође на Косово. Путујући на тај страшни бој, *Брђани* су били весели, а *Жерке* тужне и невеселе. У путу, не дошавши до Косова, *Жерке* се стану међу собом овако разговарати :

— Куд ми идемо? За што да се бијемо? Рашта да гинемо? Брђани су богати; они знају шта бране. А шта имамо да бранимо ми? Ма ко да овлада овом земљом — нама је све једно. Него да се ми вратимо!

И у првој згодној прилици уклоне се на страну, и побегну на траг; али у Поповић нису смели од срамоте, него се стање у селу *Буринцима*.

После неког времена под њима се провали земља.

Они се препадно, и на ново се преселе у Поповић, на своја кућишта. Место где су се били настанили зове се сада *Провалија*.

Ово бележим само због сличности именā: *Зерке* и *Жерке*, а да ли они који та слична имена носе имају какве сличности међу собом, нисам за сад могао дознати...

Загометке

Што ми ти је што? Црвен деда од греду моча? Ибрик.

Пратила ме мајка, да ми даш мандамо, да гу пошандам, да гу помандам, па ћу ти га донесем. Сито.

Отуд небо, отуд небо, а у среде зелена трава.

Пита (зељаник).

Замумуљим га, запупуљим га; кој га може одмумуљи и отпупуљи, ћу му дам две ваљавице, две тупавице.

Сертме (мрежа за рибу).

Ја га бијем, ја га карам, оно чини : таралам, таралам !

Језик.

Пуна ваца ситна јајца ?

Зуби.

Пратио ме дамадур дамадуровици, да му даш шекали пекали
арампири ?

Цак.

На чур чурило, на бур бурило, на варде воде, на јерде греде,
на куп сабрано ?

Воденица.

Вир вираја, дуб дубаја; дуба тога леска држи ?

Баца.

Четири циганке коло играју, а једна облеће око њих ?

Игле плетиће.

Седи мече на путу; чека месо да прође ?

Трн.

Мотовило вило, по горе се вило; нити јело, нити пило, све
весело било ?

Звоно.

И. УПРАВНА ПОДЕЛА

Ниш је увек био главно место својој непосредној околини. Али за Турака је често било претежније управничково лице од места где је управа. С тога је Митад-Паша, преместивши се из Ниша у Рушчук, понео собом и власт над Нишем.

Некад је Ниш био и под управником косовским, који је седео у Призрену.

Када смо ми освојили Ниш, онда смо нишки округ поделили били на ове срезове :

1. *Срез нишки*, са столицом власти у *Нишу* ;
2. *Копришнички*, са столицом власти у селу *Прокошовој Кутини*;
3. *Белопаланачки*, са столицом у *Белој Паланци*.

Овако је било уређено законом од 14. Маја 1878¹.

Тада је Лесковац био глава оделитоме округу.

Доцније, 6 Фебруара 1879², издаје закон који учини нову поделу која вреди и данас, и по којој ови срезови чине нишки округ:

¹ Збор. XXXII, 308.

² Збор. XXXIV. 196.

1° *Срез нишки*, са столицом у *Нишу*. Овај срез захвата једну и другу страну Нишаве, од утока њеног до гра ц округа пиротског, на брдоравњу *Плочи*.

2° *Срез запањски*, са столицом у *Доњем Душнику* (привремено је у Нишу).

Ово је онај срез који се пре звао *копривнички*. Он хвата цело Запање.

3° *Срез лесковачки*, са столицом у *Лесковцу*; он захвата простор између округа топличког, врањског, и између срезова запањског и власотиначког¹.

4° *Срез власотиначки*, са столицом у *Власотинцима*.

У овај срез долази сав стари Буковик између Лузнице и Власине, и између Мораве и границе српско-бугарске.

Нишка јепархија данас обухвата сва четири нова округа, а до ослобођења држала је само нишки и топлички. Пирот је био столица *јепархији нишавској*, а Врања столица *јепархији врањској*.

Нишки јепархијски архијереј и јепархијска конзисторија (за сва четири нова округа) данас станују у Нишу. У Нишу седи и окружни нишки прота.

ј. Нове тековине

Новим тековинама може се похвалити нишки округ тек од онога доба, кад је чувени Митад-Папа био управник нишки.

Међу новим тековинама ваља на првом месту поменути *цутове*, просечене и насуते, и то:

1° од Ниша до Мрамора за Прокупље;

2° од Ниша до Ћлиуре (Момине) иза Грдилице, идући к Врањи. Овај пут прелази Мораву на Чечини, више Курвинграда, пролази Лесковац, и, у самој Ћлиури, у два маха, пресеца Мораву с једне стране на другу.

3° од Ниша до Плоче (леђа Куновице) идући к Белој Паланци.

¹ Кад је Лесковац, по закону од 14. Маја 1878 године (Зб. XXXII, 308), био округ за себе, имао је под собом ове срезове: *ветернички*, са столицом у *Лесковцу*; *власински*, са столицом у *Власотинцима*, и *пусторечки*, са столицом у *Бојнику*.

4° од Лесковца преко Власотинаца на Љуберажду за Пирот. Сви ови путови дело су Митад-Пашино. За тима

5° од Ниша до Грамаде идући Кнежевцу,

6° од Ниша преко Топонице до Катунa, идући к Алексинцу.

Ова два пута начинили су Срби, по што су овај крај ослободили 1877 године.

После путова, ваља одмах поменути мостове, и то

1° Мост на Морави код села Мрамора. Пређашњи мраморски мост кажу да је градио онај познати мајстор-дипломата *Везенко*.

Од тога моста остали су само стубови; све је друго отрулило и ослабило. За време рата још је и кварено, кад смо ми преко Мрамора ишли на Ниш. За то је тај мост године 1879 ваљало обновити. И он је до половине 1880 обновљен гвозђем тако, да сад има на Мрамору *гвоздени мост*.

Мост тај стоји на шест каменитих стубова у води, и на два брежна стуба. Под мостом је шест окана која су по 16 до 16·5 метара широка. Дугачак је 128·70, а широк 7·00 м.

Мост је овај леп за око и чврст за потребу. Градио га је београђанин *Штајнлехнер*. Грађевина је стала 98.916·15 динара. Мраморски мост даје држава под аренду. Садашњи закупца тога моста плаћа држави 25.000 динара на три године, па за то он има право наплаћивати мостарине:

1. Од пуних кола	0·40
2. „ празних кола	0·20
3. „ кола која иду у воденицу	0·30
4. „ товарна коња	0·20
5. „ празног коња	0·10
6. „ пешака	0·5

Наплаћивање ове мостарине велика је тегоба за људе који из Добрича често иду у Ниш. Многи морају остављати у залогу гуњ, или секиру, докле у вароши дођу до пара — па тек онда мостарину да плате. А многи, бежећи од те мостарине, газе Мораву, и излажу се очевидној погибљи.

Ваљало би ту мостарину укинути у толико пре у колико је ни Турци нису наплаћивали.

2° *Мост на Чечини*, на десковачком друму. Овај мост има камените стубове, али му је горњи део тако ослабио, да га што пре треба обновити:

Мост на Чечини дугачак је 140·0, а широк 6·00.

О нишком мосту говорено је у опису Ниша.

Од новијих зграда, могу се поменути:

1° *Нова нишка црква* коју је градио познати наимар *Андрија* из Велеза. О тој цркви је говорено у опису Ниша.

2° *Нишка школа* у порти нове цркве, грађевина из доба власти Митад-Пашине. Тој је грађевини и сам Митад дао свој прилог.

3° *Болница* код Ђелекуле за 80 постеља. Дело Митадово.

4° *Касарна* на југозападној страни Ниша, под Горицом. Опет дело Митадово.

5. *Нова касарна* на десној страни Нишаве, између града и Јагодинске Мале, довршена тек у лето 1882. То је једна лепа, пространа, и темељна грађевина.

Још би се могле поменути црква и школа у лепом месту Властивцима, као зграде које су постале у новије време, али пре ослобођења.

II

Пиротски округ

1 Границе

Пиротски је округ међу окрузима: нишким и кнежевачким, и међу кнежевином Бугарском.

Граница између округа нишкога и округа пиротскога обележена је, истина не баш од тачке до тачке него тек приближно, у опису округа нишког. *Граница* између округа пиротског и округа кнежевачког она је пруга која је, до године 1878, била граница међу Србијом и Турском¹. А *граница* између округа пиротскога и кнежевине Бугарске проведена је преко ових места:

Од *Иванове Ливаде*, где се одваја од старе границе, нова гранична пруга узима главно бјло *Старе Планине* (Њоца-Балкана) и удара на брег *Голаш*, на *Св. Николу*, на *Дебели Рт*, *Црни Врх*, *Мирицу*, *Козју Грбину*, *Миџур*, *Мартиницу*, *Орловић Врџу Главу*, *Три Влaденца*, *Три Чуке*, *Копрен*, *Вртош*, *Сировичницу*, *Слап*, *Добро Јутро*, *Малу Пољану*, *Мучибабу*, *Прелесје*, и *Сребрну*.

Ово планинско бјло, које дели воде Лому и Нишави, граница је не само између данашње државе српске и државе бугарске, него и између два стара предела, између *Загорја* и *Торлака*.

Загорје је осојни предео од Старе Планине ка Дунаву, а *Торлак* је присоје од Старе Планине к Нишави, и даље до граница које ће се доцније казати.

Ово тек уз гред; а сад хајдемо даље границом пиротскога округа.

¹ Кнежевина Србија 723

Од *Сребрне* гранична се линија упућује к југу између бугарског села *Сенокоса* и српског села *Росомачи*. Даље иде између бугарског села *Славиња* и српског села *Ржане*. Прешавши реку *Височницу*, граница се прима уз осоје планине *Видлица*, коју кад пресамити упућује се правце к долини нишавској. Ту она оставља Вугарској села *Одоровце* и *Петрелаш*, а Србији *Чиниглавце* и *Обреновац*.

Прешавши, код *Градишта*, *Царибродску Реку* (која се мало ниже већ зове *Нишава*), граница иде уз брдо на село *Гојин До*, па на село *Планиницу*, одакле се повија к западу на *Јаничарску Бачију*, на реку *Јерму* (иначе *Суковску*). Прешавши *Јерму*, граница иде уз брдо *Св. Илију*, па на *Чуђетла*, и даље к селу *Цереву Делу*.

Од села *Церева Дела* граница се упућује на запад к вису *Столу* па, дошавши му врло близу, не удара у њега за то што *Сто* није на водожеђи, већ у водопађи власинској, него се повија у лево на *Мечкин Преслап*, после кога удара на висове: *Мали Рњос*, *Велики Рњос*, *Вучју Падину*, *Пејчов Камик*, *Голему Главу*, *Бунзину Падину*, *Заједницу*, *Куклу*, на село *Пресеку*, на *Гарван*, *Ливадицу*, и на *Црни Врх*.

Од *Црног Врха* државна граница Србије иде даље на југ, а граница округа пиротског сутучава се ту с округом нишким.

2 Планине

Планина има у Србији и малих и великих; али онако великих и онако величанствених, какве су планине пиротског округа, нема ни један округ у Србији.

Од тих планина, на првом се месту мора поменути:

Стара Планина (турски: *Коџа-Балџан*). Ова планина својим главним бјлом, својим косама и ртовима, заузима сав Висок, а то је готово цео данашњи *Височки срез*.

Главна било Старе Планине, оно које се од Иванове Ливаде врло приметно диже, иде од северозапада к југоистоку. Вар се тако чини голим очима. То бјло дели воде Лому и Нишави. Оно је,

у једно исто време, и граница између *Загорја* и *Торлака*. и између Бугарске и Србије.

На том бјду ово су најприметнији врхови, који су неки мањи а неки врло велики: *Миџур* (неки изговарају *Минџур* или *Миџор*) 2168 метара; *Копрен* 1920 метара (највише место на Копрену зове се *Дабинин Врх*); *Три Чуке*, 1800 метара.

Северна страна *Старе Планине* већином је сам суновратни одсек, а јужна је положитија, и необично је богата косама, ртовима, и врховима. Ове косе допиру до реке Височнице, а неке се веругају и слазе близу до саме Нишаве.

Косе, које се одвајају од бјла Старе Планине, и које се упућују к Височници и Нишави, махом носе имена оних села која су насељена у долинама оних река које извиру у присоју Старе Планине, па теку к Височници и Нишави¹.

Тако се зове *Топлодолска Планина* она коса која се одваја од Миџура на југозапад, и свршава се између села *Засковца* и *Завоја*. На овој коси највиши је брдоравањ *Бабин Зуб*, који може имати око три километра у дужину, и један километар у ширину. За тим треба поменути *Женски Врх* и *Турлу*. Све је ово на десном брегу топлодолске реке.

Дуго Било, висоравањ је између река: *Топлодолске* и *Затраиње*. Може имати пет километара у дужину и један километар у ширину.

Ка истоку, изнад села *Топлог Дола*, стоје: *Белан*, висоравањ од два километра у четврт, *Јанога*, километар и по у четврт; и *Мрамор*, који се пружа од запада к истоку.

У хатару села *Дојкинаца* знатан је планински чвор, који оштро избија у висину на 1570 метара, и који се зове *Браткова Страна*. На Братковој Страни падају у очи многе узане а високе равнине које су богате питном пашом за стоку. Ту су чувени сувати: *Бислава*, *Равно Бучје*, *Понор*, и *Говешко Лице*.

У хатару села *Јеловице* знатне су висине: *Добро Јутро*, *Муџибаба*, и *Росомачка Кукла*.

¹ На аустриској карти има планински вис *Радочина*. Тога виса нема нигде; мора да је погрешно чувено и записано тако име.

Између реке Дојкиначке и Јеловичке знатан је висоравањ *Понор*. У тога висоравања средина је малко угнута, а ивице су му издигнуте. С тога сва вода која на њега падне не отиче никуд, него понире у провалу. *Понор* се пружа од запада к истоку.

Како на билу Старе Планине, и по њеним ребрима ближе к билу, не само не може сазрети никакав усев, него туда нема ни горе никакве: то по свим тим непрегледним просторима расте лети густа трава која је врло питна паша за стоку.

Митад-Паша, кад је имао и Широт под својом влашћу, узео је овуда и ограничио извесне просторе за *државне сувате*, које је давао под аренду за државни рачун. Ти су сувати и данас државно српско добро, и дају се под аренду трговцима, који у њима тове стоку за продају, и Црновунцима, о којима ће бити реч на своме месту.

Ти се сувати зову: *Белан, Вргибог, Бислава, Меџа¹-Планина, Бата, Понор, Говешко Лице, Вртоп, Широке Луке, Јавор, Сировичница, Слаи, Тушанац, Ровница, Мала Пољана, Мучибаба, Прелесје и Сребрна*.

Видлич Планина. То је једна коса, већином каменита и гола, која се одваја од главнога била Старе Планине још код *Етропоља*, па се упућује најпре на југ, а после се повија к западу и к северо-западу. Коса та нема свуд једнаку висину, а не носи ни име једно целу. Право име *Видлич* протеже се од онога њенога савијутка ка северозападу па до Басарског Камика, то јест, до онога виса на тој коси који је избио у небеса изнад села *Басаре* више Пирота. Од Басарског Камика до свога северозападнога краја коса та има разна имена, која највише долазе од села која су насељена најблизу.

Коса ова дели воде Нишави и Височници: с њенога присоја воде теку у Нишаву, а с осоја — у Височницу, ма да се узгред може и то рећи да она није богата изворима и текућим водама.

Сува Планина. Ова велика и чудна планина некако је, или водама или ниским пресланима, растављена од свих околних великих планинских била.

¹ Мештани управо веле: *Меџа-Планина*.

Она се налази међу Запањем, Лужницом, и Нишавом. Главни јој је правац од југоистока на северозапад. На свом југоисточном крају, на *Ракошу*, као највишем вису, она има 1983 метра, а на северозападном крају има 1724 метра. Облик јој је као каква цинковска потковица с подужим кљуном. На свом северозападном крају, она се расклапа у два крака који и чине тај потковички облик. Један крак се повија више на запад, а други се одваја к северозападу. Највише тачке на тим крацима јесу: *Голеш-Планина*, *Големи Камен* 1900 м., *Соколов Камен* 1683 м., и *Дивна Горница* 1485 м.

Међу ова два велика планинска крака, у неописано дивној долини, села су *Вѣта*, *Космовац*, *Тоцоница*, и *Глоговац*.

Било Суве Планине нема никакве горе. Осем камена и траве, сама је голет. Али у осоју, и у опште у дубодолинама, има горе букове, борове, јелове, а има доста и диволеске.

На северо-исток од Суве Планине, између реке коритничке и пута Бела Паланка-Пирот ђенерална карта војног географског завода има планину *Белава*. У том троуглу има више врхова међу којима је као највиши *Остри Врх*, а *Белава* ту нема.

Белава пак зове се она каменита коса која се подиже од самога пиротског градића, изнад кога се зове *Сарлак*, и пружа се на запад до изнад села Клисуре. *Белава* је лакле између Нишаве и између пута Бела Паланка-Пирот.

Стоб, један камараст вис, у североисточни крај лужничке корутине. Сто је избио на билу од *Влашке Планине*, али он није на водомеђи између Власине и Јерме (или Суковске реке), него је сав у водопађи власинској. Нетачно обележен положај Стола на карти војног географског завода, навео је чланове Берлинског Конгреса 1878 да узму Сто као било које дели воде Власини и Јерми. А није тако. С тога ни граница између Србије и Бугарске није могла ударити преко тога брда, него му је само пришла толико колико је планинско било допустило.

3 Воде

Воде пиротског округа стачу се у четири велика планинска левка, које обично зовемо *водопађе*.

Први левак је онај у који се стачу све нишавине притоцице.

Други левак је онај у који падају све воде лужничке.

Трећи левак је водопађа Сврљинскога Тимока, и

Четврти — водопађа Тимока Трговишкога.

Нишавски левак није сав у пиротском округу. Он томе округу припада тек од садашње границе српско-бугарске, па се пружа до висова Облика и Вишеграда, по дно којих Нишава протиче у округ нишки.

Текући средином тога левка, Нишава се пробија кроз две крисуре, од којих једна је мања (између села *Сињца* и *Клења*), а друга је већа (од села *Долца* до испод засеока *Просека*, ниже *Сићева*). Ова друга има у дужину 11·5 км. Са свим је непроходна. Њоме је сада трасована пруга за железницу к Пироту.

Нишавини извори поменути су у опису нишкога округа. Овде ће се казати само оно што није тамо.

Јерма или *Суковска Река*. Ова вода извире из неколико извора у осоју брега *Букове Главе* (над Власином) и *Колунице*. Она тече средином лепога Знепоља, протиче кроз варошицу *Трн*; за тим се пробија кроз камените теснаце, који су негде са свим непролазни, и код села *Горње Држине*, утиче у Србију, па, текући кроз село Суково, пресеца друм Београдско-Цариградски, и, на једно хиљаду метара испод Суковскога Моста, пада у Царибродску реку с леве јој стране.

Од тих става (Јерме и Царибродске Реке) на ниже вода се та зове *Нишава*. А има људи који ће и Јерму назвати Нишавом; неки пак и Царибродску Реку зову тако; али права Нишава почиње од става које поменух.

Туштина, извире у месту *Рогозу*, пола часа на југоисток од вароши Пирота. Докле тече пољем, зове се *Туштина*, а чим уђе

у варош, и потече улицом по начињеној вџди, зове се *Боклуца*. Она се улива у Нишаву с леве јој стране¹.

Расничка Река. Главни јој је извор у хатару села *Церева Дела*. После се у њу стачу с десна и лева неколике притоцице. *Расничка* се зове по селу *Расници*, поред кога протиче пре него што допре до Пирота. Ова вода орошава најроднији део пиротскога поља, протиче између пиротскога града и чота *Сарлака*, па се, по том, слива у Нишаву.

Бездан, језеро у хатару села Раснице, које никад не пресушује. Из њега отиче река која се зове *Бездан*. Та река вијуга кроз пиротско поље, па се, код самог града, улива у Расничку Реку.

Блато, речица која извире у селу Блату; прима у се речице с виси Крушке, од села Костура, и Суводола. Ова се речица слива у Расничку Реку испод села *Бари-Чивлака*.

Гњиланска Речица, извире више села Гњилана, у присоју брда Белаве, и слива се у Расничку Реку.

Врело. Испод брда *Курилова* и *Пошова Виса*, малко више вароши Беле Паланке, извире врло јака вода која се зове *Врело*. Она протиче источно од вароши, и стаче се с леве стране у Нишаву.

Ово је *Врело* врло налик на врело Млавина у Жагубици, само ми се чини да је шире и обилније водом.

(На карти је забележена речица *Врило*).

Коритница, речица која тече поред села Коритнице, а извире код села *Бежишта*, близу места *Превала*. Она се слива у воду од Вреда, или би још правије било да се рече: Врело се слива у њу. За тим обоје заједно јуре у Нишаву.

Долином Коритнице иде пут који везује *Лужницу* с Белом Паланком. Туда је ишао пут од памтивека.

Топоничка Река. Глава јој је у оном углу који чине *Сува Планина* и *Голеш-Планина*. До села Глоговца тече на север.

¹ У *Хидрографији* г. Јована Мишковића, стр. 79, погрешно пише да се улива у Нишаву с десне стране.

Утиче у Нишаву испод *Црвенога Брега*. Овај део те воде зове се *Црвена Река*.

У њу се сливају с леве стране *Драгуша* и *Ветска Река*. Довде побројасмо нишавске притоке које јој долазе с леве стране. Сад да поменемо оне које се стачу са стране десне:

Чакар-Извор зове се јако врело, малко више села Крупца. На томе самом врелу одмах меље воденица с 8 витлова. После краткога тока, вода та пада у Нишаву с десне стране.

Клок, извор у селу Крупцу, који се, после краткога тока, слива у Нишаву.

Изворска Река извире из присоја косе Видлича, и, после краткога тока, улива се у Нишаву код села Извора.

Бериловачка Река извире из присоја Видлича код села Бериловца; тече поред крупачкога пута и, по што прође кроз источни део вароши Пирота, пада у Нишаву.

Градашница долази од планинског превоја *Вазгавице*, па, прошавши кроза село Градашницу, поред северног дела *Тихе Баре*, улива се у Нишаву.

Темштица. У почетку се зове *Топлодолска Река*. Њен је извор на *Крвавим Барама*, између *Враже Главе* и *Браткове Стране*. Отуда она тече к југу. Од извора њеног до Мртвачког Моста биће око 24 км.

У селу Топлом Долу прима у се, с десне стране, реку *Затраињу* која се стаче с Мицура, Тупанара, и са северних падина Бабинога Зуба; ниже прима реку *Засковачку* која се слива из присојних извора Бабинога Зуба.

Код Мртвачког Моста у Темштицу се улива река Височица о којој ће бити реч одмах за овом.

Протичући поред старог градића *Темца*, кроза село *Темску* река Топлодолска добива име *Темштица*, ма да је неки назову и *Темска Река* (Ово највише страни).

Темштица тече испод *Бегова Моста*¹, па се спровођу села *Станичења* улива у Нишаву.

¹ У *Хидрографији* г. Јована Мишковића, стр. 85, погрешно се каже да је *Бегов Мост* на Нишави; ту погрешку има и *Раг*, стр. 21.

Височница или *Височка Река*¹. Ова вода тече кроз цео предео који се зове *Висок*. Она прима многе притоцице које извиру у присоју Старе Планине. Сама она пак има више извора, који су за нашом границом, у Бугарској. Како су ми казивали сељаци из оближњих села, главни је извор *Височници* у планини *Кому*, у месту *Мочуришту*. Текући кроз *Висок*, *Височница* има на својој левој страни косу *Вадлич*, а с десне прима све воде које јој се стачу с присоја Старе Планине.

Од тих притока највећа је *Дојкиначка Река*; извире на *Копрену*, у месту *Три Кладенца*. Докле се састане с *Јеловичком Реком* има око 20 км. тока. Река *Јеловичка* извире у месту које се зове *Говешко Лице*. Те две воде састану се више села *Височке Ржане*, приме *Деда-Пејино Врело*, и у селу *Ржани* сливају се у *Височницу*.

Даље, *Височница* удара на *Рсовце*, *Паклешницу*, *Велику Лукању*, *Малу Лукању* и *Завој*, па се, ниже *Мртвачкога Моста*, улива у *Темштицу*.

С леве стране у *Височницу* пада *Буковиски Поток* који извире у месту *Три Пута*, у осоју *Видлича*, протиче кроз село *Буковију*, и, код брега *Меле*, пада у *Височницу*.

Коритиште зове се она велика пукотина испод *Плеша*, која пада код села *Градшта* ка *Нишави*. Њом јури вода само кад пљусне киша, или кад се снег нагло отопи.

Народ прича да је ђаво хтео туда да наврати *Нишаву*, па му нису дали *Бог* и *Свети Аранђео*, него су му „бастисали ту рабoту“.

Сврљишки левак врло је узан. Он је између левка *нишавскога* и левка *Трговишкога Тимока*.

У овом левку главна је вода *Сврљишки Тимок*.

¹ Прочитао сам, не сећам се где, да ми некакав господин замера што сам записао име *Височница*. Тај господин, ако се добро сећам, каже да тога имена нема ни у једној карти, нити и у којем спису о ономе крају. Ја молим господина критичара да ми опрости што нисам проучавао *Висок* само по картама и књигама, него сам га разматрао очима и мерио ногама. Име *Височница* чуо сам од сељака, и ко год узме отићи¹ и питати, чуће га као и ја! Моја није ни кривица ни заслуга што тога имена има! . .

Глава овом *Тимоку* јесте *Пајешка Река*, која извире између *Пајешкога Камика*, *Бабине Главе*, и *Сулагата*. Под *Гушевцем* прима у се *Околишку Реку*, па испод *Пандирада* понире у стене и тек на 300 хвата, код села *Периша*, истиче из камените пећине.

Даљи ток овога *Тимока* не ћемо овде описивати. То је учињено у „*Кнежевини Србији*,” стр. 827.

Левак Тимока трговишкога мало је шири и притоама богатији. Главни извор *Трговишкоме Тимоку* јесте испод *Бабинога Зуба*, и зове се *Дојкино Врело*; други је извор испод *Јељака*, и зове се *врело Драганиште*, а трећи извор зове се *Мирица*.

Драганиште и *Мирица* састају се у месту које се зове *Мирички склоп*. После тога у ту реку утиче *Мијена Вода* која извире испод *Орлове Чуке*, и *Равнобучка Река* која долази од *Светога Николе*, из *Чељине Падине* и из *Угринова Дола*. Ова се вода до *Балта Бериловца* зове *Црновршка Река*. У њу, испод *преве* у *Балтабериловцу*, утиче *Ћоштичка Река*¹, која извире у *Јабучком Равништу*, више села *Ћоштице*. Испод села *Инова*, на *бавану*, прима *Иновску Реку*, па реку *Изворску* испод *Каланске Куле*. Од *Каланске Куле* река се ова тек зове *Тимок*, а дотле је највише зову *Црновршка Река*.

Лужнички левак прима и спушта к *Власини* и *Морави* све воде с југоисточних страна *Суве Планине*, с *врха Стола*, са западне стране *Малог* и *Великога Рњоса*, и са северне стране *Црног Врха*.

Свима тим водама корито је

Река Лужница, која извире на источној страни *планине Ракоша*, под местом *Превалом*, које управо дели воде *Нишави* и *Власини*; *Лужница* тече најпре на исток, па, од места *Бабушинца*, повија к југу, и доцније к југозападу.

У *Лужницу* се стачу с леве јој стране:

Злокућанска Река, која долази од села *Злокућана*;

Кијовачка Река, која долази испод *Стола*;

¹ Неки је зову и *Ћоштичка Река*.

Стрелачка и

Студенска Река спојене у једно пре него што падну у *Лужницу*.

С десне стране у *Лужницу* се улива

Врело Љуберажда, које избија у једном теснацу, на месту које се зове *Черковица*. Врело је ово тако јако да одмах окреће неколике воденице.

Од тога Врела *Лужница* спаја воду своју с водом *Љуберажде*, и своје име утопи у тој заједници. На ниже одатле вода се не зове *Лужница*, него *Љуберажда*, која, код села *Свођа*, пада с десне стране у *Власину*, па ту и она своје име изгуби.

Љуберажда је расекла онај, врло интересни теснац између била од Црнога Врха и Суве Планине; *дуж* ње пролази пут из *Лужнице* у долину *Власине* и даље в *Морави*.

4 Равни

Равнице је мало у пиротском округу, али што је има то је права, родна раван какве има онде где је плодност земље највећа.

Највећа пиротска равница јесте чувено *Пиротско Поље*, које се пружа од села Суводола и Кочана па до села *Сукова* и *Горњег Круица*. То поље може имати у дужину 3, до 3 $\frac{1}{2}$ часа, а у ширину где 1 час, где 2, до 2 $\frac{1}{2}$.

Северном ивицом те равни тече река *Нишава*, и онде где је раван најнижа, и где се из ње исцеђују све воде, настанио се градић *Пирот*, па уза њ и варош тога имена.

После *Пиротскога Поља* могла би се, као понајвећа раван поменути корутина¹ *Лужница*, на југ од *Пирота*, кроз коју тече речица *Лужница*; али је она много неравнија, много виша положајем, и по томе у родности много слабија.

Равница код Беле Паланке од села *Клења* до *Шуиљег Ка-*

¹ *Корутина* је предео међу планинама; оно што неки зову карлица или басен. Реч *Корутину* чуо сам од људи у Буковику.

мена спровођу села *Врандола*. Ово поље може имати у ширину где 1200, а где 2000 метара. Веома је родно, и добро обрађено. Само га, због низине, плави вода, особито у доњи крај испод села *Маклишта*.

Крупачко Поље пружа се час с једне, час с друге стране реке Нишаве од села *Крупца* до *Клисуре*.

Равница дуж Нишаве и Темштице од Бегова Моста до Станичења.

Осем тога, могу се поменути и неколике луке поред реке Темштице и Височнице, али су оне све мањег значаја.

Поље пиротско и белопаланачко, као и све мање луке уз Нишаву, роде како се само може желети. Друге равни су под строжим климом планинском. У Лужници и Височници већ винова доза не рађа.

5 Шуме

Шуме старе, добре за грађу, мало има у пиротском округу; и што је има готово је сва у неприступним врлетима и странама.

У осоју *Суве Планине*, више села Чесменца, и у хатару села Мокре; а тако и у присојним дубодлинама *Старе Планине* нахођи се горе борове, јелове, јаворове, букове, и границеве. Негде се нахођи и красне диволеске.

Млада је шума обујмила готово сав простор од *Ченгене-Дервента* (Циганског Теснаца) па између Белаве и Острога Врха до села Церовика. Ту има разнога дрвећа, а највише је раста, границе, и цера. Ако се то очува и подигне, биће некад на велико добро људма.

Иначе је предео у опште, особито по присојима, сав гб, и камен је већ избио на површину. Ваљала би особита брига, и зналачко настојавање, да се те голети заодену гором.

Међу тим *Јеротије Рачанин*, који се године 1705 враћао из Јерусалима, преко Софије и Ниша, у кратко каже ово: „Дојдосмо у Софију, и то јест варош голема, а град нема, није ни било;

у равну пољу голему. Има Хришћана много. И ту у једној цркви *Краљ Милутин српски целокупан*. И заутра пројдосмо велике планине, што се зову *Гора Јежевица*¹, и дојдосмо на Мораву“.

А путописац немачког посланика Грофа Вирмонта, године 1719, пролазећи кроз ове пределе, пише да су од Веле Паланке до Цирота биле *велике шуме*.

Изази да је истина оно што сељаци причају, да су Турци некад дизали по хиљаду људи сељака да секу шуму, како би им лакше било држати земљу пољевиту.

6 Рудно благо

Рудно благо готово је непознато у пиротском округу.

Досад се наишло само на трагове од *фосилнога угља* у селу *Боњитицу*, у срезу лужничкоме, и у брду више манастира Св. Ђорђа, у *Темској*; али ни једно од та два места није ни површно проучено, да се што поузданије може казати о благу које земља крије у својим недринама.

То, као и много што шта друго, остаје онима који иду за нама, и који ће бити срећнији од нас.

7 Остаци од старина

Темац, стари градић, на десној страни реке Темштице, по часа више манастира Светога Ђорђа. Тај градић је јако порушен.

Као што поменух, испод градића *Темца* (у селу Темској) има манастир посвећен Светоме Ђорђу. И сам тај манастир често се зове *Темска*. Црква манастирска мала је и сиромашна; њен крој и живопис носе све знаке старих српских задужбина.

На тој цркви имају неколики записи које вреди преписати. Тако, над вратима мушке цркве изнутра, има овај запис:

¹ *Гласник XXXI*, 309—310. *Јежевица* се зове речица која се стаче од *Драгомана* и *Три Уши* к Цариброду. Њеном долином и сада иде пут од Цариброда к Софији.

„Изволеннем' ѿца, съпоспешѣннем' сына и съвршѣннемъ
свѣтаго дѣха нсѣпнса се снѣ (тако) божественн храмъ побѣдоносца
Христова Геѡргіе (тако), и сѣпнса се въ лето \tilde{Z} . П. \tilde{D} . (1576)
Поче се писати мѣсеца маїа \tilde{I} , и съврши се мѣсеца іуліа \tilde{K} . \tilde{A} .
и съ трѣдомъ ігѣмѣн... Зах....

Над вратима мушке цркве:

„Изволеннемъ ѿца и поспешѣннемъ свѣтаго дѣха нсѣпнса се
снѣ ... храмъ побѣдоносца Христова Геѡргіе (даѣе над прозором
женске цркве), и поче се месеца септемврїа \tilde{E} днь и съврши се
мѣсеца Октоврїа \tilde{I} \tilde{E} (15), и настоатель нгоумен Снмеон, и знда
и писа въ лето \tilde{Z} . \tilde{P} . \tilde{X} . \tilde{I} .

Испод овога натписа казује се, како је некакав *Партеније*
из села *Тамњанице*, у округу пиротском, покалуѣерио се у мана-
стиру Ксенофону у Светој Гори. После тога дошао је у манастир
Илиѣник (?) близу Софије, а одатле прешао у *Темску* 1699;
подигао чешму 1700, покрио цркву 1713, за владике Анастасија
и цара Ахмета.

Пред вратима женске цркве неко је забележио:

„Ва лето \tilde{Z} . \tilde{P} . П. \tilde{S} . плени се унѣрзовци од хайдѣкъ, Еген-
пашинно време¹. Ахъ неколи агараном уѣдомъ

„1692 дойде владика въ манастиръ Свѣтаго Геѡргіе Ѧѡѡклнтѣ
софискн, месець мартъ \tilde{K} \tilde{D} днь и тогда приде влѣхъ отъ влѣхис-
кой землн, и тогаха беше всъ (тако) ѡпѣстнѣ манастиръ отъ
Маѣаре въ лето \tilde{Z} тисѣшно, и ахъ много ти се крѣн пролѣтше въ
градъ въ темѣць со снромасн христниѣнн гладомъ и маѣаромъ. Пи-
сахъ азъ многогрѣшнн, убогъ ѣннѣ, Любень... грѣшнн поп..

Више манастирског одтара стоји велики дрвени крст на под-
ножју кога чита се ово:

„*Кашетану Милутину Карановиѣу, и осталимъ јунацима,*
који животъ положише за веру, кнѣза, слободу и независност

¹ У летописима има: Посла царь Соулиманъ Еген-Пашоу под Биоград. *Даничиѣа Рјечник*, I, 329. И још: Браше се Турци на Еген-Пашоу около Пирота 1688*
Даничиѣа, Рјечник II, 303—304.

домовине, у бојевима на *Нишору* и *Будин-делу* 12, 13, и 15 Децембра 1877, подигао овај спомен командант *Љ. Ивановић* и сви официри *II. шумадинске дивизије београдске бригаде II класе, I. артилериског и I. коњичког пука од I шумадинске дивизије*“.

Овде је оно *Темско* које је Цар Мусулман био отео од српског Деспота Стевана Високог, па се после правдао да је то учинио само за то што другојаче није могао проћи са својом војском¹.

Градиште, већ срушено, на десној страни Царибродске реке, на које удара граница српско-бугарска идући од села Гојина Дола на Паску Шију (Милојковац).

Славје, брдо и остаци од старог градића, у хатару села Росомачи, на десној страни реке Височнице.

Градиште на брду код села Рсовца¹, $\frac{1}{4}$ часа лево од реке Височнице.

Градиште у хатару села Паклешнице, у срезу височком, на левој страни реке Височнице.

Атанас, зидине од старог града, у селу Горњем Крушцу, више Пирота.

Кула (стара), испод брда које се зове *Добро Јутро*, у загорској (сада бугарској) страни.

Горња Здравичиница, стари велики град, у округу берковачком, код места *Прелесја*, $\frac{1}{2}$ часа од наше границе.

Градиште, на једном вису код села Градишта, испод Беле Паланке. Остаци од града познају се и сад.

Бунац, извор у хатару села Ореовице. Туда се ваде из земље ђунци којима се води вода. Народ прича да се тим ђунцима водила вода у Беду Паланку пре него што се појавило ово данашње велико врело испод Курилова до саме вароши.

Шупљи Камен, на левом брегу реке Нишаве, спрам села Врандола. Ту се познају остаци од некаких старих зидова. Народ прича да је ту шупљину пробио Краљевић Марко топузином својом!

¹ Гласник XLII, 292. Наш летописац зове *Мусулманом* и *Имусулманом* онога пара коме браћа беху *Мусија* и *Мехмед* а отац Бајазит. Тако га пишу и грчки извори и савремене листине латинске и талијанске. а Турци га зову *Сулејман*

Градиште. Један час јужно од села Темске, у кључу између Нишаве и Темштице, изнад Бегова Моста, на једној греди која је висока око 30 метара, имају остаци од старог градића.

Прича се да је испод тога градића до Темштице и Нишаве била велика варош. По остацима би се могло рећи да је та варош била римска.

Дивљански Манастир, под планином Ракошем, више Беле Паланке, посвећен Светоме Димитрију¹; мала, незнатна црквица.

Манастир Синачки до Нишаве, испод села Клисуре.

Манастир Ветски, под западним краком Суве Планине.

У првом служе духовници, а у друга два световни попови.

Света Петка, зидине од старог манастира између села *Клисури* и села *Кременице*.

Црквиште, у хатару села Брлога, између Врела и Дојкиначке реке.

Још се могу поменути два манастира који су постали у новије време, управо у наше дане, али на старим црквиштима. То су:

Ржански Манастир, више села Височке Ржане, посвећен Светој Богородици. Ова је богомоља начињена на старом црквишту године 1853. За сам допуст, да је могу начинити, височани су дали Турцима 700 гроша!

Суковски Манастир, посвећен такође Светој Богородици, на десном брегу реке Јерме (Суковске), у селу Сукову. Ову богомољу подигли су побожном ревношћу и трудом неки младић *Виден* и *Пош Јован* из Горњег Крупца. Манастир је овај лепо озидао, добро је имање стекао, и ужива велико уважање околнога света.²

Владикина Плоча, на левом брегу реке Темштице, између

¹ Пред манастирском црквом има кула, и у кули капела. Мисли се да је овај манастир задужбина *Мрњавчевића*. Калуђер опет каже да је ово метох оног манастира солунског, у ком почива тело *Св. Димитрија* великомученика. Он још додаје да у Македонији, до села Милешева, има други метох у коме има повеља на словенском језику, а на једном гробу пише: „*Николаи воивода*“.

На једном камену у манастиру пише латински само ово: *dici*; има један камен на ком је била изрезана сирена, па је пребијен, и стоји половина на којој је риба, а она пола на којој је девојка — затурила се.

² О постању овога манастира гледај „*С Дунава над Пчињу*“, стр. 49 — 51

седа Павлешнице и Рсовца. То је велика једна пећина. За што се зове *Владикина*, нисам могао сазнати.

Могиле. У пиротском пољу има неколико старих *могила*, врло великих и врло лепих. Нарочито пада у очи лепотом свога облика једна *могила* у горњи крај поља, у месту *Трговишту*, према селу Горњем Крупцу.

Овде не смеде поменути две речи које је забележио један путник 1550 године.

Влада млетачка, године 1550, посла посланика *Катарина Зена* да честита султану Сулејману победе у Персији. Зено пропутова кроз Ниш и Пирот, па вели овако: „Пређосмо дрвеним мостом преко реке Сукове; на близу су рушевине од старинскога зиданог града, а ту је и *тржиште*¹.“ А и горња *Могила* и место *Трговиште* само су један пушкомет на северозапад од Суковског моста!

На југозападној страни поља, ближе к селу Бостуру и Суводолу, има такође неколико *могила*.

На једној од ових *могила* укупано је неколико јунака који изгубише 1877 при освајању Пирота.

На Малом Курилову, више Беле Паланке, према Мокрој, имају две зидине, као да су биле куле. За време кримског рата Турци су распитивали сељаке где су те зидине. Сељаци, бојећи се каква кулучења, нису им хтели казати где су.

7 Становници

а Њихове историске судбине

Пирот је средина пределу кога је име у нас мало познато, а с којим нам ваља познати се. Пирот је средина пределу који се зове *Торлак*, или, много обичније, *Торлачко*².

¹ *Матковић*, Путовања по Балканском Полутоку XVI. веку, стр. 57.

² У овим крајевима поједини предели, и целе земље, врло се радо казују обликом средњих имена, на прилаку: До Мораве је *нишевачко* а преко Мораве — *прокупачко*; *шопско* је све до иза Софије; *загорско* је од Старе Планине к Дунаву.

Говорећи о планинама овога округа, ми смо казали куда иде било Старе Планине (Коца Балкана) од Светога Николе до Сребрне.

Предео од тога била на север ка Дунаву зове се *Загорје* или *Загорско*, и људи *Загорци*. А предео на југ од Старе Планине к Нишави и Пироту зове се *Торлак*, или, још обичније, *Торлачко*, људи пак *Торлаџци*.

Предео *Торлак* пружа се, по казивању сељака, више Цариброда до *Губеша*, последњег торлачког села на тој страни; одмах иза *Губеша* село је *Гинци* или *Бинци*. То је већ село *шопско*; оно припада пределу који се зове *Шопско*, и у коме је и *Софија*, данашња престоница кнежевине Бугарске.

Шопови се разликују и говором и оделом од *Торлака*; а разликују се и од правих Бугара¹.

Докле се пак на југ и запад пружа *Торлачка земља*, не могах тачно сазнати. Једни веле: на запад до *Беле Паланке*, а на југ до *Лужнице*. А други кажу да се пружа чак до *Ниша*, и до *Знепоља*!

И *Загорци* се разликују од *Торлака* говором и оделом; само те разлике не падају одмах у очи невичну гледаоцу.

Загорци своје гуњеве шарају *црвеним* гајтаном, а Торлаци *црним*. Женско ношиво још више им се разликује.

Брсна имена пак славе и једни и други.

Вук у *Рјечнику*, под речи *Торлак*, каже; „Човјек који нити говори чисто српски ни бугарски“.

То исто може се поновити и данас за говор Торлака. Он ће се најбоље видети из песама које су стављене на своје место у овој књизи.

Торлаци. откад су потпали под Турке, трпели су, мимо остало, најчешће ове две невоље: сиромаштину од своје земље, и опустошавања од војска које су туда грцале к Морави и Шумадији. И једна и друга невоља потискивала их је да се селе. Те тако би

¹ Један одлични чиновник бугарски, родом из Дунавске Бугарске (чини ми се из Разграда, говораше ми оном лане да његова деца, живећи сада у Софији, заборављају говор *бугарски* а уче говор *шопски*.

се могло рећи, да се на том земљишту, за мало времена, становништво са свим мењало.

При свему томе Торлаци су у свако време потврђивали да „човек не живи о самоме хлебу“, него о свакој племенитој мисли.

Последњи крвав доказ тој мисли дали су они године 1836, кад се оно сва села листом бежу дигла.

На том догађају ми ћемо се задржати малко дуже.

Година 1836^{та} затекла је у Пироту војводу (ајана) неког *Михаила Капичибаши*, и владикау за нишавску јепархију *Јеронима*.

Ова два старешине, и ако су од две супротне вере, и од две несродне народности, били су сложени у нечему. Сложно су глобили људе, над којима су вршили сваки своју власт. Људи су се жалили да им се данак неправедно разрезаје, да се неправилно купи, да се приморавају на разне кулуке, и на небројене глобе.

Међу пироћанима, у то време, био је први човек по имању и по уважењу неки Хаџи-Неша Филиповић, који је обавештавао и војводу и владикау да не чине народу зла.

Тим својим радом он је с једне стране стекао уважење пред народом, а с друге мрзост пред војводом и владиком.

Кад изјављивање народнога незадовољства не сумоше ни војводу ни владикау; и кад ни жалбе, послане против њих румеливалису у Битољ, не помогну ништа: онда Хаџи-Неша и други незадовољни пироћани, видећи се пред личношћу, побегну преко границе у Србију, и спусте се у Гургусовац (данашњи Њажевац).

Тако су 27 Јануара 1836 пребегли у Србију: Тодор Лукић из Церове; Цветко Јанкуловић, и Голуб Миленковић, из села Орље; Гојко Марковић, из Вратовца, и Станко Ранчић, из Добрага Поља.

Од 8 Фебруара до 15^{га} пребегло је у Србију, које из Пирота а које из пиротских села, 47 људи¹.

¹ Ево имена тих људи:

„8 Фебруара	—	1 Младен Тодоровић	из	Суводола
„	„	2 Живко Младеновић	„	„

Тада војвода и владика помисле да ствар може узети веће размере. За то одберу 17 људи из Пирота, и натерају их да иду у Битољ румели-валису, те да правдају војводу и владика, а бегунце да описују као врло рђаве и немирне људе.

Од 19 до 26 Фебруара пребегне у Србију нових 59 људи.

5 Марта владика Јероним и војвода Махмуд Капиџбаша, пошљу из Пирота у Гургусовац *Ђорђа Кокала* и Турчина *Алију* с писмима у којима бегунце зову да се врате својим кућама.

Бегунци одговоре да се ни један не ће вратити докле су год у Пироту војвода *Махмуд* и владика *Јероним*.

Од 10 до 21 Марта пребегне у Србију још 162 човека.

Сви ти бегунци, око 480 људи, находили су се које у Гургусовцу а које по селима сврљишким.

8 Фебруара	—	3 Живко Стаменковић из	Пирота
" "		4 Мана Тошић	" "
10 "		5 Крста Јовановић	" Градашнице
" "		6 Виден Славковић	" "
" "		7 Митар Спасић	" "
" "		8 Ђорџо Живковић	" "
" "		9 Лазар Петровић	" Рагодена
" "		10 Ванча Спасић	" "
" "		11 Никола Милин	" Станичења
" "		12 Младен Стаменов	" "
" "		13 Рајко Пешић	" Црвенча
" "		14 Ђорђе Јеленић	" Пирота
" "		15 Стамен Цветковић	" "
" "		16 Младен Марковић	" "
" "		17 Стеван Крстић	" Осмакова
" "		18 Панајот Крстић	" "
" "		19 Младен Цолић	" Љубатовице
" "		20 Ђира Нешић	" Градашнице
" "		21 Илија Ђорговић	" "
" "		22 Игњат Станковић	" Орље
" "		23 Петко Крстић	" "
" "		24 Цветко Јовановић	" "
12 Фебруара	—	25 Влатко Јовановић	из Темске

До 31 Марта пребегло их је нових 189 људи.

Од 1 до 10 Априла још нових 265 људи.

Међу тима бегунцима Хаџи-Неша Филиповић из Пирота био је и најразборитији и најчувенији човек.

Некако тих дана пуче глас да је и берковачка наија устала на Турке. Бејаше плануо један покрет за ослобођење од Турака, који је могао захватити и друге области у царевини.

Колико је у томе радила Милошева рука, ми за сада још не знамо. Али ће бити добро да овде изложимо нешто од онога што је Кнез Милош наређивао за утишање ове буне. То ће се најбоље видети из писама која ево овде стављамо редом једно за другим :

"	"	26 Петар Томић	"	"
"	"	27 Станко Цветковић	"	"
"	"	28 Тодор Савић	"	Куманова
"	"	29 Јован Ђорговић	"	"
"	"	30 Стамен Николић	из	Гостуше.
"	"	31 Крста Петровић	"	"
"	"	32 Живко Ђорговић	"	"
"	"	33 Петар Ранчић	"	Доићинца (Дој- кинаца)
"	"	34 Ђорго Јовановић	"	"
"	"	35 Ђука Јовановић	"	Суводола
"	"	36 Јован Петровић	"	"
15	"	37 Тоша Лазаревић	"	Извора
"	"	38 Ђорго Нешић	"	"
"	"	39 Ранко Петровић	"	Басара.
"	"	40 Ранча Вељковић	"	Лукање
"	"	41 Ранча Павловић	"	Сопота
"	"	42 Никола Мишић	"	"
"	"	43 Петар Панић	"	Ѓиладана
"	"	44 Неша Петковић	"	"
"	"	45 Лада Вељић	"	Засковца
"	"	46 Тоша Станковић	"	Покрвеника
"	"	47 Стојан Првудовић	"	Габранице

Кнез Милош Стевану Стојановићу Ћоси :

**„Нашему војеному команданту дунавско-тимочкому, полковнику
Стефану Стојановићу
у Неготину**

„Чујемо да пироћани, пребегши из Пирота, кукују оружје и тим сумњу дају Турцима, које не би требало; јер Нам наша политика то не доноси, а и за њих је горе да то раде; но ако је то истина, препоручујем вам, да пироћанима забраните оружје куповати, и Турцима повод давати, да ружно о нама мисле. И ради већег спокојства Нашег похитите што пре с известијем вашим о предмету овом.

„М 1469.

„21. Априлија 1836

„у Крагујевцу.

М. Обреновић
књаз српски.»

Опет Кнез Милош Стевану Стојановићу Ћоси :

**„Нашему војеному команданту дунавско-тимочкому полковнику
Стефану Стојановићу
у Неготину**

„За ове пироћане, што су на нашу страну пребегли, послао је румели-валија свог мухурдара у Пирот, да извиди како та ствар стоји. Ми пишемо тому мухурдару да у Гургусовац дође, и тамо ствар извиди и испита, а шаљемо тамо и Петронијевића, да се саставе с тим везирским човеком и разговори. Желећи да и ви ту будете, препоручујемо вам, да изиђете одма по пријатију овог писма у Гургусовац, и тамо се с Петронијевићем састанете, и с њиме тај посао добро окончате.

„М 1645. 30. Априла 1836.

„у Крагујевцу.

Милош Обреновић
књаз српски.“

**Аврам Петронијевић, представник и попечитељ иностраних
дела, Кнезу Милошу :**

„Ваша Светлост

„Милостивјејши Господару !

„Ономад, кад сам овде дошао, послао сам татарина к мухурдар-ефендији у Шестигабар, близо границе наше, гди је он пре дошао био те на мене очекивао, с известијем да сам овде приспео, и да њега очекујем. Како је примио писмо, јучер је одма похитио овамо,

и дошао је сам он са својим момцима и татаринџом, никога из Пирота не имавши собом. С г. полковником Стефаном Стојановићем, који је такође из Алексинца приспео, дочекали смо га како лепше може бити, ласкања између се прострли по стамболски, и о *маслаату*¹ пиротском разговарали се својски. Привели смо и овде находеће се пиротане, да му искажу зулуме које су им од ајана учињене, но била су излишна сва показивања њина, јербо је он већ био извештен још боље и пространије за све зулуме и неваљалства у Пироту од ондашњих Христијана, од Турака и од самога *мудериза*² пиротског. Сада из свега разговора нашег спјешавам доставити Вашој Светлости следујуће:

„Он вели: ајан је све зулуме, избројане нама и њему од народа пиротског, признао пред њиме, кад су од пре хтели растати се; но да се сада каје плачући, и баца кривицу сву на Х. Хасана ефендију, на владика, и још неке хуље, који су га били ослепили с лажама њиним; казивао је сам да је Х. Неша једини био, који је деду и оцу његовом служећи, ктео и његов *рз*³ и поштење да сачува, но владика и Х. Хасан ефендија, не могавши због приступа његовог код ајана, да чине она злочинства, која су по том чинили, преварили су га те је *арз*⁴ учинио, да се тај човек у *сургун*⁵ пошље. Каже међу прочим, да је пао овому на *аман* да умоли Вашу Светлост и честитог везира, да му опростите што је *аџамилук*⁶ учинио, и дао се преварити од владике и Х. Хасан еф., и да имате призрење на *оџак*⁷ његов за љубав деде и оца његовог, с којима вели, да је Ваша Светлост велику љубав и пријатељство имала. Жали што није још зимус дошао да се са мнош састане, те не би до овога дошло, и на питање овога човека, зашто није дошао, казао је да га је владика с Х. Хасаном преварио, удивши му у главу то, да ако би дошао, може бити те би приморан био, да какав трактат с нама свеже. Овому аџамилуку морао сам се, вели, смејати, видећи из тога дела само, какав му је разсудак, и докле су га довели зли људи. После свега описанија овог вели по правди сада подлежи и ајан и Х. Хасан и владика,

¹ *Маслат*, реч арапска, значи *дело*, посао, ствар.

² *Мудериз*, научник, професор, наставник.

³ *Рз* = част, поштење.

⁴ *Арз* = представка.

⁵ *Сургун* = прогон.

⁶ *Аџамилук* = невештина.

⁷ *Оџак* = кућа, племе.

и сви прочи музевири,¹ да се дигну и у сургун оправе, пак да се други ајан² постави, и у право каже, дошло ми је *сереме* (ваљда *емре*³) да могу и сам онде остати за *забита*⁴, које ће ми румелвалис пуно одобрити; но ако то учинимо, страх ме, вели, да горе не учинимо из слеђујући узрока: 1. Што је берковачка, софијска, дупничка тако исто претоварена зулумима, као што је пиротска била, и како ове сосједне Пироту области опазе смеђење ајана, због кога већ умољава се *нуфуз*⁵ царев, одма ће се побунити и оне, а како опајам већ су готове без тога на то. 2. Како то буде, с једне стране замутиће се ствар, и ватра простревши се даље у сосједству да ће се сва Румелија наћи у замешателству, на један мах, које неће моћи ни сам румели-валис размрсити и утишати, а с друге стране, мушир-паша који Берковац, сераскер који Дупницу и Три држи, казаће цару да је та ватра из пиротске произишла, и гледаће сву жагу на Вашу Светлост и на румели-валиса да баце, а између тога најпре могу ја, вели, пострадати, и биће шкода за *кашиџибашлук*⁶, који ми је цар текем сада дао. Да би пак свега овога избегли, он вели, кад би и Ваша Светлост на то саизводела: да се заповеди свима бегунцима пироћанима, које он на свој врат узима да не ће никому длаба из главе фалити, да с његовим једним човеком иду својим кућама, писавши ајану да никаква човека својега не шиље по села, док он не дође тамо, пак ондак да са мнош дође код Ваше Светлости, где би, вели, позвали и Х. Нешу, и с њиме пред вама да уговори, за будућу уредбу по којој ће ајан владати сиротињом, одатле да опише чезиру како је свршено, и чија је кривица, да опреми татарина, пак узевши Х. Нешу собом, до оде у Пирот и њега онде постави коџабашом, с тим уговором: да ајан без њега више ништа не може чинити, а међу тим док се све постави у ред оно што будемо уговорили, докле учини с ајаном и пироћанима *магзар*⁷ против владике, да у Стамбол преко румели-валиса за његово смјененије пошље, и докле дигне Хаџи Хасана и неке њему подобне, које му стоји у власти, у сургун, да ће он сам собом у Пироту остати једно месец дана.

¹ *Музевири* = реч арапска, значи рђав човек, смутљивац.

² *Ајан* или *војвода* = полицијски чиновник. Сада их нема.

³ *Емре* од арапскога *емир* = заповест, налог.

⁴ *Забит* = власник, старешина.

⁵ *Царев нуфуз* = царева честитост, царско величанство.

⁶ *Кашиџибашлук* је био неки чин кога сада нема.

⁷ *Магзар* = тужба у којој се излаже цело стање ствари.

„Што се данка царског тиче, вели и сам да је претежак, но у њега вели не можемо се мешати; какав је такав је, мора га сиротиња тегљити, а списаћемо га који је.

„Што се пак другога *теклифа*¹ ајанског тиче, како и кулука, виноградско и субашко, у томе, вели, стоји до нас да га уредимо, а *церику*² са свим укинемо, и још при том и оно што је до сад неправедне цериме било, да се извиди, и од Х. Хасана или од ајана одузме на ползу сиротиње.

„Јучер сам примио Ваше високопочитајемо писмо од 5-ог т. за 1742, и разумео у призренију Пирота обећање Пертефово. Но испуњене његовог обећања може се продужит, а ова ствар ако се сада не сврши како тако, постаје гнуснија. Друкчије пак да ју ко концу приведемо, него што би сада са овим човеком, страх ме нећемо моћи, и зато представљајући Вашој Светлости речи и вољу вишереченога мухурдара, очекујем височајшег одобренија и наставленија Вашег врху оконченија овог предмета, примечавајући при том, да пироћани никако не смеду да иду на предају ајану и без Вашег једног човека, које ако саизволите можемо одредити једнога од овдашњи капетана.

„Прилажући и писмо мухурдарово на Вашу Светлост, с истиним високопочитанијем јесам

Ваше Светлости

У Гургушевцу ³

7. Мају 1836.

вечер.

покорњешји слуга,
Аврам Петронијевић“

Кнез Милош Авраму Петронијевићу :

„Нашему советнику, кавалџеру,

„Авраму Петронијевићу

у Гургусовцу

„Видивши из известија вашег од 7 тек. мненије мухурдара ч. румели-валиса о смиренију пиротског народа, врло смо се обрадовали о тако добром и путном његовом расуђенију. Живећи под сјенију прежидостивог цара, који је нарочно на српски народ своје милостиво око обратио, ништа друго не желимо, него све оно чинити што је царској његовој вољи угодно. То смо свагда чинили, и сва-

¹ *Теклифи* = услови, захтеви.

² *Церима* = глоба без кривице.

³ Не знам за што, али Петронијевић у овој преписци свуда пише *Гургушеви* место *Гургусови*.

гда чинити хоћемо, као што смо и овом приликом засведочили. Јербо смо судили, да не можемо боље испунити жељу царску, него пријатијем од зудума побегшег народа под заштиту, и возвраћенијем истог закономј разумној и умереној власти, а особито при овако мудрому расположенију ч. румели-валиса, и при целисходному удовлестворенију његовом. Овако поздравите мухурдара, и кажите му, да је наша жеља следујућа:

„1. Будући да у нашој земљи налазећи се народ пиротски неће да иде у Пирот без нашег једног човека: то препоручујемо Вама, да баш собом, као хеџаја, отидете с мухурдаром у Пирот, и тамо народ одведете и предате, утврдивши с мухурдаром између ајана и народа примирије и љубав постојану.

„К' тому намеренију с подковником Стојановићем совокупите сав пиротски народ, посаветујте га и уверите, да никога ни глава заболети неће, но да сигурно и поуздано кућама иду. Ако би се народ затекао поћи, изјавите им наше совершенно запрећеније, да се ни један не сме на нашој земљи находити. А покажите им' да и ви сами с' њима тамо полазите.

„2. Докле ви тамо народ искупите и поведете, стићи ће вам и Х. Неша, по кога Ми овај час татарина шиљемо. Премда је Осек подалеко, ничим мање за 2 за 3 дана стићи ће он тамо, па нека га тамо и постави мухурдар коцабашом, и утврди га са ајаном и народом тамошњим. Волимо, да се ми у то постављање Х. Нешино не мешамо, као што ће то исто сигурно и мухурдар одобрити, почем је боље овако.

„3. Кад се тамо утврди ајан, Х. Неша и народ тамошњи, дођите овамо заједно с' мухурдаром, драго ће Нам бити, да га видимо. А и за њега је сигурније и безинтересантније, да најпре сврши тамо посао, па онда овамо да дође.

„4. За тог владику, Х. Асана, и њима подобне неотложно је нужно, да се у сургун пошљу.

„5. Ми ћемо одма да шиљемо татарина у Цариград, да опишемо аџамилук ајава, и да јавимо, како је овде све на најбољи начин свршено.

„Таковим образом види Нам се најсходније цељи, у овом случају, поступити, и заиста ништа силније не желимо, него дати великоможному цару доказатељство, колико смо ради содејствовати к содержанију мира и тишине у царству његовом, *за коју тишину готови смо у свако доба много пожертвовати.*

„Овим начином желимо да свршите сав тај посао, па онда заједно са мухурдаром дођите к Нама.

„Ћ 1811
„9 Маја 1836
„у Брусници

Милош Обреновић
Књаз српски»

Аврам Петровијевић Кнезу Милошу:

„Ваша свјетлост

„Милостивјејши Господару!

„Пре него што прими високопочитајемо писмо Ваше од 9^{га} т: за Ћ. 1,811. дође нам хабар да је и берковачка сва устала на бунт, друмове позатварали, субаше отерали у варош, и два сејменина ајанова, који су *тептил*¹ (у бугарским аљинама), по сели изишли те их ухватили, шесторица сељака доведоше их синоћ овде везане. Овакову ствар да би и овај човек румели-валисов видио, с места сам дао Турке ослободити, и сељане, који су их довели, у апс бацио. Потом узео Турке с мухурдаром, те распитао, како знаду о истом бунту, да нам кажу, и они, ослободивши се, *тахрир*² су учинили, да је сва *мада*,³ за истерати ајана; и па питање мухурдарево по души да кажу, веле, да је истина од ајана велики зудум чињен: а на питање шта вели сиротиња, кажу, да се на Вашу Свјетлост ослања, и тобож да су од Вас ту заповест добили да тако чине. После довели смо од оне шесторице двојцу, и укоравајући их за поступак њиов и на питање, како су издали реч да ће они од нас какву помоћ имати, и ко им је то казао, одговорили су да их је невоља научила, да тако ураде, и да су сами од себе дигнути, и ако је који рекао штогод за помоћ нашу, да је то само да поплаше Турке, да на њи не иду. После оваког испита договорили смо се са мухурдаром шта би могли учинити, да се сад док је тазе ова ватра утиша, и никако другчије нисмо могли наћи, него јутрос позвавши Турке пред мухурдаром и силно изговоривши пм он да ајану кажу да никакав *хараџет*⁴ не би учинио против сиротиње, или војску какву да води против њи, или некога чорбацију у варош да затвори, или сејменина каква за време њеко у село какво пошље, или што вибуд противно да је учинио, које би дотерало ствар да пушка пукне, да с тим главу своју не изгуби, док румел-валисов човек не

¹ *Тепдил*, = арапска реч значи: *преобучени људи*

² *Тахрир* = изјава, исказ.

³ *Мада* = *мука*-истерати ајана.

⁴ *Хараџет* = погрешка, поступак против сиротиње.

дође, кому да ће он описати по своме татарину ствар, и дали смо обојица 100 гроша на трошак, и мензул до Берковице, с препоруком да ајану то искажу, и међу тим да ћемо ми одавде другу општрију заповест учинити, да се раја растури своим кућама. По том још у присуствију њином извадили смо једнога старца из апса, и послали га час пре у ону скупштину њину, да докаже народу, да им прво и прво од нас никакве помоћи нема; да ће, ако се још овако бунили буду, доћи војска царска против њи, и кад их ставе сећи и робити, не само што неће Срби никога овамо примити, но да ће их и они као и проча војска царска тући и бити, и ако оћеду да непропадно једини им је лек, да се одма растури кућама своима; а што се смјененија ајановог тиче, то да ће румели-валис до десет дана наредбу учинити по вољи њиној, и ако који не сме од њи да у град иде за ово време, нека сједи код своје куће увјеривши га да ајан неће смети за сада никога из њи искати док царски човек не дође. И тако распославши ову тројицу, заоставше задржали смо у апсу док не видимо шта ће даље из тога сљедовати.

„Што се Пироћана тиче, Ваше одобреније са свим се допало овом човеку, но будући да је он рад видети се с Вама барем на један дан по препоруци ч. везира, то ми је предложио то, да сиротињу пиротску с његовим писаром опремимо данас у пиротску кућама своим, који оће да иде, а који баш не може да се увјери отићи без њега и мене, то нек остане још овде док се из Крагујевца у Пирот не вратимо, пак ћемо им из Ниша јавити да и они тамо дођу.

„До онога времена може бити те ће опет њему доћи *мемуријет*¹ и за берковачку, за коју је ствар данас описао ч. везиру, да ју он с помоћу нашом усмири, а писао је и Сент-Паши у Софију, да не би на зактевање војводе берковачког какву војску пошиљао, док од румел-валиса не добије налог. Ја сам склоњен на његово предложење, и гледаћу данас и сјутра да испратим кућама своим што више могу бегунаца, на то сам сазвао све к себи и казао сам им да се спреме сјутра поћи одавде, увјеривши их да неће их нико код своји кућа дирати док мухурдар и ја с Хаџи-Нешом не дођемо у Пирот, а ондак ћемо их позвати к ајану да их с њиме помиримо, и тегобама неким, у колико могуће буде, гледаћемо онамо да им облакшамо, и већа ће част њи поћи сјутра, осим ако остане само једно десетак људи још који су чак од Цариброда и Драгоман-Богазе, који никако не смеду проћи мимо Пирота, док не чују да смо с мухурдаром про-

¹ *Мемуријет* = чин, власт, служба.

шли у Пирот, које ће им се јавити преко гна мајора Пећановна. Докле ово уредим, надам се да ће стићи овде и г. полковник из Неготина, који је ономад отишао тамо, да се за Крагујевац спреми, и коме, пославши данас писмо Ваше, писао сам и ја да дође овамо час пре, да се после мене нађе овде на граници при овом случају берковачком, пак ћу с мухурдаром похитати к Вашој Светлости. Капетанима овдашњим одма синоћ наложио сам, да умноже страже по границама, и свуда, где путања каква има, нек из села на изме- ницу наместе по неколико људи, да чувају, да не би каква битанга наша прешла к бунтовницима, и ако би какав отуда амо ишао, да га ухвате и овамо суду везана доведу, или ако би каква већа гомила наишла на њих, да их *зориле*¹ натраг врате. Ја сам и тога мињенија, пошто с мухурдаром к Вама дођем, да уговоримо с њиме што ћемо уговарати, пак, предавши му Хаџи-Нешу нека сам иде у Пирот, он ће и сам учинити с рајом оном што би ваљало чинити, ибо како је ова ватра почета од пироћана и у берковачку, страх ме, кад још виде нашега човека у Пироту, да не букне и софијска и дупничка, и самоковска, пак ће се приписати оно зло све нама!

„Мухурдару изјавио сам Ваше поздравље, и благодарећи воз- поздравља и он Вашу Свјетлост. С њиме ми је ласно, зашто је моралија, пак ваздан *косамо* грчки.

„У осталом с истиним високопочитанијем. јесам

Ваше Свјетлости

у Гургушевцу
11. Маја 1836
вечер

Покорњејши слуга
Аврам Петронијевић с. р.

Аврам Петронијевић Кнезу Милошу:

„Ваша Свјетлост

„Милостивјејши Господару!

„Ономад у вторник, договоривши се са мухурдар еф., изва- димо и она пет берковчана из апса, те с угроженијама и науком пошљемо их оној гомили блејача, да докажу да Ваша Свјетлост ни пошто не трпите на граници вашој бунт, да ћете војску против њи поставити, да ће с друге стране румели-валис с Арнаутима и низа- мима на њих ударити, исећи и изробит, ако се кућама својим не раз- ићу; а ако имају муку какву, нека одма изберу једно 30 — 40 ста- раца, и у Софији к Сеит-Паши пошљу; он ће их румели-валису по-

¹ *Зориле* = силом

слати, а овај као царев већид, наћи ће начин да им учини *дерман*¹. С друге стране нека пошљу ајану у Берковац једног човека, и нека му кажу, да су они само за то скупљени били у гомили док су 40 људи изабрали и послали везиру, пак сад да су се разишли својим кућама, и да их не дира док човек од везира не дође. По том спремивши и пироћане одавде, да с писаром мухурдаревим, својим кућама иду, спремимо се и ми с мухурдаром на пут к Вашој Свјетлости. Но тек што смо изашли по сата напоље, стигне нас један Турчин берковачког ајана, и коџабаша ондашње вароши мензулски, и донесу једно писмо мухурдару, у ком му јавља ајан, како се његова раја подигла, да му је писмом једним јавила, да је Вашом заповешћу то учинила, да међ њима има и неколико капетана српски, између којих најпоглавитији Хајдук-Вељков брат и син, као што ће Ваша Свјетлост благоволети из копије, коју ајан мухурдару шиље, и писма од варошана на Вас управљеног за а т А и Б видети². При том да

¹ Помоћ

² Прилажу се оба ова писма :

**„Почтенородному государју кирију кир Милошу, нашему милости-
вьејшему благодјетелу, да подари се сије писаније почтено в
руцје јему.**

„Благочтенородни господар, кирију кир Милош, милостивјејши, велики благодјетељ, радујсја о господје многољетно!

„Вашему христољубију живот и здравије от Госнода Бога просим, от нас же смиренних молитву и благословеније препосилајем вам, да пребивает на почтенато дома вашого во вјеки некончајемо. И друго, повдравленије од мене Хаџи-Шерифаа, берковски војвода, и от свичких православних христијане из Берковица: и има ли твоје господство хабер? Из твојата земља дошлиса неколицината: половин' казата (среза) дигнаха; говорат: зашто ваша милос си ги испратил, а у варош хабер немаме: и от седата који кнезове викаха, бирден неотидоха, а они после ги изврваха, те ги откараха. И еторо писмо у таја књига шчо је отписаја и испратили на берковчане турци.

(печат) (печат) (печат) (прст) (прст) (прст) (прст)

Сад иде друго писмо које је овоме прилог:

„Много здравје на Генч-Ага и на Бекчето от мене цар господар Милош. Таја војска шчо сам ја испратил у твојата земља: три илади, да не речеш: Таја војска Милушова! Неје; но таја војска царева! И вија хубаво да си берете памет!

„Можете какво можете да ги искарате, а вија слободно да се не бојите; јабанџије једин да не оставите, а вија слободно, да седите; грижа немајте за нишчо! И ваши деца да се не бојат! А ако можете да се бијете сас цара, а вија харно се стегајте, зашто царо ракал: Пушка да не пукне никак!

се међу берковачким бунташима и једно 300 пироћана налази. Ово чујући ја уђем у сумњу, да ову ствар нису пироћани возгорели, с мухурдаром вратим се натраг, пошљем пандура, те све пироћане који су већ пошли били, овамо повратим. Пак у договору с мухурдаром, призвавши неколико разборитих људи и укоривши их за тај поступак, за који се они заклању да ништа не знаду, после дугог разговора, пошто смо их и добро поплашили, дадемо им *изун*¹, да између се нађу људе, за које ће сви прочи добри бити подјемчењем, да неће тамо друкчије учинити него што им ми наложили будемо, и одма опремимо 29 људи главни, да тамо где је та гомила скупљена оду, и све пироћане поврате својим домовима, иначе да ће сви пропасти, куће ћемо им попалити, и пардона никоме неће бити, а при том нека се берковчанима каже, да час пре онако учине, као што смо им по њиним људима поручили. Мислио сам јучер, да и сам одтрчим донде, пак да ону гомилу поплашим и растерам кућама, но као без нашега изуна, нисам смео усудити се на то, а ни г. полковника није било овде, да се с њим договорим. Најзад пред вече синоћ, од једнога пироћанина, од оног *сента*, с преобукама рођаку свом овде дошавша, разумео сам да није истина да онамо има икакви пироћана, а и татарин мухурдаров из Пирота дошавши, каже да је пиротска сва на миру, и берковчани који су такав глас издали, наодимо да је лажљив, нбо кад би тако што било, морали би им рођаци овијех или пиротски Турци од тога штогод дознати, и нами јавити. Ноћас је овде стигао г. полковник Ст. Стојановић, и јутрос с њиме и мухурдаром у договору рјешилисмо, да ја с мухурдаром поведем ову фукару кућама својим и до Пирота отидем, које чиниће сијешавам јавити Вашој Свјетлости, да сада у име Бога полазимо, а људима већ смо дали пут напред с писаром мухурдаревим, пошто смо све једног за другог подјемчили задржавши само неколико из њи у апсу, на које смо сумњу имали, да што не муте, и стојаће тако до нашега повратка из Пирота. Мухурдар ће берковачком ајану из Пирота одговорити, да Вашим знањем није провазашао тај бунт, нити да има каква Србина онамо, о чем је, као паметан човек, довољно увјерио се; а Ваша Свјетлост, ако благоволи одговорити што варошанима, или ајану који се зове Хаџи-Шериф-Ага, можете и по на-

„И много здравје от капетанин на Берковица Миленко, Хајдуквелков брат.
И кнез Рајко Хајдук, син Велко; да знајете у краља излезнали!“

¹ *Изун* = допуст

рочном татарину. Берковачка није на граници нашој, но међу нас и њих стоји белоградичка и пиротска; одавде до онога мјеста гди су бунташи, има добра два дана хода, и то преко врлетних планина.

„Мухурдар поздравља Вашу Свјетлост, и каже да он мора доћи са мнош из Пирота, Вашу Свјетлост видити, и одатле *цеват* узети за везира, на писма која вам је писао, и на још једно, које он собом носи.

„Хаџи-Неша, молимо нека час пре с једним татариним Вашим управо у Пирот дође, да онамо пиротска дјела с њим у ред поставимо. Ајану пиротском писао је мухурдар како се је Ваша Свјетлост смисловала на његову само молбу, и он благодарећи му за ходатајство, благодари и Вашој Свјетлости с писмом својим, овде под воданте приложеном залт. В. —

„Господин полковник био је спреман за Крагујевац, но сада како се је ово берковачко случило, мислећи за нужно да се овде нађе, остаје два и три дана, док да разбере на чему је сталожила се ова ствар.

„Данас ће мислим доћи пирођани од границе берковачке с извјестијем на чем је остало, пак ако види да се је све растурило, он ће сјутра поћи за Крагујевац, а ако ли не, јавиће Вашој Свјетлости, и остаће до другог височајшег наставленија.

„У осталом с полковником цједујући свјетлу десницу и скут, јесам

Ваше Свјетлости

у Гургусевцу
14. Маја 1836.

Покорњејши слуга
Аврам Петронијевић“

Кнез Милош Авраму Петронијевићу:

„Нашему совјетнику, кавалеру, Авраму Петронијевићу
у Гургусовцу

„Овај час примили смо писмо ваше од 14 тек. којим нас извјештавате о стању берковачке и пиротске наије, и да сте судили за добро сами с мухурдаром до Пирота изићи, да тамо са свим пиротску утврдите. Ово сте добро смислили, и право сте учинили што идете тамо. Прздравите мухурдара, и гледајте с њим што боље можете, те свршујте само да ствар легне.

„Ми у прикљученом писму пишемо ајану берковачком, у ком му разговетно кажемо, да ми ништа већма не желимо. него цару на услуги бити, чувајући оно што нам је од цара дано. и не корача-

јући у оно што није наше: а народи незадовољни свашта измишљавају; да преко границе наше не у берковачкој, која је далеко, но ни једве стопе од границе ни једног нашег војника не има, нити ће бити, нити да аџамилук терамо: да смо свагда дјелом, а летос и лично указали вјерност нашу и приверженост к цару посјећенијем учиненим му у Цариграду, и да он, ајан, гледа како ће сам са своим народом смирити посла и утврдити међу њим правду и вољу цареву, да се нико није у његову владу, и његов посао умјешао, већ он сам претоваривши народ зулумима, противно Божијој и царевој вољи. Ово писмо саопштите и мухурдару, и пошљите га реченому ајану: а у прочем сами ово све кажите свакому Турчину кога год видите, па нек ни на кога не бацају кривицу, осим на себе саме.

„Хаџи-Нешу шиљем тамо: но казали смо му, да се он слободно овамо врати, само ако види да тамо сигуран није, као што је и право.

№ 1909

15 Маја 1836

у Крагујевцу

Милош Обреновић

књаз српски“

Кнез Милош берковачком војводи:

„Племенитому Шериф-Аги, берковачком војводи, и свим православним хришћанима и житељем вароши Берковца у Берковцу“.

„Ја примио сам ваше писмо, и разумјел сам, како јест хабер вама у варош дошао, да је моја војска дошла тамо на ваше нахије, и да чини кавгу.

„Ја сам удивилсја, разумјевши тако лажне гласове, и мислим, да је тај хабер народ тамошњи сам измислио, да бољи успех у бунту получит; ибо ни један човек от мојеја земљи не прекорачио граници мојеја. Ја знам повељенија царска, а тако и вољу његову, и желим свагда по његовој вољи и поступати, и тако и чиним. А ви чувајте народ от зулума и угњетенија, и не дајите повода, да он востанија чини, у ком случају јестествено измишљава све што му полезно бити може. А гдје је далеко берковачка нахија? Ја чувам, да се по вољи царевој и граница мирно одержава, а камо ли, да преко 3 нахије шиљем моје људе у берковачку? Како се овај немир у пиротској догодио, послао сам тамо мог ђехају, да се састане с мухурдар-ефендијом ч. румели-валиса, и с њиме пиротску да умири; а о берковачкој нико овдје и не мисли ништа. За то дакле потребно је, да се ви трудите свротићи правду учинити, као

што је и Божија и царева воља, и не угњетавајте царева раје на срамоту вашу, и цјелога света, и да се гњеве на вас премилоствиви цар наш. А уверени будите, да ја, као што сам тридесет година руководно с народом овим честно и без порока, тако исто руководим и сад, и никад не ћу тако поступати, да се застидим пред премилоствивим царем мојим. Колико је пута подобних смрадова било, и ја се. никад ни у што мјешао нисам, већ сам свагда остао вјеран цару мојему“.

Ћ 1911

15 Маја 1836

у Крагујевцу.

Милош Обреновић

Књаз Српски“.

Аврам Петронијевић Кнезу Милошу:

„Ваша Свјетлост

„Милостивјејши Господару!

„У прошлости петак дошли смо овде, а јучер стигао је и Х. Неша са Киrom татаринoм, и примио сам по њима послато ми високопочитајемо писмо Ваше од 15. т. за Ћ 1909, разумео сам шта ми пишете, проучио сам га и мухурдар-ефендији, а писма за војводу берковачког одма смо послали, по човеку онога, који је она писма, која сам вам из Гургушевца послао, донео. Хаџи Неша примљен је добро и од мухурдара и ајана. Данас је расписао за неколико људи из нахије, да прексутра овде дођу, и гледаћемо кад буду скупљени да у ред поставимо што се узможе, и што по сиротињу боље буде, пак ћемо поћи с мухурдаром к Вама, и ако могуће буде повешћемо и још некога пироћанина и ајанова човека, као што ми примјечавате.

„Берковчани који су се подигли против ајана њивог, послали су једно 50 људи овде мухурдару, с тужбама својима, и он је избрао 18 разумних људи те их је с *арзмазувром*¹ преко Софије послао у Битољ ч. румел-валису.

„Берковачки ајан између тога, док су ови људи овамо дошли, посекао је једно три човека, као што он јавља, а неки кажу и више. Мухурдар му је писао да то не чини, јербо ће навући на се гњев царев, но оће ли се проћи не зна се. Кажу да једнако хода по диванани, и накреће бокал с вином. Ч. румели-валис пише мухурдару, да настане помоћу Вашом да то угаси, и пише му у Крагујевац, мислећи да је тамо, а међутим јавља му, да ће у Берковац

¹ У право: с *арза-мазгаром* = извештајем

нарочног човека другога послати. По овом известију, шиљући јучер оно 18 људи у Софију, писао је Сеит-Паши да ако буде дошао тај човек онамо, и ако за добро нађе, исте људе, да не шиље у Битољ, већ да их врати собом у Берковац, то тако и нека учини, а међу тим да и нама овде јави о томе, како би ми друге људе одавде, е оним људима што су у планини, послали, с уверењем да им нико ништа не ће учинити, те да се кућама својим разиђу. На тај конач задржали смо при себи неколико људи.

Ваше Свјетлости

у Пироту
21 Маја 1836

покорњешни слуга,
Авр. Петронијевић“

Арам Петронијевић Кнезу Милошу :

„Ваша Свјетлост,

„Милостивјејши Господару!

„Последњим писмом мојим јавио сам Свјетлости Вашој, да је Хаџи-Неша дошао, да је одма послао по седима да позове из свакога среза по једно 15 — 20 људи разумни, да овде уредбу поставе, за безопасност свакога човека, изкоренење бившег до сада зулумата и т п. — У понедеоник неки и неки почели су долазити; но кад у вторник у јутру, осване у вароши преко 8000 људи, који с пусатом, који пак с буцама. Попови са још које каквим бескућницима трчали од села до села, те их тако подигну да од сваке куће по човек овамо потрчи. Турци овдашњи, видећи оваку гомилу, поплаше се, дођу до очајања, потрче сокацима да се с рајом бију, не знам на чију реч то буде, да су сељаци тобож¹ јуришили на касабу, затекну на једном сокаку једно 40 људи који су са Хаџи-Нешом к нама у конач долазили, почне пушка пуцати, вредан човек мухурдар-ефендија, повикне на Турке, те се пушка прекине, избави се нека част људи са Хаџи-Нешом овамо, нека пак хргне бегати натраг к оној гомили, и у том случају док да се прекине пушка пуцати, изгину неколико људи. Ефендија, посредством војводе и великаша овдашњи, учини Турке да се потргну у касабу, и да нико за живот пушку не избаци. Пошљемо људе к оној гомили, молимо да се разбегну, не хтену, и тако до саме ноћи. Једва се склоне пред *акшам*,¹ и изађу из вароши, но ниједан не ктене кућама отићи, већ на ћумице, где по 1000 људи, гди 500, гди и више остану по саат и саат и по далеко од вароши. У среду у јутру пошљем људе к височанима, од којијех

¹ *Акшам* = вече.

сам се више бојао, и ваздан молећи их, говорећи им да се окану бу-далаштине, да не пропадну, једва пред вече даду обећање: да ће у четвртак дати *цезаи*. Јучер дакле пошљем човека мојега с једним Турчином к њима, склоне се те даду једно десетак људи између се, да овде с нама уреде: како ми за боље нађемо, и по томе разиђу се. По том пошљемо к дужничком колу једне људе, а друге нишавском. Ваздан јучер повторавајући, људе шиљући, и молећи да и они тако учине, но до синоћ ништа нису могли окончати. Све је напело главу, и оће да овде никаква Турчина не остане, и ако не отиду Турци с добром да ће ударит на варош. Кажу да само очекују док од Вас стигну топови, и мало нешто индата, што сте им обећали! Казивао сам им, да од тога нема ништа, и да су они у том преварени; но они једнако се смеју, и кажу да ја не знам ништа шта говорим, и једнако *курдисавају* се. Овакав *хал*¹ видећи од њих, казао сам мухурдар-еф., још у вторник вече, да нешто војске доведе из Софје и Лесковца. Јучер је стигло од Сеит-Паше нешто коњика, а сутра надам се да ће из Лесковца нешто доћи. Писао сам и гургушевачком исправничеству да страже по границама нашим удвоје, и ако би који од пироћана к њима дошао, да макар једно двојицу на граници одма убију, а неке пошто добро излупају, везане поврате натраг, да кажу онима другима какав им је индат од Србаља. Не-знам оће ли ме послушати исправник. Но за то јављајући Вашој Светлости обстојателство ово, молим, да отуда Ви наредбу учините како ће се ово слећи, иначе ништа не ваља. Мене је жао и на исправничество и на неке капетане гургушевачке, што нису узели на ум шта су се пироћани договарали, те ово зло још пре да се пресече. Сад ме стра да веће зло не буде, и да се ватра даље не пространи. Пироћанима је неко добро напунио главу, да ће им Ваша Свјетлост помоћ учинити, кад они само почну. Ово им сад нико не може извадити из главе, мањ само Ваша Свјетлост.

„Берковачке бунташе помирили бијасмо, и мухурдар еф. по-лучио је ономад и од Турака и кадије берковачког илам², да је вој-вода преко мере *зулумате* чинио, те је румели-валису послао. Ч: румели-валис од пре писао је и Вашој Свјетлости да помогнете к ус-миренију берковачкога бунта и нисмо нисмо Вам послали одма, будући да је пре тога већ слегла се била ствар. Сад не знамо од ономад

¹ Хал - стање, понашање

² Илам - извештај

³ Зулумате = (множина) зулуме

како ово овуда би, да ли су остали и береовчани мирни, и зато пишемо Вам и то ч. везира писмо, на које ако благовољевате можете му одговор учинити, и овамо послати.

„Ако мислите за добро, можете и једно писмо оштро писати овом народу, и *мензулски*¹ послати са једним капетаном гургушевачким и једним писаром из Гургушевца, да им то писмо проуче, и да им изговоре све што буде потребно к' тому, да се ствар стиса.

„Ја сам овде са мухурдар-еф. у свему согласан, и он је са мном. Дао је Бог те је разуман човек трефио се; да је други бо никако не би се могли сложити, и било би горе.

„У осталом пједујући светлу десницу и скут, изјављујући Вам и учтиви поздрав од мухурдар-ефендије, јесам

Ваше Свјеглости

У Пироту
29. Маја 1836.

„Покорњејши слуга
Аврам Петронијевић.

Кнез Милош Авраму Петронијевићу:

„Нашему Советнику, Авраму Петронијевићу
у Пироту.

„Весма смо се оскорбили разумевши из писма вашег од 29. тек. по Тиру татарину посланог, замјешателства, која су се породила опет на ново у Пироту. Шта ћемо, кад су заблудиле и једна и друга страна. Да пису, најбоље би било.

„Сад у овом недоумјенију не можемо вам ништа друго саветовати, него саопштавамо вам писмо, које смо синоћ из Цариграда добили, т. ј. да је Пертеф-ефендија јошт на прво Наше представљење за пиротска обстојателства већ сменио и ајана и владику, и писано је румели-валису да из Софије пошље новог ајана, а за владику долази епископ лемноски Нектарије, човек миран и кротак.

„По овим известијама најсоветније је причекати док ти нови људи не дођу, па ћете онда најудобније и најлакше моћи учинити уредбе за будуће стање пироћана: а за сад само смирити обе стране, колико је могуће, нека ствар међутим легне.

„К' тому пак намјеренију врло ће потребно бити, да те Арнауते, које сте токорсе смирилија ради довели, одпустите натраг к' кућама својима, па онда да нштете, ако вам устреба, из Видина и Софије

¹ *Мензулски* = курирски

низама, који ће бити у том случају много полезнији, као људи царски, док би ти Арнаути, сложивиши се с Турцима пиротским, могли учинити *сијасет*.

„Овде вам пријучавамо рапорт Лазин №. 2125. о босанским обстојателствима.

„Ово кажемо за то, што је врло опасно замјешателство то пиротско, из узрока, што је сва Босна наново у двијенију, и ватра се распрострла чак до Пазара, о чему Нам је брат Јован рапортирао, а и људи Нам од туда с таковим гласовима долазе. Зато смо шиљали нарочног татарина у Сарајево к босна-валији, да се с њим посавјетујемо, и он је већ послао у Пазар свог човека да ствар примирује. Не дао Бог да букне од Пирота, може се та ватра сојузити с босанском и арнаутском од Пазара, и било би велико зло, које, не знамо, ко би уташкао?

„Зато поздравите мухурдара много животом и здрављем, нека се с вама постара ту ствар у Пироту смирити, да даље не простире се, а скоро ће доћи и нови ајан и владика, и онда ће се лако наредбе за будуће учинити.

„Гледајте с мухурдаром да се уклони Х. Хасан и његови содрузи зломисленици; јер ће то много у овом обстојателству помоћи.

„Ако Бог да те се мирно растанете са мухурдаром бићете као зечеви у Златибору и Лужници¹, само издалека пријатељи, не желећи се на близу састајати, кад сте такве среће, као што видимо.

„Ч. румели-валису немамо шта одговарати за сад; почем није онако, као што је он желио.

№ 2130.

31 Маја 1836.

у Пожаревцу.

Милош Обреновић

Књаз српски“

Аврам Петронијевић Кнезу Милошу:

„Ваша Свјетлост

Милостивјејши Господару!

„Из случаја берковачког пређе, а по том и пиротског, Румелија се је била поплашила јако, и гласови раздати су свакојаки, узето је у томе по устима и име Ваше Свјетлости, код некије може бити и с добре стране, а код некије и с рђаве. Да би пак румели-

1. Кнез Милош је знао причу како је зец златиборац долазио у гост зecu у Лужници, па зло прошао. На њу подсећа овде Петровијевић.

валис увјерно се а и царство такође од њега увјерило се, да Ваша Свјетлост ни мало није помјешана била у овај посао, ја сам учинио с овим човеком, пошто сам му доказао четвороуголно то, и пошто је и сам о томе увјерно се из усрдни трудова наши к устишанију вишеречена бунта, те је извадио од берковачких Турака и кадије *илам*, да је свему тому причина сам војвода ондашњи претераним зулумима, и да сиротиња није крива, и што се је односила на неку помоћ Ваше Свјетлости, то је од страха учинила, док су између се људе изабрали, да иду и румели-валису своју муку докажу, то су и људи казали Сент-Паши, који су одавде с *арзохалом*¹ к њему послати. Тај илам послан је румели-валису, као што сам Вам ономадашњим писмом мало напоменуо, и данас одговарајући мухурдар-ефендија румели-валису, што се Берковца тиче, односи се опет на исти илам, и додаје да везвр не верује другим каквим нибуд донешенијама Хаџи-Шерифагиним. Сада уговорио сам с мухурдар-ефендијом да и одавде један *илам* учинимо. Но будући да овога војводу зашчистава румели-валис, то да не би се њега коснуло, и за оправдати и њега, бацамо сву кривицу на Хаџи-Хасана и владика, који су и тако вукли војводу за нос, као што сам војвода признаје, и сада и сам протестира њи. У иламу ће бити стављено, да је Хаџи-Неша согласно с војводом позвао био по 15 људи из свакога кода, с којима да овдашња посла у ред поставе; но после Хаџи-Нешова и војводина позива, пошље владика неке своје попове, те науче народ да се овде стече и мало и велико, како ће овдашње јерлије из тога поплашити, и да се кавга заметне. Хаџи-Хасан пак с друге стране наредио његове угурсузе, који су с њиме вилајет јели, те ударе на оно 40 људи, које је Хаџи-Неша изабрао био, из оне гомиле, и повео овамо к мухурдару, да своју нужду покажу. Подробност ове ствари пошто се *одилами*, спасе сва кривица на вишеречена два лица, и перемо се ми, народ, јерлије, и војвода. Синоћ смо се за то разговорили с кадиом, *мудериз еф.*, неким *агаларима*, и Хаџи-Нешом, и како дође војвода нови, одма ћемо га учинити.

»Пошто ово уредим, поћи ћу к Вама; но будући, да све ово зависи од мухурдар-еф. који, да не бијаше се одредио за берковачки посао, мишљаше доћи и сам до Ваше Свјетлости, то мислим добро би било, да му нешто пошљете, док сам још овде, или барем да ме нађе татарин Ваш у Гургушевцу, од куда му могу и писат и послат у Берковац.

¹ *Арзохал* = молба, жалба.

„Данас је прошао *дивитар*¹ новога зета. са бохчалуцима од младе невесте, на Вашу Свјетлост, Јусуф-Пашу, Веџих-Пашу, и Сточевића. Коње му дају овуда за бадава, писао сам и ја да га у Алексинцу Апћелко дочека, и ражањски и јагодински мензулције да му не узму пара за кирију. Сад кад дође близу Вас, ја не знам да ли би требало учинити што везири у таквом случају раде. Они изводе на једно по сата мало алаја те причекају доноситеља, а по том везир прима бохчалук код мердивена.

Ваше Свјетлости

У Пироту
1. Јунија 1836.

покорњешни слуга
Авр. Петронијевић“

Опет Аврам Петронијевић Кнезу Милошу :

„Ваша Свјетлост,

„Милостивјејши Господару !

„По оправленију Кире татарина к Вашој Свјетлости, пошљем људе опет к лужничанима и нишавцима, с увјешчанијама да се натраг својим домовима врате ; ваздан онај дан, нису послушали, док најзад други дан, пошто су видели, да исправникат гургусевачки, везавши 2 човека који су тамо за помоћ трчали, послао их је к мени овамо, уплаше се од тога, и разиђу се, на повторителна увјеренија, да им нико ништа учинити неће, ако се само разиђу. Трећи дан дошли су и кметови од свију срезова к мени, искали нека облашћа, која им је војвода са мухурдар еф. обећао, и, тек што смо ктели да их разашајемо, да прочи народ извјесте о лакоти која ће им у будушће бити, стигне ђекаја Хаџи-Мехмет-Бега серезлије, брата Јусуф-Пашина, и донесе писмо ч. румели-валиса, којим извјештава мухурдара, да је по заповјести девлета, ајан овдашњи смењен, и на његово мјесто постављен Хаџи-Мехмет Бег. Ово доказавши кметовима, још више су се обрадовали, и одма неке из њи оправили да на поље кажу и то народу, а после два сата, пошто је стигао и ексарх од патриаршије да владiku дигне одавде у Лимно острво, на његово мјесто шаљући лимнинског владiku, отрчали су и прочи кметови да извјесте народ и о томе. Но исти дан у недељу око подне, кад се је чаршија отворила била, и неки оближњи сељаци већ почели долазити у варош на пазар, Хаџи-Хасан ујдуреше неколико обешењака својих да пушке изметну које гди по вароши, изда глас,

¹ *Дивитар* = човек који се стара за писаће ствари.

да су ђаури *бастисали*¹ варош, поплаше се Турци јерлије, позатвара се чаршија, и потече сваки с пушкама на варош христијанску; срећа те се на ђуприји трећили софијанци Турци, ополче се против јерлија, хитро дотрчи к њима мухурдар еф. извади сабљу, те кога како стигне удри по глави, а софијска војска с њиме, пушкама окомице и кундачки, те их тако распрди кућама. За тим одма зовне бегове и агаларе овдашње, не остави им ни мајке, ни сестре, ни жене, све из реда псујући, и најзад и онима мајку, који каже, да су пиротски Турци *ислами*², да међер ни цар, ни везир нису знали, да још овде има јаничара. Повикне на сеизе, да спреме његове и моје коње, да одавде идемо, а њима, с опроштењем, матер, што им буде на главу дошло, нека трпе. На то почну плакати Турци, падну му на колена, почну молити за опроштење, и обећају се, да ће сами наћи кривце, да ће један за другога подјемчити се, да више никад и нико неће икакво зло учинити. Тиме се смири све како треба, кривци су побељени, и само очекује се да нови војвода стигне, који ће преко-сјутра у четвртак овде доћи, пак ондак да се дигну одавде за у Битољ и Х. Хасан и сви његови посљедоватељи, и да се при том и уредба учини правленија новог војводе. Све је ово описано и јављено румели-валису, писато и лесковачком паши, да војску распусти, и да је овде сада све мирно.

Берковачка, разумјевши шта је овде у вторник догодило се, дигне се сва на ноге, побегне у планину, и одкажу Турцима, као што ондашњи војвода овде јавља, да они неће више за Турке да знаду, да су и они Ваше Свјетлости подавници постали, и т. п. — Ово чујући, согласно с мухурдар-еф. опремим к њима одавде два поштена човека, напишем им и ја једно писмо, да се будалаштине окану, ако ће да не пропадну, да се слободно кућама разиђу, а за безопасност њину, да их нико дирати неће, док царски човек не дође, да пошљу људе у Берковац, да зовну писара мухурдар еф. с киме ће кућама својима отићи, а кад царски човек дође, нека не иду к њему гомилом, и будалаштину пироћана учине, но нека изберу само паметне једно 100 људи, који ће онамо свој *хал* и сиротински царском човеку показати. Синоћ дође извјестије из Берковца, да су на овај савет отишли 4 човека писару берковачком, и да су му одказали, да ће сићи сви кућама, но не смеду још 2—3 дана,

¹ Од *басмак* = напали варош.

² *Ислами* = прави Турци.

док баш не чују, да је царски *мубашир*¹ дошао. Сад смо им јавили, да је за њин посао одређен овај мухурдар еф. Јучер је добио на- ставленије на то од румели-валиса, и учињен је *тертиб*², да се кућама разиђу, а да ће до 4—5 дана и мухурдар еф. тамо отићи, јављено им је да овде очекује само док нови војвода стигне. Писао је пи- сару да сам отидне к њима, и да их поведе кућама. Надам се да ће с тиме и они слећи се.

„Ја морам остатк овде још 5—6 дана, док добро не слегне се ствар, пак ћу, у име Бога, поћи за Пожаревац, као што ми нала- жете високопочитајемим писмом од 24. прош. за № 2037.

„Ајан овдашњи, пошто преда рачуне новом војводи, на позн- ваније румели-валиса отићи ће к њему да тамо сједи.

„У осталом пјелујући свјетлу десницу и скут, јесам

„Ваше Свјетлости

У Пироту
1. Јунија 1836.

Покорњеши слуга,
Аврам Петронијевић⁴

Општина пиротска Кнезу Милошу:

„Свјетлому и великому Њазју Господару
Милошу Обреновићу
у Брагујевац

„Ваша Свјетлост

„Милостивјејши Государју!

„Ми всепокорњеши раби Вашеја Свјетлости, сви јединодушно и всесердечно пјелујући Свјетлаго воскрилија риз ваших, до зједа возблагодарихмо на благодарјенијето Вашеја Свјетлости, што сте се милостиво сожалили на нас бједни и нешчасливи раби вашја, ја- коже чадолубиви отац на чада своја. Тога ради ми паки сви с нашими дјечица благодаримо со слезами и радостију; но молимо Вашу Свјетлост да нам простите зашто ми смо сиромаси прости и неучени, та не знамо какво ћемо благодареније воздати Вашеј Свјет- лости, но јешче при овим нашим благодарепијем, паки сви једино- душно благодаримо и на милостиву госпођу, и молимо деноношно да Господ Бог поживи и бегове Ваших, и да их подари со импера- торство: и паки покорњеше молимо Вашу Свјетлост: не заборавите нас! При овим же нашим покорњешим моленијем, јоште једно бла-

¹ *Мубашир* = изасланик царски.

² *Тертиб* = препорука, припрема.

годареније с нижајшим покловенијем показујемо, заради садашњег нашега војводе по имену Хаџи-Мехмед-Бег, и у данашњето време со всем се показује добар на рају и народу, но нема што да учини, зашто онија проклети Аџи-Асин сос Махмуд-Војводу давали без мере и без броја новци, да своје капије вечито увржу, они не мислили за Бога и за народ, сирјеч за сиротињу; но претоварили штото не може никад да се свесте. Зато и молимо Вашу Свјетлост Милостивјејши Государју! да претстојите и ог царску страну и от везирску, за овог садашњег војводу, и паки молимо Вашу Свјетлост да отпишете на нашег војводу Хаџи-Мехмед-Бега, како смо данас благодарни за његову добрињу, да буде и њему вјеројатно.

„27. Јунија 1836.

Вашеј Свјетлости

„ми покорњејши раби пиротски:

„Поклоник Неша Филиповић

„Поклоник Кира Нешовић

Виден Јовановић

Цветко Теодоровић

Георго Ценовић

Лила Крстовић

Стамен Парибродли

Панајот Поп-Јовић

Гога Еленић

Живко Стефановић

Кира Млаџов

Хаџи Павал.

Кнез Милош пиротској општини :

„Хаџи-Неша и обществу пиротскому:

„Примио сам ваше писмо од 27. Јунија тек. год. из ког сам разумео, да сте се сада, хвала Богу, ублажили и примирили код ваши кућа, и да нам је садашњи ајан Хаџи-Мехмед-Бег у свему добар. Ова је вест мене врло обрадовада и радујем се, што ћу таковог доста на комшидуку имати. Колико сам могао чинити у делу вашем, толико сам био чинио, и весма ми је мило, што је оконченије истог деда на ваше задовољство приведено. Вама не изостављам препоручити, да цару покорни budete, да се с ајаном у свему соглашавате, и да њега почитујете, а тим ћете утврдити ваше благостојаније све више и више. Ја сам писао и ајану вашем у умолио га од стране моје, да и у напредак онако као што сада чини с вама, излива доброту своју на вас, као вјерне поданике царева, и казао сам му,

како сте се похвалили код мене с Његовом дојакошњом добротоу и зато изјавили чистосрдечну благодарност своју.

„У прочем поздрављам љубезно вас и чада ваша, и желећи, да се и у будушће са стањем вашим похваљујете, с благовољењем јесам

Вама

№ 2560.

2. Јулија 1836
у Крагујевцу.

благодонакони
М. Обреновић
књаз српски.“

Дунавско-тимочки команданат Стеван Стојановић Ћоса Кнезу
Милошу :

„Његовој Свјетлости Милостивјејшему
Господару и Књазу Србскому
Милошу Теодоровићу Обреновићу

„Војеног команданта дунавско-тимочког
полковника Стефана Стојановића всепо-
даљеши рапорт.“

„Овде смо јуче 3. ов. м. у село Влахово среза сврљишког при граници нашој стигли, и одма смо дали два човека међу пироћане послати за неко тридесет или четрдесет кметова овамо дозвати, да им кажемо да Господарско писмо њима носимо, и да се о овој бунџиној разговоримо, пак нема њи да дођу. Ми пошљемо и друге људе опет међу њи, и овде их очекивасмо, тако до сад ни кметови пиротски, ни наши људи које смо послали, стигли нису, и никаква абера добила нисмо, но неки Ђорђе који је још 1-ога о. м. к Пироту послан био, увате га страже бунташке и одведу га у гомилу, пак да је побегао између њи и показује да су пироћани 2-ог о. м. код манастира Темског били, и да су се пред ноћ истога дана од манастира кренули пак у село Градашницу полак сата близо Пирота дошли, и онде да су после њега остали.

„За то ми сад до Бегове Ђуприје полазимо да тих сваким начином неколико кметова из оне гомиле зовемо, и да им кажемо да од тог њиног посла ништа нема.

„Мајор Милета Милосављевић са војницима приспеје данас на границу нашу.

№ 671.

4. Августа 1836.
у селу Влахову.

Полковник
Стефан Стојановић.“

Аврам Петронијевић Кнезу Милошу :

„Његовој Свјетлости Милостивјејшем Господару
Милошу Обреновићу, Њазу Србскому
у Бањи

„Ваша Свјетлост,
„Милостивјејши Господару!

„Данас дошавши овде, разумјем да је г. полковник Стефан Стојановић, са друштвом својим, дошао по сазна да далеко одавдје, у једном пиротском селу, зовомом *Витановцу*; да онамо код манастира, у оној гомили блејача, ни с писмом Ваше Свјетлости, нити пак са својим совјетима, није могао ништа учинити, нити је ко пристајао да се растура кући, нити су Цвјетка хтели између се пустити без крви; да је, најпосле, пошав дружини својој у Асмаково¹, поручио, да ако ће спасеније какво имати, дођу к њему данас, једно 100 кметова с Цвјетком, да се с њима договори, како ће њи предати Турцима, и Цвјетка Вашој Свјетлости. Да је јутрос добио од њи извјестије, да ће они близу границе наше сви онако како су на скупу доћи, и да је по томе он у Витановац дошао, а по њега и сва ордија пиротске нахије. Како сам ово чуо, пошљем к њему (г. полковнику) једнога момка, кога је он мени на сусрет послао, и дам јавити му да сам ја послан од Ваше Свјетлости, да пиротску сиротињу с Турцима помирим. да ћу ја с неколико кметова њини, које изабрали буду, у Пирот отићи; но да ме трбу забоље, и не могу сада к њима отићи, но он да изиште од њи једно 20 — 30 кметова; с њима, ако ће, нека дође и Цвјетко, да се овдје још вечерас договоримо шта ћемо радити, ибо ја с гомилом, и да би могао доћи тамо, нећу да се разговарам, но оћу само с неколико њи који су паметни. Ово како чује, узме Цвјетка мало на страну, који је већ био почео приближавати се к њему, и као сожаљевајући га рекне му: „Видиш, Цвјетко, како је г. Аврам дошао; он ће ову сиротињу помирити с Турцима, и пошто они разиђу се кућама својима, шта ће ондак с тобом бити: но хајде сада са мном к њему на Пандирало, да се с њиме видиш, пак које он, које ја да се договоримо, и да молимо Господара, да ти одбије кривицу на будалаштину, и да ти опрости“.¹ Овај се на то склони и с Ђосом узјане коња те дође овде. Како је дакле дошао, одма заведемо момцима те га свежу и овде у апс поставе, за ноћас поставимо одма и страже да никота одавде не пропусте к пиротанима,

¹ Сада то село изговарају *Осмаково* а не Асмаково.

да им то докаже, пак у договору са мнош, отидне Ђосо опет натраг у Витановце сам к Туцаковићу и Пери, да каже пироћанима да сам Цветка ја код себе задржао, да се ноћас договарамо о којечем, и сјутра рано да иштем да с њиме још једно 50 кметова, који уреду добро говорити, дођу такође на договор, између који не би ли се преварили доћи овамо још једно 5 — 6 који су све ово замутили, да и њи повежемо, пак ондак послати онима другима хабар да се одма кућама разилазе, ако ће да се приватимо молити Турке за њи, или ако не ктену, да ћемо јавит Турцима нека они с једне стране а ми с друге стране ударимо на њи, и да после никака спасенија не очекују. а овде видиће да имамо подоста војске српске, и казаћемо да још иде непрестано.

„Ово што је до сад учињено јављам Вашој Светлости, и што будемо сјутра учинили, јавићемо опет.

„Цветка нисмо одма окончали, да не би прочи пироћани то видевиши у очајаније пали, и после у хајдуклук ударили, те ћемо већа посла с њима имати.

Ваше Свјетлости

У Перипу
5 Августа 1836

Покорљиви сауга
Аврам Петронијевић“

Аврам Петронијевић и Стеван Стојановић Ђоса Кнезу Милошу:

„Ваша Свјетлост,

„Милостивјејши Господару!

„Како је Цветко ухваћен, Ваша је Свјетлост из известија Петронијевићева већ извештена.

„Подковник Стојановић 6. т. м. учинио је наредбу. те су 200 пиротски отијени људи на страну нашу у село Перип дошли, и тамо војницима нашим окруживши, совјет дали смо, и казали им да су велико зло учинили што су овако почели и т. д. Саслушавши речени пироћани совјет наш, погрешку своју признали су, и она 20. бунтача између себе истуривши, међу којима и два попа причисљавају се, нама у руке предали су. Овако с реченим кметовима свршивши све осим криваца исти дан кућама распустили смо, и бунтовнике код нас под тврдом стражом задржали смо.

„Кад смо овако 6. т. м. дјело свршили, татарин из Пирота војводи дође нам, да види шта смо с рајом учинили, и тек са овим татариним нашег Богдана, у Пирот преко ноћ с том поруком пошљемо, да војвода на границу дође нама, или да нам људе своје

пошље. Војвода пак примивши извјестије наше, још данас пошље нам сина свог, Ђехају, два бега из јердија, Хаџи-Нешу и неколико кметова варошки, да с њима дјело видимо, и ми у Витановцу, првому пограничному селу пиротском, с њима саставши се на сљедујући начин дјело ко концу приведемо:

„Овде су 30 одабрани кметова, које смо из гомиле пироћана јучер изабрали, наученијем њишим пред бегова сина, Ђехају, и проче дошли, и жалбу своју пристojним начином предавши, удовлетворителни успјех имали, и за тим кућама својима отпуштени; а кривце пак истим начином заједно с Цветком пред Турке извести дали смо, и Турци над њима испит учинивши увидили су, да је ова ствар из будалаштине њихове причињена, без никакног *туђег побуждења*, и да су између речени 20 криваца само 4 човека њиова, који су и Цветка на то навукали, за најкривље нашли, а проче у сојузу с њима као маће за криве нашли смо, и ове пред Турцима по српском начину казнити дали смо, и том приликом оба попа добро коштиговавши, међу проче кметове све одпустили.

„Речена 4 пиротска кривца, осим Цветка, Турцима у руке давали смо, да с њима чине шта знаду, но Турци казали су нам, да им ми по вољи нашој судимо. Увидивши, дакле, да Турци избегавају примити их и каштиговати, но одбацујући да све ми то учинимо, закључили смо, да ни Цветка на граници за нишан не оставимо, но сву петорицу заједно у Гургусовац под апс свезане пошљемо. Ми пироћане једно као туђе подајнике потући на граници нисмо могли, а друго, како Ђамил-Бег овамо долази, закључили смо, да ћеду нам ови људи за оправданије наше требати, јер мртви људи, кад Турци своје листове изврну, ништа посведочити не могу.

„Турци показавши се пред нама са свим задовољни, Вашој Свјетлости много *дову*¹ чинећи за помирење ово, обећали су се војводи посведочити и казати, а Ђехаја-бег обећао је, да ће војвода румели-валису све како јест описати и на молбу нашу да ће нам ома *тесвит*² њиовог писма у Бању послати.

„Ми у име Бога сутра полазимо одавде преко Гургусовца у Бању.

„У осталому целујући Свјетлу десницу и скут, јесмо

Ваше Свјетлости

7 Августа 1836.
у Витановци.

покорњејше слуге
Аврам Петронијевић и
Стефан Стојановић

¹ Дова = молитва

² Тесвит = концепат

Аврам Петронијевић Кнезу Милошу:

„Ваша Свјетлост,

„Милостивјејши Господару!

„Примио сам високопочитајемо писмо Ваше Свјетлости од данашњег датума за Н 3201 на путу код Гургусевца. Како сам видео шта заповедате у призрјенију Цветка и прочи бунтовника пиротски, одма сам се повратио натраг, и у договору с г. полковником дунавско-тимочке команде, одма смо наредбу учинили, и водимо Цветка како ћемо га *сабајлен*¹ сјутра на граници пиротској у присуствију 7 — 8 села заглавски и сврљишки убити и на точак поставити, а 4 прочита бунташа пиротска по мајору Пећанину послао сам их пиротском војводи, са назначењем, да с њима, као својим подданицима чини шта хоће.

„Што смо погрјешили те нисмо тако поступили с горереченим преступницима одма синоћ, ја молим всепокорњејше за милостиво опроштење. Ми смо друкчије и о томе судили заједнички и с трима подковницима, а кад нисмо погодили, сад молимо за опроштење.

Ваше Свјетлости

У Гургусевцу
8га Августа 1836

Покорњејши скуга
Аврам Петронијевић

Стеван Стојановић Ћоса Кнезу Милошу:

„Његовој Свјетлости милостивјејшему Господару и Њазу Српскому Милошу Тодоровићу Обреновићу

„војеног команданта дунавско-тимочког
полковника Стефана Стојановића всепода-
њејши рапорт.

„Одговарајући на височајше претписаније Ваше Свјетлости под 8 т. м. Н 3201 покорњејше Вашој Свјетлости јављам, да сам данас, у сојузу са господином Петронијевићем, на граници нашој и пиротској, на месту *Глогу*, Цветка погубити и на кодо поставити дао, гди је такође до 250 људи, које из среза заглавског, које пак из среза сврљишког на истому мјесту присуствовало. А четири пак пиротска човека, које смо код себе задржали, по гос. Пећанину још данас у Пирот к војводи послали смо.

„Страже пак пограничне у ред свој добро поставио сам и данас заједно и гос. Петронијевићем у Бању к Вашој Свјетлости долазим.

№ 678

9 Августа 1836
У Гургусевцу

Полковник
„Стеван Стојановић“

¹ Рапо у јутру

Пироћани Кнезу Милошу :

„Ваша Књажевскаја Свјетлост,

Милостивјејши Государју! Государју!

„Нам же велики благодјетељу, и покровитељу!

„Ми покорњејше прихождајући с понизним писанијем нашим, велико и врло возблагодарили, на ово бивше је возмущеније, сиреч, скорб и утисненије, које смо имали, и управлецијем Вашим паки тишину получили: за које не пропуштамо дан и ношч, час и минуту, воздвизајући руцје к вишњему Творцу: Да утврдит Господ Бог державу Вашу: мати Божија да подарит бегове ваши со императорство! Да живи Господ Бог великују Књађињу Госпожу Љубицу, свагдашњу нашу благодјетелницу, која промишљава за народ свагда! Но при овом нашем благодаренију јоште имамо да нам простите за ово просто наше благодарење: зашто ми смо сиромаси прости и неучени: нето знамо за лошо тужбу да воздадемо, нето за благодареније благодарност да воздадемо по достоинству. И ако Ви милостивним оком вашим не би призирали на нешчасије и нишчету нашу, да ми не би ни покоја, нити па живота имали! Но при овом и даље молимо да неби нас и унапредак заборавили, зашто једнога Бога имамо, и по тим Вашу Књажевскују Свјетлост, коју и молимо свагда, зашто и сад се хвале наши Турци јерлије да нас нете у рахат оставити никогда. Зато ако би възможно било, да би се војводи издалека писанијем показало, да њих смири мало!

9. Августа 1836

у Пирот.

Вашеј Књажеској Свјетлости

„Ми покорњејши раби пироћани:

Хаџи Неша Филиповић

Хаџи Виден Јовановић

Хаџи Ђира Нешовић

Деда Стамен Царибротли

Гога Ценић

Хаџи Гига

Павал Еленић

Панајот Поп Јовин

Цветко Турчибаша

Пеша Куклин

и прочи и прочи.*

Пиротски војвода Хаци-Мехмед-Бег Кнезу Милошу :

„Его Њађеској Свјетлости Г. Г. и Ђ.

М. Т. О. покровитељу србскоме
у Крагујевац

„Ваша Њађеска Свјетлост,

„Милостивјејши Государу !

„Вашој Њађеској Свјетлости ми всепокорњејши раби, и раја пиротскаја, клањајући се до лица земљи, и благодарећи сви јединодушно, мали же и велики, от всеја души и серцем и устнама, да живи Господ Бог Свјетлаго Њађа и Государја ! Да живи Господ Бог Свјетлају и славују Госпожу, всемилостивују и странољубивују благодјетелницу, в Србије и в прочиx стран. Да живи Господ Бог бегове ваших: и да подарит их со знаменитоје императорство, еже од морја до морја, и от рјек до конец земљи; и да укрјепит Его недвижимо, и непоколебимо до совершенја вјека сего. При овом же нашем благодаренију покорњејше објављајемо како от везира дојде бујурунтија, и прочита се у мекане: прости цар и везир на пиротску рају, и једнаг пуштише онија затвореници от села што беху затворени, и пише у бујурунтију да иду пет људи при везира да виде есап на Хаци-Асана и на старога војводу. При овом же привјестаје наше јешче покорњејше молимо да и у напредак не заборавите нас.

Вашој Њађеској Свјетлости

15. Септемврија 1836
у Пирот.

Доброжелатељ
Хаци-Мехмед-Бег
војвода пиротски.

Ми же покорњејши раби:
Хаци Неша Филиповић
Хаци Ђира Нешовић
Деда Стамен Царибротан
Хаци Павал
Гога Ценић
Цветко Ђурчија.

Народ округа пиротскога Кнезу Милошу :

„Ваша Њађеска Свјетлост !

„Милостивјејши Господарју !

„Вашој Њађеској Свјетлости покорњејше понизним писанијем нашим прихождајући и пједујући Свјетлаго воскрилија риз Ваших, саопшченародно и јединодушно молимо: да нам простите кривицу.

нашу, с којеју отпадли јесмо от Свјетлост Вашу! и учинимо се непотребни Вама, но обаче велика јест милост Ваша, будући не ћете нас заборавити; особито ако би Вашу блистателну порту изгубили, еуд ми нешчаставни да имамо се или потужити или похвалити, кад смо све порте у наоколо затворили чрез безумије наше; а данас. Богу хвала и Свјетлости Вашој, имамо се похвалити, кад се војвода по заповеди Вашој влада, глобе, и зудуме све је дигао, особито и през је мало спао, чрез тога узрока молимо Свјетлост Вашу! да нас научите да а да пишемо једну иштанцију Пертез-Паши-Ефендији; ил на патрихане да пишемо; ил везиру честитоме; просећи да не би измјенили овог садашњег војводу Хади-Мехмед-Бега. А и Вашу Свјетлост колениприклоно молимо. Ако би угодно било Вашему сладкому нараву, да и [Ви представели за тог вишереченог војводу будете А мало је рад њег, више нас нешчастливих ради. За које всемилостиваја мати Божја да буде представатница пред сина својега да Вам подарит благоподучноје здравије и всерепкоје побједителство на враги и супостати Вашја. При овом же всепокорњејше рабски припадамо љубећи скут опште потписани от општества нашег

Вашој Свјетлости

Новемврија 1836

у Пирот.

всепокорњејши раби:

Хади Неша Филиповић

Хади Павал,

Хади Ђира Нешовић,

Деда Стамен Царибротан,

Цветко Ђурчибаши,

Младен Ђурчија Марковић,

Пеша Ђуклин,

Лила Џупонин,

Панајот Поп Јовин,

Стамен Нишорац,

Ѓига Ценић,

Ђира Стефановић,

Живко Ђоковић,

И три каџабашије от три

кола, који су филаетећи,

Стамен Станулов от Цариброд,

Никола Ценин от Сињац,

Младен Ђурин от Изатовци,

Јован от Калуђерево.“

Кнез Милош пиротској општини :

„Обшчеству Пиротскому“.

„Одговарајући на писмо ваше, у прошлом месецу Нојемвру мени писано, којим од мене неки опроштај иштете за летошњу погрешку, јављам вам, да та погрешка ваша није [се мене толико коснула колико премилостивог цара, који жели свако добро својим поданицима и у свачем. Истина, да је летос неповољност имао од вас, но хвала Богу и њему, те је све милостиво опростио ; и радујем се, да сте сад спокојни и с војводом задовољни. Што пак желите, да вам совјет дадем, како бисте учинили, и коме бисте се с пробама однели, да вам се овај садашњи војвода не промени. Будући да се време приближава, да се *мукада* продаје, то по мојем мјенију нужно ће бити да неколицина од вас с једним арзавалом и с мало пешкеша отидете к ч. везиру румели-валису, и покажете с тиме вашу вјерност, како цару, тако и њему, и замолите га, да вам војводу садањег остави међу нама, кад је он тако добар, као што се с њиме похваљујете, и надам се да ће он вама на руци у томе бити, а што се тиче мене, немојте мислити да сам ја вас из какве љутње моје отметнуо, за вас и за свакога поштена човека отворена су моја врата, и можете свагда од мене искати совјета за дјела која не би шkod-љива била царству и власти царевој.

„Ово јављајући вам, и желећи да сваки пут за вас и ваше владање добро чујем, поздрављам вас и јесам

Но 4070

18 Декем. 1836
У Брагујевцу.

Милош Обреновић
Књаз Српски“.

Ето тако се свршила и ова буна Хришћана против Турака : тако се уставно и стишао покрет који је готов био да узме велике размере.

Али, и ако се тај покрет стишао, Пироћани не престаше жудети за ослобођењем. И они га дочекаше у другој поли Декембра 1877, кад оно дрски унуц срећно изврши оно што је мудри дед онако вешто смишљао, и онако неуморно припремао.

Сад да бацимо брз поглед на школе и школовање становника у пиротском округу.

На крају 1882-83 школске године бејаше у пиротском округу свега 23 основне школе, и то 2 за женску децу (у Пироту и Белој Паланци) и 21 за мушку. Од тих школа биле су 4 у варошима а 19 у селима.

Кад број основних школа поредимо са становништвом, онда налазимо, да је долазила једна основна школа

варошка . . .	на 2280 становника
сеоска . . .	„ 3567 „
у опште . . .	„ 3343 „

У овима основним школама радило је свега 36 наставника, и то 8 учитељица (од тих 3 у мушким а 5 у женским школама) и 28 учитеља

У варошким школама било је свега 17 наставника, и то 9 учитеља и 8 учитељица.

У школама варошким било је

	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА	БАКА
у почетку године . .	629	181	810
оставило је школу . .	107	28	135
на крају године . . .	522	153	675
У сеоским школама било је			

	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА	БАКА
у почетку године . . .	780	2	782
оставило је школу . . .	65	—	717
на крају године . . .	715	2	717

Варошки ученици напуштали су школу у далеко већем броју него ученици сеоски.

Од 100 уписаних напустило је школе

	ВАРОШКЕ	СЕОСКЕ
ученика	17.0	8.3
ученица	15.5	—
ђака	16.7	8.3

Кад број ђака поредимо с бројем школа, онда налазимо, да је долазило у средњу руку на једну школу

	У ПОЧЕТКУ	НА КРАЈУ
	Г О Д И Н Е	
варошку	203	169
сеоску	41	43
у опште	69	60

На једног наставника долазило је у средњу руку у школама

варошким	„ 48 ђака
сеоским	„ 41 ђак
у опште	„ 45 ђака

Интересно је поређење становника с бројем ђака. Тако од хиљаде становника

	МУШКИХ	ЖЕНСКИХ	УОПШТЕ
	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА	ЂАКА
по варошима	134	41	89
по селима	23	0.1	12
у опште	36	5	21

Из ових размера види се, да је од равног броја мушких и женских, походило основне школе

	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА
по варошима	100	31
по селима	100	2
у опште	100	14

Најпосле, као морална слика Торлака, може послужити и статистика моралности у пиротском округу за последње четири године (1879, 1880, 1881, и 1882) коју овде прилажемо:

СЛУЧАЈЕВИ		1879	1880	1881	1882	СВЕГА
Разбојништва		—	2	—	—	2
Крађа	ствари	2	5	—	2	9
	стоке	1	—	1	2	4
	пића и јестива	1	1	—	1	3
	новаца	2	5	2	3	12
Пожара	број вредност у динар.	2 800	2 2.336	1 13.200	3 568	8 16.904
Паљевина	број вредност у динар.	1 402	5 2.321	6 2.816	19 19.931	31 25.470
Убиства	пушком	3	2	—	—	5
	другим оруђем	2	1	—	3	6
	дављењем	2	—	—	—	2
	ванбрачне деце	—	2	1	—	3
Узроци убиства	свађа	2	2	—	1	5
	омраза	1	1	—	—	2
	непознати	3	2	1	2	8
Самоубиства	пушком	—	1	1	—	2
	ножом	—	—	—	2	2
	вешањем	1	1	2	—	4
Узроци самоубиства	болест душевна	1	—	1	4	6
	честољубље и непознати	—	2	2	1	5
Случајне смрти	од глади	—	—	—	1	1
	од пушке	2	—	—	2	4
	утопљено	3	2	—	1	6
	од грома	—	2	1	2	5
	непознати	2	2	3	—	7

Као што се види из овог прегледа, било је за све четири године свега 28 крађа, или у средњу руку по 7 годишње.

Пожара и паљевина било је свега 39 или у средњу руку по 10 на годину. Штета пожарима и паљевинама нанесена износи 42.374 динара, а годишње у средњу руку по 10.594 динара. Кад ову штету поредимо с бројем становника, онда од исте долази по 14 пара на једног становника.

Самоубилаца било је свега 15 у течају ове четири године или годишње по 4. Један самоубилац долази на 19.223 становника.

Убиства било је свега 16 или 4 годишње. Размера убиства према броју становника иста је као год и код самоубилаца.

Случајно погинулих било је свега 23 или годишње по 5.8. Један случајно погинули долази на 13.257 становника.

У поменуте четири године било је

	СВЕГА	У ПРОЦЕНТУ
Убиства	16	29.63
Самоубилаца	15	27.78
Случајно погинулих . . .	32	42.59
Свега	54	100.00

Од неприродне смрти умрлих долазио је један на 5696 становника.

Интересни су подаци о природном кретању становника. У 1882 години било је 789 венчања. На 1000 становника долазило је 10 венчања. У истој години родило се 1835 мушке, 1631 женске, свега 3466 деце. На 1000 становника долазе по 45 рођења.

Међу рођенима било је 8 ванбрачно рођених; дакле од 1000 само 2.3.

Умрло је у тој години 1116 мушких, 1078 женских, свега 2194. На 1000 становника долази 29 умрлих. Вишак рођених износио је дакле 16 процената.

При поређењу рођених с умрлима налазимо да је долазило на 100 рођених

код мушких	61	умрлих
код женских	66	„
у опште	63	„

6. Личности чим било заслужне.

По плану, по ком је писана „Кнежевина Србија“, и по коме се и ови нови окрузи описују, у сваком се округу даје места помену оних људи који су чим било заслужни за свој округ, или и за цео свој народ.

Где се год могло, ми смо се старали да ти помени буду неке мале биографије које би, осем светлости коју разливају на живот и догађаје дотичног народног посленика, доносиле и друге историске или географске путоказе за боље познавање округа и његових становника.

У овом округу има доста људи који су у овом или оном народном послу заслужили да се захвално помену, али, на жалост, нама недостају о њима биографска дата, те се не могу никако да саставе ни најкраћи животописи.

Овде би најјриличније било штампати сва имена оних јунака и мученика који животом својим откупише Пироту слободу; али, на жалост, ми још немамо гачнога поменика тих имена: јер онај списак, који је штампан у *Рату*, стр. 27 — 40, пун је штампарских веома грубих погрешака¹.

Међу тим јунацима и мученицима сјајно место заузима

Милутин Барановић

Милутин Карановић, пешачки капетан, који се родио 28 Децембра 1841, у Забојници, у округу крагујевачком. Учио је основну школу и један разред гимназије. Ступио је у војску 30 Новембра 1857, постао официр 1 Јануара 1872, а капетан 10 Октобра 1876.

У свим бојевима у којима је био, борио се јуначки. Пао је у крвавој битци на Нишору 15 Децембра 1877, и укопан је више олтара темачкога манастира Светога Ђорђа.

Слава његову имену!

Слава његовим бојним друговима!

в. Места чим било знатна

Бабина Глава, вис на водомеђи тимочкој и нишавској. На том вису крсте се два важна пута: онај од Кнежевца к Пироту, и онај од Видина к Белој Паланци. Тако важну за одбрану тачку

¹ Чео сам да су неке војне старешине биле почеле исправљати те погрешке, и састављати тачне поменике, па су нешто застале. Колико је тога посла урађено не могу казати; али морам ставити на душу свакоме до кога ствар стоји, да тај посао сврши још док су живи другови и познаници оних којима Србија дугује за ову своју тековину.

Доцније ће и најбоља воља бити немоћна исправити погрешке.

Турци су били утврдили још пре нашега првога рата. С тога је око Бабине Главе било више сукоба у првом рату, а у другом Срби су посели Бабину Главу 5 Децембра 1877.

Свети Никола, теснац, којим пролази пут од Пирота к Видину, идући преко бйла Старе Планине, названи тако по цркви Светога Николе, која је ту близу.

Овај теснац били су Турци утврдили да би заклонили Пирот од напада из Загорја, и из долине тимочке. Наши су, у другом рату, ударили на ова утврђења, разбили Турке, и теснац освојили 7 Дек. 1878. Турци, разбијени на Св. Николи, побегли су к Белоградчику и Лому.

У том боју пало је наших 16 војника, које мртвих а које рањених.

Овде је командовао трупом официр *Глиша Франкић*; одликовали су се поручици: *Веселин Поповић* и *Покорни*.

Бела Паланка, управо мост на Нишави код Беле Паланке, место је нарочито попрскано крвљу 12 Децембра 1877.

Наши су нападали на Белу Паланку и у првом рату (1876). Ти напади нису донели никаква добра, пошто смо доцније морали Турцима уступити не само Белу Паланку, него и Зајечар, и Ђажевац, и Алексинац!

У другом рату пак, 12 Децембра 1877, од 6 сахата у јутру до близу 2 сахата после по дне, на мосту испод Беле Паланке, био је крвав бој. На послетку, Турци, опазивши да су Срби прешли Нишаву више моста, и да им већ залазе за леђа од *Крменице* и *Тиловца*, повуку се с бојнога поља, прођу Белу Паланку, и побегну уз Ђоритничку реку к Лужници, одакле су мислили или к Лесковцу или к Трну.

Док је отет мост на Белој Паланци, наша је војска изгубила 7 мртвих и 44 рањена војника¹.

Слава им!

Будин Дел (а не *Будим Дел*,¹ као што многи пишу), један крак од косе *Белаве*; он се пружа к северу, и гони Нишаву да

¹ Раг 17 — 20

се подуго обавија око њега. Преко средине тога крака прелази пут од Пандирала к Пироту¹.

Мало западније од Будин-Дела, према ушћу реке Темштице у Нишаву, село је *Станичење*.

Према Будин-Делу опет, на десној страни Нишаве, села су *Нишор* и *Соопот*

На та два села удара пут од Видина к Пироту, с којим се раније састаје и пут од Књажевца који иде долином Трговишкога Тимока.

Године 1877, Турци, бојећи се од Срба и Руса, да тим путем не јурију на Пирот, пожуреше се да Пирот с те стране јако заштите. Тога ради су Будин Дел, Нишор, и Соопот утврдили што су боље могли.

Наша војска, идући од Пандирала и од Књажевца, први пут удари на та утврђена места 13 Децембра 1877. Ту се отворе они крвави бојеви од 13 — 15 Децембра који су истина нашу храбру војску стали врло скупо, али који су, најпосле, приморали Турке да се повуку, и да нам Пирот оставе без и једне пушке.

Суводол и *Блато* два су села, једно јужно, а друго северно од пута који води од Ниша к Пироту.

Војска српска, освојивши, 12 Децембра 1877, Белу Паланку, пошла је друмом к Пироту. Турци, уздајући се у Белу Паланку и у Ниш, нису ту страну Пирота ни утврђивали, али ипак, осетивши опасност, одупру се и овој српској војсци. Тако су се започели бојеви још од *Понора*, а најжешћи су били око села *Суводола* и око *Блата*². То је било од 13 — 15 Децембра 1877, а 16 Децембра већ су наши ушли у Пирот.

г. Вароши, села, куће.

Пирот (турски: *Шарџој*³), главна варош у округу пиротском. Онда где је Пиротско Поље најниже, и где се из њега ис-

¹ Будин Дел су Турци, пошто су га утврдили за одбрану, назвали: *Илџ-тепе*, што ће рећи: *Звездани врх*.

² Рат 21 — 29

³ Управо *Шер-џој*, а то ће рећи *варошко село*.

цеђују све воде, настањен је *градић Пирот*, па се уз њега прибила и варош истога имена.

Са западне стране, од виса *Белаве*, спушта се ка граду Пироту један узан каменити рт. На том рту, над самим Пиротом, познају се нека стара војничка утврђења, и некаква зграда, као да је некакав барутни магацин. Све је то остало иза Турака. Тај рт над Пиротом зове се *Сарлак* (ваљда *Исарлак* = градић).

Кад се брег Сарлак заврши, онда поред њега протиче, и у Нишаву се слива *Расничка Река*, која од села Раснице тече преко Пиротскога Поља.

На десној обали те Расничке Реке, а на левој страни реке Нишаве, баш према Сарлаку, избио је из земље у висину један пласт од стена. На том пласту од стена озидан је стари градић Пирот, око кога је, зиданим ровом, обвођена вода, кад је требало.

Пироћани кажу да је то град Војводе Момчила, који је био ујак Краљевићу Марку. А неки су путници, у раније време, писали да је то град *Милоша Обилића*, као што ће се видети малко ниже.

Постање Пирота, и његову стару судбину, покрива непровидна тама. Бар ми за овај мах не можемо о томе казати ништа¹.

Пре Косовске битке (1389) султанов велики везир бејаше се примакао границама српске државе. И један турски војвода, на име *Јакша-Бег*, некако преваром, ноћу, заузео Пирот, и разори га. Цар Лазар, дознавши за то, заповеди хаброме војводи своје *Митру Војиновићу*, те Турке потера из Пирота тако жестоко, да је кроз теснаце ка Софији сам Јакша-Бег једва изнео своју главу.

Тада се Цар Мурат крене из *Филипопосла* преко *Ихтимана*, *Гостендила*, и *Крагова* на Србију².

Године 1412 и 1413 српски Деспот *Стеван Високи* утврђивао је Пирот и пиротску околину од напада беснога султана *Мусе Челебије*³.

¹ *Ami Boué Turquie d'Europe* I, 150, каже. да је данашњи Пирот оно што су стари звали *Turribus*.

² *Пречек, Историја Бугара*, стр. 342.

³ *Гласник* XLII, 305.

**This book is not to be
taken from the Library**

4/21/81

